

Qazaqstan oquv kemesereti.

ÇАНА МЕКТЕР

АЙНДА БИР СЛОГАТЫН БИЛІМ
PEDAGOGIKE ÇORNALЬ
(6 - ғыл ысқады)

Qazaqstan baspasy

5

КАЗИЗДАТ

1931

Bul sanda basylqan maqalalar:

Bet.

Çalpъ vəlim

1. Pəleteeqnijkeli mektep ornatuvqa oqıncısvaňdaç nazatъ avuviň	Kuropiskaja. 1
2. Kəmynestik tərviye yciñ kyresiñder	Çorazilep. 3
3. Soqъs qaurpъ çana soqъsqä dajarlıq tərviye	Çanaçalıj ulъ. 5
4. Satsıjaldıq çarxstıq tariýdъ	M. 12

Bilim - tərviye vəlimi

1. Pedalogija qandaj ilim	Qoçyratraj ulъ. 17
2. Tysti kəmir	ryapateser Bangengejm. 21
3. Bastavъc mektepterge çazqъ ajlar yein is çosalalarъ	23
4. Tyrik tilderinin negizi qasijetteri men çikteri	Esvatır ulъ. 27
5. Ədevijet-til kəvijneti tuvralъ	Basym ulъ q. 32
6. I-Basqъc mektepte çosa-tapsıgыndы ədis . avdarqan Cajman ulъ. 39	
7. Qazaq pedagəgiye ynisteti	Alman ulъ. 46

Ədevijet vəlimi

1. Сыгақ . . . . . (elen)	Esmaojamvet. 51
2. Çorqъq ыгър . . . . . (əngime)	Qaçym. 52
3. Qazir dala . . . . . (elen)	Saja ulъ 62
4. Egis majdanъnda	Zejn. 64

Sъn

1. Kyrdeli tillekke çalpъ çavar	Qoçyratraj ulъ. 65
---	--------------------

Resmij vəlim

1. Barlıq Qazaqstan mektepleri mal azъqъ daýyndav çumyla kirissin . . . . . (ədis qat)	73
--	----

ÇANA MEKTER № 5

BILIM, PEDAGOGIJE ÇORNALЬ.

oquv kəməscretinin tili.

Çalрь велим.

Paleteqniжeli mekter ornatuvqa oquvsyлardың nazаръ ануылъ.

N. Kiropskaja.

Mektepterde çanqa çumъstar esir—enip çatъr.

Qazъg paleteqnijekelik sijezden kejin mektepterimizde damuv boldъ ma degen suravqa çavap beryvge tuvra keledi. Mektepterde talaj ijgi, çana çumъstardың, çumъs ədisteriniң tavылър, çasalър çatqань апъq. Oqъtuvсылардың, oqъvсылардың eski çol men basa vermej çanqa çol, çanqa ədis izdep тұрсырь çatqань да апъq. Bul çөninen mektepterimizdin tavыль bar, damuvly: mektebimiz paleteqnijekeli mekter boluvqa mandaj tyzevli. Әrijne mekter paleteqnijekelendiryvdin әr әrde әr tyrlı kemcilikteri bar degen men әr mekteptin әr tyrlı çol men bolsa da paleteqnijekelenemiz dep тұрсызаппап, talaptаппар әreketke kiriskennin eзинин ylken mәni bar. Endigi әrde bizge mektepterdin palijeqnijike çөnindegi тәçirijvesin qорытър, пәтиже съығарап отырумымз kerek. Әjtpese çaqsy—çaqsy тәçirijveler cegip, biraq ol тәçirijveler men viz durystap pajdalana almaj qalqan тәçirijve mektepterinin ajaqып qисыр ketyv myymkin. Тәçirijve mektepter tuvralъ viz bul kynde eski maqalаларды, kitapcalardы չыjnastырь отыгымз. Ne pajda olardың ten çartысь չоqalър, сасырь ketken. Dәl bul kyndegi qызыньбыз тәçirijvelerdi веlek mektepter cegip отыроjan չоq. Mektepterdin kөрсилиги cegip оты.

Paleteqnijke çөninde ədis çumъсын keciktiriyuge Bolmajdъ.

Çanqalъqtar men tyrlı өлкелердин Ortalъq Qara Торъраqtъ, Orta Edil, Leningirat oblyстаръ—oqъtuvсыларъ men sөjlestim. Bul əngimeleskenimmen menim kelgen qortындым—paleteqnijke çөninen tezinen ədiske çärdem berip, paleteqnijekenin negizin çaqsyлар tysindirmesek mektepterimiz aqsamaq. Ortalъq qara torъraqtъ овьlasta ədis çärdeminin kemdiginen paleteqnijke өris ala almaj otы Oqъtuvсылардың ajtuvinca bul овьlasta varlyq paleteqnijke çer kesibи men qana (egis, picen) ajaqtalatып kөrinedi. Leningirat овъльыпьп oqъ-

tıvcsılaǵınpı səzine qaraqanda onda paleteqnijkenin salmaoqıp endiris orındarınla qana salatıp sıjaqtı.

Oqıtyıvcsılar men engimeleskende aŋqarqaňım—bız bygyunge dejin endiris orınpındaqı təcirijsı tuvralı kör səjlep, bul təcirijsıni mektepti paleteqnijkelendiryvdin negizine ajnaldıruv tuvralı az səjlep az istegenimiz körinemiz.

Əndiristik təcirijsıni paleteqnijke minezdi etelik!

Balalar zavıttı çumıbsı çasaqannan mektep paleteqnijkelengen voýır sıqrajdı. Balalardınpı zavıttı çumıbsı çasaçınpı maqsutı oqıvcsılardan çetilgen mamanı çasap, sıqaruv emes, endiris icindegi ara qatnastar tuvralı, eñvek qıryılsız tuvralı, tetiktendiryvdin məni, orınpı tuvralı balalarqa içqımtı, tysinis vägyuv. Balalardınpı endiris orınpı endiristin tyrlı taravlarla tavsa, terendete tysinyv kerek. Toqıma endiris orınpıda çumıbsı çasap çyrgen balalardınpı metal qımyja kesipsterinde çaqsısı tysinip tanıb bolıuv kerek. Eger orta-ııq qara todıraqıt avdan men orta Edil ovılystıstar çer qızmetin mektepti palet—teqnijkelendiryv dep içqıpuvqa vejim bolsa, basqa ənerli kesipti ovılystarda palet—teqnijkeni orınpına teqnijke maldanıp çurmägejdi—dep qavırı etem.

Enbek ujımdastıruv—paleteqnijkeniç tаçızdız maseleleriniç biri.

Bizge mektepti palet teknijkelendiryv çumıbsınpı eñvek ujımdastıruv sıjaqtı çumıstar men vajlanıstıruv kerek. Iri endiris orındarınla qarasaq biz ondaqı eñvektin çospar men ujımdastırtıloqınpı, seqtardınpı arasında qalıptanqan ara qatnastardınpı varlıqınpı tyrlı endiris varlıstarınpı çosparlılsıqınpı, viçan ılaýqatalıp çumıstınpı endirilgendifin, çumıscılardınpı çiktelgenin körəmiz. Mine sondıqtan eñvek ujımdastıruv çumıbsınpı palet—teqnijke qaravıyanan qarav kerek. Bul məcijneniç tilin bilyv, məcijne çyrgize bilyv men birdej tаçızdız. Enbek ujıstıruv maselesi mektepti paleteqnijkelendiryvdin tаçızdız maseleleriniç biri.

Qalqoz qıryılsınpı alaýqı. Enbek ujımdastıruvdaqı qalqozdar ycin de ylken təpı var. Bütteranqı çeke caruvasıçıqtan birlesken iri caruvasıçıqqıda kəcuv qara caruvalar ycin oqaj orındalatınpı çumıbsı emes, nege deseniz çeke caruvasıçıqtıqda atıqsa çavaçıj eñvektin orınpına birlestik caruvasıçıqta kör berneli, kyrdeli eñvek ujımdastırtıp sıqarauvqa tuvra keledi. Bul çerde 25 tıypıqtardınpı da cərdemi qalqozqa ojdaqıbdaj tolıq emes devge boladı, nege deseniz rəvrijke zavıttıqı eñvek ujımdastıruv tyrin avdırgımaj qalqozqa ornata qojuv dursıs bolmajdı. Enbek ujımdastıruvdaqı qalqozqa dəleldep eżgertyv kerek; Mekteptin birinci böliminen bastar ədis—çospar maldanıp, yzdiksız endiris təcirijsıbesin çyrgizip, eñvek ujımdastıruv maselelerin texseryvi kerek. Minib men qatar eñvek ujımdastıruvda is çyzinde çyrgiziyv kerek.

Deni sav, kənili cat ças vichn tərvijelep səfəragaşq.

Biz kəvində balalardıq deni tərvijelerin ıtmışlı ketemiz. Duyışında dene tərvijenin mənəz zor qoş. Markis gymnastijkeni (dene cıxışçıruv) əngime ete kele—balardıq çəsənə qaraş olardıq envegin qorqav carasın kəzdev kerek, oşlaj etken kündə balalardıq zavüttə çəsaqan ıtmışlı eṭe pajdalı boladı,— degen. Bulaj bola tursa da bizde enbek qorqav ıtmışlı ojdaqıdaj çəqsə emes. ıtmışlı, qalqozcə əjelder men səjleskende enbek qorqav ıtmışlında əkimcilikterdin bereketin sezesin

Baldardı teqniğinen mengerip, aluvqa dajındav men qatar, olardıq den savlıqın da kycejtyv kerek. Baldardıq den savlıqın kycejtyvge kypı bygynnen bastap cara çasavımyz çən; nege deseniz vizdin osy kyngı ças vichn soqıq saldarınan caruvasılsıqıq qıraqıq arqasında basınan qıjıncıqıq, muqtaşdıqtar ətkizip den savlıq kemigen vichn.

Jaroslav qalasındaqı „Lakə—kiraskə“ degen zavüttin derektirinin ajtuvıncı zavüttinq 200 rýjanerdin 60% tı (pursenti) kəkkirek avrızına caldıqqan körinedi. Balalardıq den savlıqına durıb qarap nazar salmasaq paleteqnijkeli oqıtuvıb durıb çyrgize almajmız.

Paleteqnijkə mektepti çənə çolqa qojadı.

Barlıq qıjsınpı məselelerin, barlıq ədistik nusqavlardı durıstap teksergennen kejin oqıtuvıçalar viqarasınpın arasına ken tyrdə endiriy kerek. Nege deseniz ədis kəzəv məselelerinde kəpcilikke tysinikli boylu çetpegen çerleri kəp.

Bizge paleteqnijkelik oqıtuvıbı birden belgili arnaqa tysip çyriq artıqcı məndi. Budan kejin paleteqnijkelik oqıtuv çənindegi barlıq təvəyyzdıq oqıtuvıçalar viqarasına uvaqışlı men çetisip olardıq ıtmışlına rajdalı boluv kerek.

Sondıqtan qazır aldıtyzda tez ceciy tilejtin iri, kəp enerli kyrdeli ıtmış—çoqatıdaqı ajtılıqan ədis məselesi.

Paleteqnijkelendiryv mekteptin tərtibinə, qırğızınpı, rıgırıqınpı vytindej qajta çasaluvına, mekteptin barlıq turmazınpı çənə çolqa qojuvqa əser beredi.

Bul çənde kəp ıtmış çasavımyz kerek.

Çoldıvvaj uiv.

Kəmənestik tərvije üçin kyresiñder.

Balalar dosy qoçatınpıq
qızmetcisi Çorabiyor.

Bizdin kenester odaqında ças vichnibdə kəmənestik çolx men tərvijelev artıqcı mənəzdbdə məsele. Partıja ykimet, vykil kenester çurcısıqıq bul məselege kənil vəlip enbek sinirip otyg. Kəmənes-

tikke balalar тәрвиесинін бес қылдақ қоспарты вар. Bul қоспарты да 4 қылда асыра орындап ylgeryvge mindettimiz.

Ças виуында кәмөнестік çol мен тәрвијеlevdin бес қылдақ қоспарты 4 қылда орындап съфагатындағы bastы cartтарының біри партия мен ykimet balalar panaszdzdyq men, balalar kytimsizdigі мен kyresyvdin quralы, ças виуында кәмөнестік тәрвије беретін иjтеп dep таптыр отырған „balalar dostarъ doqamtyна“ тусе болып көрүү.

Balalar panaszdzdyq, kytimsizdigін союв ystimizdegi kapijtal-сұлдық qaldыqtaryna қалпақ савиуы kezeninde artықса тәndi үтмей екенін соғарыда eskerttik. Tap tartысының kycejip turqan сақында tap duspandarынъын ças виуында камуунестік тәрвије çolына қибермеj өздерінін ыралында qaldырув үcin қан talasъп tartысыр қатапында аптаq.

Sondыqtan кенес çurtсынъы syle — sapattav madanýjatsyz avdandarda, енвекciler çurtсынъы вала тәрвија үтмейсина, balalar panaszdzdyqын союв үтмейсина tolq nazar salыр çetpegen avdandarda tap duspandarы degenine çetkendej de болып отыр: кәмөнестік balalar тәрвијесі ol avdandarda aqsap 5 қылдақ қоспартын орындалуу ваяльы оjдаoьdaj болып съqваj отыг.

Енвекciler çurtсынъында mindeti—tezden kәmynsetik тәрвије үтмейсина satsyjaldыq әdister men, вәлсевектік qarqын men kirisyv: Qazaqъs tappыn bykil avdandardарында авыл қыстаqtarda, „balalar dostarъ doqamtyның“ ujalaryn асыр, енвекciler виқарасын ças виуында bajlar ыралынан onacalap kәmөnестік тәрвије берип satsyjaldыq qurlas ustalarь etip съqарув.

Osyrajca bykil енвекciler çurtсынъы qoldap kiriskende qана „balalar dostarъ doqamty“ үтмейсип çandandыгыр ças виуында kәmөnестік тәрвије берип ças balalardы eresekterdi turmäs өнинен үңқыр өнинен qorqap, pijener, kamsamol иjymdaғыna krigizip, balalar panaszdzdyqын kytimsizdigін соjыр партия мен ykimettiн senimin aqtaj alады.

Qazaqъstanda кенес çurtсынъы „balalar dostarъ doqamtyның“ мәni әли tysinip durыs waqalap çetken соq. Avyl қыстаq, qalqoz енвекcileri tygel qalada turatыn kesipciler odaqы bul doqamdy әли kyni durыs таптымай отыр. 1931—çыль 16-19-дүйнвар da Almaty qalасында болған doqamtyның өлkelik sijezine 40 тың camalы mycelerdi иjymdastыгыр тәрвијелеp отырған Almatыдаqы kesipciler odaqtarynyң bir de—birevinen vakil kelmej qaluvly. Bul ana kesipciler odaqtary „badыq“ тып таптыр çetken соq degenimizge tolq ыспат bola alады.

„Abdol ijten qorqadы, ijt Abdoldan qorqadы“ degendej өзи kesipciler odaqына таптаa almaj отырған „balalar dostarъ doqamtyның“—da виуын qatraqan calaqaj doqam болып kelgendigi аптаq нәрсе. Biraq bul doqamtyның үтмейсип çandandыгынъыз kerek.

Balalar panasızdzıqıp, kytimsizdigin çojuvchımyz kerek. Kəmynestik bala tərbiyesinin 5 çöldözün 4 çöldə orxanda vütbəz kerek. Oqıştunsıclar, oquvcıclar, qosıp ajtqanda mektep mindetin əzine tysinikti mindetindən tolxıq atqar!

Muqtar Çanaojałyj işi.

Sooqıls qavṛь çəne sooqılsqa dajar- lıq tərbiyesin çyrgiziyv tuvralı.

Biz qazır sooqıls pen tənkeris dəvirindemiz. Qazirgi dəvirge oş berilgen vaçaplıq əzi bizdin keñes pedagogikəsin, tazmip tərbiye men təcirijsesine əser etpej otara almajdı. Qazirgi çer çyzindik çaojdaj kyn sanap sooqıls qavṛь kucejtip otvraqan bolsa, ças espirimderdi sooqıls qavṛьna dajar etip bavlav qaçet ekendigin ylvaniaq tuncıqzadı. Kəpijtal memleketterinin, keñes ykimetine bas salayıp dep otvraqap, qazirgi dəvirdin aldandaqə çalrıp məsele vołır qana otvraqan çoq. Kəpijtal otandarlıp qajsızlında bolsıp caruva daqdarsıq quldırap varadı.

Munan qutluvduň amalı tavarıp ətkizetin çana bazarqa ije boluvda qana dep biledi. Keñes odaqılpıp kyn sanap beküvi, Keñes odaqınpda karıjtaldıq tarpı savıvıldıq kucejyvi, karıjtal otandarlıpı çaplıp cıdatraj varadı. Ujtkeni dynije çyzeniñ kelleminin altıdan birine ten, 160 mylijendaqan qalqı bar keñes memleketi otarına ajnaldıram degen umiti çer syzip qalatuqıp əzde ride vajqaj bastadı. Oşy çaojdaj eki çyjeniñ arasındaqə taryjıqy talastıb ylvaniaq tuncıqzadı. Qazirgi dəvirdin əzgecelegi sol. Bul eki çyjeniñ arasındaqə qajsızlıq kucejetti.

Amerijke men bykil Avropadaqъ caruva daqdarsıqınp kucejyvi, karıjtal çyjesine bitken barlıq qajsızlıqta betin astı.

Daqdarlıstıq saldarınan bajlar çumıscı tavınpı turmıs qalıne savıvı çasadı, sonıp əserinen kəpijtal enbek arasındaqə kyres kucejdi; Daqdarsı, cıjənger sooqılsında çengen memlekət pen çengen memlekettin arasındaqə narazılıqqı dem beredi; otar men otar bijlevci olannınp arasındaqə qatıstı cijelendiriyvdi. Oşy qıjıpcısqıtpı icinde en negizdi qajsızlıq, satsıjaldıq turmıs qurqalıq turqan otan men kəpijtal otandarlıp arasında vołır otır.

Ujtkeni keñes ykimetiniñ kyn sanap pıçqaujuv, kərjital otandarlındıq çumıscı tavınpı otar elderiniñ tənkeriscildigin kucejtip, olardınp (bajlardınp) otar bijlev, otar bəlisiyv sooqılsına kedergi çsap, bajlardınp qolıp erkin sermetpej otır. Kəpijtal otandarlı caruva daqdarsıq kucejgen sajın kəlemi ken, qalqı kər waj, keñes elin otarına ajnaldıruv çolıp izdejdi.(Gəzet qabarlarınan kərjital memleketterinin sooqılsqa dajarlanıp çatqanıp kəremiz. Mundaj qabardınp esebi çoq: Mındaqan tənke, sooqıls ajtýrylapı,

soqbs kemesi, syngyr qajyb, zembirek, Pelemet olardyn dajarlap çatqaply osylar. Mylijendegen myjarttaqan qarçy, çimtyscyp enbek aqysypan çyrgylyr osoqan ketedi. Adam qolyn mejlince az kerek qylatyn qaruqlar dajyndavdyn veri de solardan sycyrl çatyr.

Biraq qazirgi soqbs teqnikesi adam qolyn qancalq az kerek etken men çimtysc tavylyp qoldav bolmaj, ol bolmaqan kyn-de de solardyn tilegi bolmajylsa soqbsta çenip sycuv tymkin emes. Osylyp bilip bajlar memleketterinde kercilik pikirin ijm-dasttyruqa çanly salad. Kercilik pikirin otapyn qorqav çolyna tərvijelevge teryssad.

Sybsva Dəkəbiskij degen pedagok Amerikaça varqandaqytan qalqaplyn vilaj dep çazadı: „Amerijke qalalaryny turmüssypa əderek talysha vastaqaplymda, kercke dejin kendige almaj çyrdim. Kyn sajyp kijno (çandı syvret) onda kərselletin, əskerdin sapa tyzep çyrgeni. Soqbs erleri, cekten asqan alyp çavungerleri. Soqbs kirejselerinin (soqbs kemenin) ocan tenizdiq ortasındaq sajaatı.

Amerijke ultynp artıqcysylyp olyp dynije çyzin bijlevge eriktililin dəriptegen myn—myn gəzet, cornal, roman“

Səzdir qısqasý kercilik pikirin soqbsqa dajarlavdyn myndaq amal, ədisterinin véri sonda. Bul çeninde kərnəkti orlyp alatlıp Bojiskəvit*) ijm. Onan qaldı mektep, əskerlik ,dene tərvije yjirmesi, əskerlik ojyp, əskerlik vəseke, soqbs romandar, Amerijke qurama statylyp soqbs tarayıqlar taratuv.

Osyldyn vəride çimtysc tavylyp ças balaları er çyrek, otancı, qajsar, ultsyl qılyr, otan dese çanyp salatıp rıqylda tərvijelemevge qoajr emes dejdi.

Karşıtal otandarlıqna qajıssı bolsıyp, osy qazirgi dynije çyzinin sajasatı soqbs əlemi sasıydy. Sol otandardaç Kəmyunes partı-jazınyp ijm, kercilik pikirin, əsirese çimtysc tavylyp pikirin vajlardyn aldaınya çol bermey ycin kyresedi. Cijənger soqbsyln azamat soqbsylna ajnaldıryv, aldaçy soqbs bajlardyn, arsız qulqılynpın nətiçesi ekenin tysindiryv, Kenes otapyn qorqav olardyn kyndelikti çimtys.

Mine, syjtip çer çyzindəgi Kəräftal dynijesi çan talasıp soqbsqa dajyndaluvda.

Bygin ve, bolmasa erteq ve? əjtevir kəp kecikrej soqbsyln boaltınp ayp. Soqbs qavrı kycti.

Bul çaqdajlar bizdin mektepterimizge, pişəner ijmardagytıqda qandaj əser etti? Bul iske qaj tyrde dajyndalıp çatır? Biqan çavap beryv qılyp emes, ças əspirimderdi soqbs qavrına qarsı dajyndav tərbijesi çeninde ic nərsede istelip çatqan çoq dejmizde qoymaz.

Avyldıq mektepter əz aldaña vir əngime, avdanı ortaçylyp-dıq, qalalıq maktepteriniñ əzinde yzdiksiz soqbs qavrına dajarlıq, tərbijesi osy kynge dejin bolmaj keldi. Bolqan kyninde bes atar-

*) Bojiskəvit—bajlardıq balalar ijm.

dən qırğıszı men tanrıstırıv (kəvincə bul da syvret arqı). Sap tyzep çuryv, çygiryv, osydan basqa tyk çoq. Bir çujege salınpaş isti kore almajınyz. Muqalımlarımız bul isti çete vaqalamajdb. Kerek dese əzderininde tysinigi az. Nusqav da nacar. Biraq „çoq nacar“ degen men is bitpejdi. Soqbs qavrın iske salqınp. qaravımyzdb kytprejdi. Isti qolqa aluvımyz kerek. Soqbs qavrınna dajarlıq tərvijesin çyrgizetin ujymdarıtyzdbın isin çolqa qojuñmyz tijis.

Biz kəmuvnezimmin qacırıb, qajrattı kisisin dajarlajmız. Tənkəriscil püryltarayıttıq əskerin dajarlajmız—dejmiz. Biraq osylardb qalaj dajarlajmız osyńp ojlanıuymız tijis.

Bajlardıq əskerlik tərvijesinin qıjsıyp men təciiri jibesinin icin betin asıçım tərəf kerek.

Mərkisijzim—soqbstap tartısb sajasatınp bir tyri dep tanrıjdb. Bajlar, soqbs aqqıb eñvekülerdi qanavdıp çolın acadı. Biraq olar, sol soqbstap icin betin byrkejdi, çumtısçı təvəpan çasıradı, aldajdı, aqvajdı. Eger soqbs eñvekicini qanav ycin dese, ojan qandaj aqımaq bolsın ertmes edi. Bajlardıq qaltaş ycin eñveküler qanın təkpes edi.

Mine sondıqtan bajlardıq məqəszı (qıjsıypınp) vərində soqbstap sən maqsatınp byrkev çolında qırğızın.

Mektepterde soqbs maqsatınp tysindiryvdin çalrı tınnadaj voýır keledi. „Dynijede qajıgtımdıb çurt bar, zulüm çurt bar. Qajıgtımdıb çurt biz bolamızdı, zulümde olar“ dep keledi. Zulümde çoq. Otanındı qorqa, sonınp çolında qanınp tək, çanınp qıj! Otanınp ycin vaqıttsıyan.

Sondıqtan tərvijenin en çaqıszıb otar ycin qurban bolatınp erler dajarlav“. Mine bajlardıq tərvije qıjsıyp osylaj keledi.

Mərkiscildik pedagögijke ic vaqıt bul cer men çyrmejdi.

Əskerlik tərvijeni, balalardıq çaratıls qasıjetterinen əskerlik minez qılıq tuvdırv dep tysinbejdi. Məsele, minez qılıqstanıq, qajsar bolqandıqında emes. Tap tartısbında soqbs çaratıls amalı emes, qoqamdbıq amal. Belgili bir dəvirde soqbs boladıda bir dəvirde bolmajıtn kyn tuvadı. Soqbs kərəjtaldıq qırğıstınp çemisi, Olaj bolsa soqbstap icin sıyınp acuv kəpijtaldıq qırğıstınp sıyınp acuv. Bajlardıq soqbs qıjsıyp, „tap tartısbınp bajlar sajasatınp tunda ec qandaj qatısbı çoq“ dejdi. Bajlardıq osy ustaqan soqbs qıjsıypınp исقىپ vizdin mektepterde de çoq emes. Kibinəse viqan sevər soqbs qavrınna qarsı dajınp. tərvijesinin nacarlıq soqbs qavrınna dajınp boluv çolndaqıb tərvijenin çetimsizdigı.

Bul məsele çeninde vizdin mektepke tijgen vaşyldıq əserdin nətijəsi: *Birinci* soqbs qavrınna çete vaqalamav, soqbs qavrınna dajarlanıv isin qorqa kirisyv. Soqbs məselesin qazirgi dynijelik çaqdaajoja bajlanıstırgı qaramaj, çalrı məsele iretinde qarav; *Ekinçi*: soqbs məselesin tap tartısuvcılardıq qanav sajasatınp

вајланыстърмай چеке алър qarav. *Ycinci*: Софыстың доғамдық қазыjetin eskermej, соғыс қаурына dajarlıq ұттысып әскерлік isin ужетүү, соған сыйыңтыгын dep qana qarav. Миппен вәгін дұрыс emes. Биздин тәрвіje оғындардың, мектептерімiz bul iske аյғында көніл вәлыvleri kerek. Соғыс визден алды артында қыннастырьп alumtывдь күтрејди.

Соғыс қаурына dajarlıq тәрвіjesniң рурағынан тағайындағы болуу көрек.

Bul puraғырамында алдаңы соғыстың тартьын сұрна опын алъс қақыпдьыңпа ваяланыстъ чигылуу түjис. Алдаңы соғыс ешкеңдерди qanavдың өле, ваялардың тартьын сажасатын дегенбиз. Al он соң алъс қақыпдьың турулыш айтартыз: Kyn sanap bajlar отапындағында соғысса dajarlıq ұттың күсеjyvde, соғыс қаурын ydevde. Bul соғыс kyninin таянър kelgenine дәлел. 1929—сын қызын сыйың temir колындаңы оғында соғыстың алъс emestigin көрсетеди. Son-дьыqtan en *Birinci*: соғыс қаурына qarsы тәрвіje тартьын тәрвіже ваяланып — соғыс pen соғыс қаурына dajarlavды Purыltаяттын тартьын маqsатын мен qazirgi dyniye қақдајынан айрмав kerek, балалар соғыстың icin сұрь мен севебин асьқ biletin bolsын.

Ekinci: соғысты balalarqa tysindirgende چарып соғыс degendi almaj, алдаңы چianger соғысына ваяланыстътарь, севевіп, сұрьп аса tysindiryv kerek. Munan, соғыс degen турулыш tysinik beryv kerek emes degen сөз съраjdы. Biraq әр дәвирдеи соғысты sol dәvirine, алдаңы маqsатына ваяланыстътарь иштүгүн қасет. Әsirese, алдаңы соғыстың кenes ykimetine qarsы болатындық tysiniki Bolsыn.

Onanson соғыс қаурына qarsы тәрвіjesin چyргизетин кenes pedegekterinin ycinci mindeti: balalardы соғыс қаурына qarsы тәрвіjelej отырьп, кenes odaqыптын otan qorqavсың qавыletin arttaryuv.

Соғароң әйтىләндәрдән соғыс қаурына dajarlav тәrвіjesinin тұнандай çelisin tizip aluwoqa болады:

a) Ҫiјәngercilik pen ҫiјәnger соғысыптың қызып nelikten соғыс қауры қақындарап qaldы. Оған qandaj kyc qarsы turalady.

b) Qazirgi dyniye چyzindik қақдај — әне ҫiјәngerlerdin kenes odaqына qarsы дајындарап қағандық.

t) Bылардың соғыс қаурына qarsы enternatsyjanalдық kyreske qatysunv.

c) Кenes odaqындаңы ешкеңлердин pikirin соғыс қаурына qarsы иўмдастыруvda balalardың qatysy.

ç) Balalardың өздериниң соғыс қаурына qarsы dajarlıq.

Кenes ykimetinin соғыс қаурына qarsы dajarlıq асьқ үгреди, barлық соғысса асьқ qarsы turadы. Кenes odaqыптың соғысса qarsы daјындалуvдаqы өзгечелigi осы.

Sondьqtan 13 — қылдан бері avdymaj ustap kele çatqan kenes ykimetinin wejbitcilik sajasatы әскерлік тәrвіjenin bir tarmasqы болуу түjис. Кenes ykimetinin bul sajasatыn eskeryvsiz qaldығын

kynde bizdegi əskerlik tərvijenin soqışqa qarsı kyresimizdinq ic qandaj maçırız qalmajdib.

Əskerlik kenes tərvijesinin negizgi taravları: Cijənger soqışın qızılı — əskerlik kəmencildin tərvijenin negizi. Soqışın taptıq sıyınp asraj, soqış bajlardıq qanav sajasatınp viri ekendigin tysindirmejinci iske kirissek qur aram ter bolamıbz. Bul səzden əskerlik tərvije balalarqa ertelik etedi eken qoj degen tysinik cıqrajdib. Eger osylaj tysinyvciler bolsa oniki vətər turqan qata. Leninnin „Cijengerlik kərəjtalizimnin çoqarqı basqıçıs“ degen kitabın 10 çasar balanıq qolına verip qojsan, tysinbek tursın, at ala qasatınp bras. Al eger biz olaraq Cijəngerlik negizgi qasıjetterin tysinikti məjsaldar men ajta bas-tasaq, uqtıruvçada boladı. Otar elderdi talav, qanav, cijəngerlikin negizgi qasıjeti osyqan balalardıq tysinvejtin nesi var? Cijəngerlikti, onan qaldı qazirgi çer çyzindik çaqdajdib, betin tölbəq tysindire qojuv qızılp. Kem — kemdeq tysindire otıgramıbz. Balalarqa uqımdıq məjsaldardıq terip alıb ajtuvdıq arqasında cijəngerlikin negizgi qasıjetterin tysindire — alamıbz. Əndirgen tavarınp ətkize almasa bajlardıq qaltası tərəvəz, caruvası daqdarlışqa işsəraqdib, tavarınp ətkiziy yicin çana otar izdejdi, vəten memlekettin otarınp qol saladı. Otaraq tavar tasıjdib, tavarınp suravcıs kərə boluv yicin, tavarınp qımbat vaşa men ətkiziy yicin vəten vajdib otaraq çıxıqtıçıs kelmejdi. Aralarında vəseke tuvadı. Qatıssı cijelisedi. Bul bir memleket pen ekinci memleketti soqışqa ajdap saladı. Vəsekede çenip cıqıv yicin tavarı arzan boluv kerek. Ol yicin çumtısın qattıraq qanajdib. Enbek açınp azajtadı. Bajlar men çumtısın təbəvə arasındaqı qasıçılıq kucejedi, tap tartıssı qızadı. Balalarqa tıplıq tysinikti, uqımdıq bolmajınp nesi var? Bul cijəngerlikin qasıjetterine çatraj ma? Baj men vajdını arasındaqı soqışın enbekcilerge tyk qaçeti çaq ekendigin balalar osdan — da uqraj ma? Qulaq pen vajdını kenes ykimetine qarsı turatındıqıp, kəperetip dykenderin olardıq kore almajılıqıp-dıqıp balalar kyndelikti isinde kərip otıg. Minp bilse bajlar otandağınp kenes ykimetine bas salayınp dep otıraqan sevəvində uqadı. Mine, estip cijəngerlikti dəvirinen tolbəq tysinik bəre al-maçan men az kemdeq uqtıruvçası mynkindik mol. Ken tyrdə bolmaçan men negizin uqtıruvçası boladı.

Əvvette balalardıq çasına, bilimine qarap məteriyaldardıq zərttəp vəlyv de kerek. Bul onaj çumtıs emes. Qızılp eken dep qarap çatuvqa çəne bolmajdib. Qolqa alsaq vitpejtin çumtıs çoq. Iske bir kirsip ketsem, kyndelikti təçirijə ezi — aq çetekter əketeti. Qata da bolar, çəndevgede, qatamızqa oquvoqda boladı. Çıqıvınpa balalardıq bilimin, çasın, mekteptin əzgeccilik çaqdajların eşeptej otıqırp mektep pen pişəner içümdarlınp əskerlik tərvijesinin əndi-ris çosparınp çasap aluv kerek.

Kyndelikti çer çyzindik çaqdaj men vajlар otan-daryn soqqsqa daýjndalýr çatqandıçып esepter ottruv mektep pen ríjener etiretterinin kyndelikti çumtysъ bolsyn. Osъ istin ystinde balalar soqbs qauryn seze-tin boladь. Soqbs qauryn ær kim øz erki men qatysatyn yjirmelerde, qulqartasında qana ajtýr, basqa kepcilik sırt qalyr ottyr ol durys emes. Bul ýytini men mektep çäne ríjener etiretterinin çumtysъ. Gæzet çornaldarып oqyr berip ottruv, çer çyzindik çaqdaj taqyrtyr kæmsamol partya kæmijtetterinin, ujalaryny, miqalym-derdin bajandamasы çer çyzindik çaqdaj men aqylmadaqь sajasattы balalarqa bildirip ottruvdын kysti quralь. Kysti osъqan salqyzuvmyz qaçet. Balalardыn soqbs qaurypa qarsъ enternatsanaldaqь kyreske qatystь çer çyzindik çaqdajdy taldap, talqylar ottruvdan sъqadь. Soqbs qauryn tysiñgen son, oqan qarsъ qaruvdы uqa vastaqan son aq balalar da qarap çatpjadь. Soqqsqa qarsъ erevildege belsene qatysatyn boladь. Erevilge qatysuv soqbs qaurypa qarsъ kyreske qatysuvdын bas ajaqь emes. Bulaj tysiñbek qata bolar edi. Erevildige qatysuv balalardыn enternatsanaldaqь osъ ycin kerek. Øzvek, Tatar, Tyrikpen ult respublikelirindegi mektep balalarыna, ríjener iýmta-daýna qat çazuvdan bastap. Cet memleket çumtyscylaryna, çumtysъ balalarыna qat çazyr yjrenyv qaçet. Bul ylken sajasy çumtysъ. Osъny arqasında cet memleket çumtyscylaryny, çumtysъ balalarыny qozqalsь men, olardыn turmyz men çaqsy taliysamъз.

Aramyzdaqь enternatsanaldaqь qatystь kycejtedi. Kenes elindi-gei çumtyscylar satysyaldaqь qurylystaqь erligin ajtýr çazqan olar-dыn tarþaq ırıvqыn keteredi, vajlарqa qarsъ kyresin kycejtedi. Istep ketsek osъncalaqь tanyzdь çumtysъ. Biraq viqan kedergiler kerp. Ol bizdin saldyr, salaqtqыtyz, keranavlyqytyz, çete vaqalamajtynsaqьtyz, taçirijszemizdin azdьqь. Osъ qыqtaqytyzdbъ çoýr isti qolqa alsaq, ulb çemis beryvinde söz çoq „enternat sanaldaqь tægvijeni kycejtyv—soqbs qaurypa qarsъ tægvijenin negizi bolsyn! „Bizdin bul çenidegi uraptyz osъ boluý qaçet.

Otan qorqav yigitine qatysuv, qalyq arasynda äskerlik bilimdi taratuv. Envekciler pikirin iýmdastryuv—balalardыn alevmet sajasy çumtystyñ biri. Bul çumtystыn kyrdeli tyri asavyjaqьt yjirmesinde. Ekinci tyrli otan qorqav isin de ylkender men qatysuv.

Qızyl äsker polikterin qamqorlyqqa aluv, balalardыn arasyndaqь äskerlik tægvijeni kycejtyvdin tøqty quralь. Qızyl äskerlerdin isi men turmyz men tanyseuv, balalardыn äskerlik bilimin tolqyttyadь. Qızyl myjester men äskerlik yjirmeler isin çolqa qojuvda tıpyñ ylken tanyzь bar. Çaqыn çerdegi qızyl äskerden qazarmasыna quraldarь men tanysovduñ øzi kerp bilim beredi. Soqbs qaurypa ças espirimderdi, dajarlav tævijesiniq qulqyr yjirme sъqyl-

дь әр кім өз еркімен қатысатып оғында оғана үшіріп отырув چеткіліксіз. Мектеpte, ріjәнер әtiretterin ças espirimdi ulь qызы demej соqыs воlyp qalqan kynde qarap qalmajtyn daj әskerlik bilimin alьp съoғыv kerek. Osь kyngi cer үyзindik қаqdaj соqыстып alьs emes ekendigin dәleldep отыr. Ystimizdegi azda bolsa vejbit dәvirinde dajarlanыp aluvmuz tijis. Birevdin визге alaqandaj ceri de kerek emes, birevge alaqandaj cerimizdi ыrza emespiz.

„(bstalbyjn—IVI—partya sijezi).

Bizdin mekteptede bolsyn, rіjәner iуjmdaғында bolsyn bul өнинде үyжеge саlьnqan is соq. Keranavlęqtı җojalmaj aq kelemiz. Minь соqaraңda da ajtqanvьz. Bizdin balalar en arçaqы җedel җerdem beryvdi de bilmеjdi. Uvь qazdan qalaj qorqanuvdьn әdisin, соqыs ystindegi әsker arасындаqы қатыстып җoldарында bilmеjdi. Sap tyzep „ajt — дьбалап“ үyгүv, bizdin mektep pen rіjәner iуjmdaғынъп balalaroja yjretkeni osь qana. On son әskerlik тәrвиjsinde әjel balalar qapersiz qala beredi. Bul durыs emes. Әjelge eski kөz qarastы җojuv kerek. Er balalardan аjыгыр тәrviyelevge ҹaramajds.

Mektep rіjәner iуjmdaғынъп icindegi әskerlik тәrvije тұnallardan quraluvqa tijis:

1. Соqыs qavrьn sajasыj dajarlyq үyrgiziyv. 2. Balalardыn төcимdiligen сарсандыqып arttыв; 3. Balalardы җedel җerdemge yjretyv; 4. Uvь qazdan saqtanuv торқытaryja (çerdin ojь qызы zerttev; 6. Mergendikke yjretyv; 7. Үyrgizip yjretyv.

1. Соqыs qavrьn sajasыj dajarlyq үyrgiziyv istin qaçet ekendign соqaraңda ajtqan вьz. Biraq osь isti qalaj үyrgizivimiz kerek, ol tuvralь ojlanvaj bolmajds. Bizdin mekteptegi balalar tursyn muqalымderimizdin өzi de соqыs qavrьn па çete kөnil bilmеjdi. Kөbisi qaranqы, sajasыj соqыr. Balalar yjretyvdен виын muqalымderimizdin, nusqavcylарimьzdbыn өzi әskerlik тәrviyege qazirgi bajlar otandaғынъп соqыs sajasatыna boluv kerek. Onan son balalardыn әskerlik isine ыntasыn tartuv, qыzqыtыв qaçet. Sap tyzep „ajt дьбалап“ үyrgize beryv balalardы ҹalьqыradы. Balalardыn ыntasыn tartuv ycin соqыs ҹajындаqы, azamat соqыs kezindegi oqыjоqalar tuvrasыnda әngimelerdi balalaroja kөp ajtuv kerek. On son qызы әskerler men qatысты kycejtip, olardыn is turмыs men tanystyruv balalardыn qыzqыfатып is.

Balalar әskerlik ojьndardsы ҹaqsы kөredi. Osьndaj ojьndardsы таvьp вere bilyv kerek.

2. Dene тәrvije yjirmesi. Mektepte bul isimiz de nacar. Dene тәrvije yjirmesinin varlyq ҹitmej aldaqы соqыs qavrьn da jarlyq maqsutыna ваqыnatun bolsyn. Soqыsta tycimdlilik, qajrattыq сарсандыq kerek. Osьlardыn вәri dene тәrvije yjirmesinin mindeti.

3. Җedel җerdem isine yjiretyv de тaңzdbы ҹitmej. Talajlar oq tijgen ҹaraqatqa җerdem bere almaj qurdan qur өltirip aq aladь.

Bizdin balalar en ar қаңыр ръсақ kesken доңып қаза алмай iritip ciritip қибереди. Қарань—qalaj қазув кerek, сүректи қараңа qalaj ваялав кerek таңы ось съыбылдылардың балаларقا уйрете берүү көрөн.

4. Uvluq qazdan saqtanuv әдисин уйретүү мектептеги күймие саваңына ваяланыссын.

5. Тороғызарыя—чөрдин ој қыгып zerttev. Мектеп ажналасып-даңы қаратылсыз ваяльп үрттев үйретүү салынбаңын salqып қарап kelgen исимиздин бирі. Доңыз qalam biletin балаларقا бул қызынтың үшүн. Мектеп ажналасындаңы өрдин ој қыгып zerttev исине балалардың әскерлік билимин арттаруү исине ваяланыстыруунчада болады.

Cerdin syvretin қақаздаңын салып үйретүүди тиңдеңдер болмаса әскерлік тәрвијенін нусқавасыларын qolqa aluv қасет.

5. Balalardың mergendikke үйретүү is pen qatar pelemet съыбылдың qaruvlardan qırтылсыз өлең olardan qorqanuvdыш қолдары aentanystruuvdan bastaladы. Balalar үйренүү мышыктарын өздөрната көздеj biletin болсын. Bul өнинде асовы да ыт үйткының таңыз аյзьыңса, балаларды осынпен үйримелерине тартуү қасет.

Mergendikke үйриенүү, балалардың en қызындаңын ојыппың бирі. Тек исти чөл qoja bilyv көрөн.

6. Sap tyzep çygirgizip үйретүү әскерлік тәрвијенін en таңыз-дышсыз dep tysinycilerde bar. Bul durus emes. Әsirese өс балаларقا үйретүү өтө қыжып. Olarqa мышың keregi de az. Al pijsener өсүндөң балаларقا sap tyzep çygirgizip үйретүү көрөн. Syjtse de bul is basqasynpan вазыттыраq воjыр ketpesin. Уйткени балалар мыман tez қалындаңын болады.

Мини, соңыз қарында қарын әскерлік тәрвијенін چарлы мазмуның ось. Bularдың вәрин үйретүүде айтууда ylken kede:ginin бирі әскерлік исине өтөк нусқавасылар табуу. Olardy оңтүстүрүп съодагын таңы қыжып үақыт көрек күс көрөн. Sonдьqtan тиңдеңдердин өздөрүн kirisetin болсын.

Миңдеңдердин әsirese авылдаңы тиңдеңдердин исине вазынан асады. syjtsede amal соң.

Оңтүстүрүп үйретүү балаларынан төмөн вилюгге болмайды. Көмүнэзимди доңына қаруу алар даярлаштын кисилер даярлар тиңдеңдердин mindeti olaj bolsa әскерлік ispen tanysuv. Әскерлік билимин үйретүү соңыз sajasatына өтөк болуу, тиңдеңдердин bygin tandaqы mindeti.

Satsyjaldыq қарыстың таңыңы.

Satsyjaldыq қарыстың qaj үақыттан bastap қарында съодапын аптаңтар алмай түрүп опын тәнин қаңыр lysine алмајтыз. Миң мен qatar satsyjaldыq қарыстың үақытса қана қивылдың ekenin, ja болмаса satsyjalcыq rep пыц ваяланысты ваяндың қивылдың ekenin аптаңтаңтыз қасет.

Кәнперенсенин yndevin тұндаған еңвекciler виқарасы qarsы альп қарвај satsyjaldың қарысса tysken.

Биңан qaraqanda satsyjaldыq қарыстың таъъильп вазъ осы XVI—көнperensenin yndevi съцдан kyn dep sanavqada болатын съяңты. Biraq bulaj etyv ylken qate. Nege deseniz satsyjaldыq қарыс кеңес мемлекетиндеgi өsyvdin qыjыпсызъың тузында қана қарығда съцдан satsyjaldыq qыртыстың қана әдиси emes, одан вигын goldanылър kele қатқан әдис.

Миңъ сърптағау үчин Nadečda Kənistanen қызы Kiropyskajaniң қалып ақартуғ чұмбыс тұрвалы II—партьялық мәжилисінде сөзлеген сөзин оғып көрелік. N. K. Kiropyskəja „саңа әдистер мен ұмбыстың ортақ қосары“ деген тақырыпта қасақан вайандамасында вылаж деген:

„Menim вајандама қасајтып таңырьым, қана әдистер мен үмтүштөн ортаq қоспаръ“ деп атальна турса да дүркүйнде қозғаларъ отырған мәселе қана мәселе емес, әңгіме еткелі отырған әдисимiz қана әдис емес, бул әдистер ески әдистер, өктөвір төнкерісінің қалыптың іцинде туывр өсken әдистер. Бул ви kynge dejin кеніп mejlince өris ала алмай kelyvi. Bular qandaj әdister? Bul kunde виқаралып арасына tegis engen, engen өрінде дұрыs нәтиjे берip turqan әdистер біри еңбекciler виқарасъ мен birlesip үмтүs қасав, еңбекciler виқарасып мәденіjet qұrlыs үмтүsнән endiryv әdisi.

Bul қана әдіс ре? Bul виздин партияланың puraғыратында қалып ақартуған сұмбасының көнестер quruv tuvralың үшіншіләр әдіс bytindej Markis—Lenin қолынан тувоқан, Markis—Lenin қолы мен вайланысты әдіс емес ре? Markis pen Lassaldың qandaq тәселеge talasыр не ycin ajrylqandaратын teksersek — Lassaldың виқарақа қардем etувиқаралып basqaruv degen pikirin Mərkistin виқаралып quraldандыруын сұмбасына өзи тоға болуын degen pikiri мен вайтқапын, oғзан Lassaldың көнвеj аյғырылашын kөremiz.

Satsyjaldyq қарыстың виғарапың өз веті мен үйміласуында еңвекciler партиясының өз ұттысын өз дөлна алуында. Kiropyskoja айтqандай „bul әdister eski әdister, өктөвір төнкерісінің қалыптын түтүр өсken әdister. Tek kej bir сeвеpte arqasында bul әdister bul kynge dejin kenip mejlince eris ala almaj kelyvi.“

Соңарыда аյтылғандардан сатсыjalдық қарыстып енвекciler виқарасын сатсыjalсылдық, мәдениjettik qұrlыbs құмъысына endiryvdin әдиси ekendigin tolыq ыспаттайдь. Bul әdis tuvralы ақып tyrde çoldas Lenin de talaj kөzev bergen. Оktəbir tenkerisinen kejin ile – cala „қарыс құмъысын qalaj иjyndastыruv“ деген мақаласында

(1918—қылдың өзінін күшінде) Lenin еңбекcilerdin көрсілігін өзін өзі көрсете алатын, өзінін күсін үдете алатын қаһараның војындағы көр билимди қарында съфара алатын ұмытсыза qosuv kerek aq“ деген (XVII — том 158 bet Lenin съфартасы қыпсақының 2 — вазылуы).

Миң өткіндегін үшін „жарып“ мемлекет көлемінде қарыс ұмытсызың дүркістар, үйімдастырув керек“; қарыс (satsyjalsyq қарыс) еңбек өнімін арттырувқа мүмкіндік береді, миң мен вирге кәрійтальсъ қоқамдағы еңбек өнімі мен еңбек үйімдастырудан витиндегі аяқтаста түрде еңбек үйімдастырувқа мүмкіндік беріп қақдај тузејді“ деген Lenin.

Leninin bul pikirin 1920 — қыльындағы IX — сіjezi үткіндегін үшін қавыл алған. Партияның бул қавылсында виляж делінген:

„Әр бір алевметсілік құрыльсы (quldbiq, kirepostnoj, кәрійтальсъ) қанавасылдардың tilegine dəl zorlap enbek қасатувдын, еңбекке тәзвірлеудін әдістерін qoldanоған. Kenestik құрыльстың алдында кәлеktip-tengen caruvasылда өнімди, tilekke dəl etyv bykil қаһарандағы раjdalы etyv үшін қасалатын әрекеттердин аяқпн әдісін табуын үлкен миндет болып тұр.

Еңбекciler виқарасына salt—сана өнінен уғит әсерін тijgizуын мен qatar, аяқпн қалғавларқа, aram tamaqtarqa, құрыльстың ыдыратуусың ducpandarqa күс ұмытсыз әсер etyv мен qatar — еңбек өнімін арттыратын pərməndi күс қарыс болады (Leninin „satsyjalsyq қарыс мәсеlesine“ деген kitapcasының 54—бетін qaraңыз).

Сонь мен satsyjaldыq қарыс bizdin өсуү қылышындағы таңдау түріп отыроған „сана әдіс емес“.

Satsyjaldыq қарыс еңбек өнімін арттырудың, виқарапы еңбекке, sajasatqa ужretyvdin, тәзвірлеудін satsyjaldыq құрыльстың изын војына yzdiksiz maldanылар келген, maldanылатып әдіс.

Bul еңбекciler виқарасын satsyjaldыq құрыльсы ұмытсына енdiryvdin қалоғыз qana әдісі, bul әдіс satsyjaldыq құрыльстың qana војына bitken әдіс, bul құрыльстың өндіріс qatynastaryny ne gizgi bir belimi.

Syjtip satsyjaldыq құрыльсы ұмытсындағы таң „өзи үшін“ қызмет қасаған виқарапындағы қарыстың түрінде, қарында съфарап қарында, төмөрлерінде. Biraq satsyjaldыq қарыс satsyjaldыq құрыльстың kәmənestik әдіси болғандықтан кәріjtalcsыq қақдаjlarda bolmajdy dev qate. Nege deseniz ұмытсылардың kәrjtalcsыlарқа qarsy tartysy „өзи үшін“ қызмет қасав болады. Bul tap tartysында satsyjaldыq қарыстың әдіс etip maldanuvdyң түмкіndigin, аяқтаста түрде оның S S S R дын kesipciler odaqтын kәrjtalcsыlар мемлекеттердегі төңкерсілдер kesipciler odaqtarы мен қасаған қарындағы толық ыспаттар отыр. Mısalı Kuyzines өkiriminiң Cegilop, Lenin avdandaryny, Tom өkiriminiң Әңгіero — suvdıçen avdandaryny қалып ақартуу қызметкерлеринің төңkeris қарындағы сақындарының Рұраның Sena qalasындағы қалып ақартуусылар qarsy alyp satsyjaldыq қарысқа сағыт қасағып. Bul satsyjaldыq

çarystyп кәріжтась мемлекеттерде де ешекcilerdin tap tartып quralы боластьып көрсетеди.

Satsyjaldыq çarstasь kәrіjtalasь memleketterde de purыltaryjattы, çalpь eшekcilerdi qanavdan azat boluvь ycin bajlar тавь men tartыsqa iуымдастыратып kyc biriktiretin әdis bolsa, bul әdistin mejlince ken tyrde өris alyp qanatып çajatып çeri satsyjalsыq өndiris qatnastarы bar kenester odaqь ekendigi davsyz. Bulzj ekendigin syjattav ycin satsyjaldыq çarystyп kenester odaqында qaj kezenderde qandaj tyrdeボльшой ошибка в слове "воловъ" в оригинале. Неизвестно, как это исправить. Видимо, это ошибка перевода. - Прим. перев. - Бол. -

Bul satsyjaldыq çarystyп өзүндеги davsyz. Bulzj ekendigin syjattav ycin satsyjaldыq çarystyп kenester odaqында qaj kezenderde qandaj tyrdeボльшой ошибка в слове "воловъ" в оригинале. Неизвестно, как это исправить. Видимо, это ошибка перевода. - Прим. перев. - Бол. -

Kenester odaqында satsyjaldыq çarstasь ус вичып, ус сатыда damыp өsyvli devge boladь. Birinci вичып satsyjaldыq çarystyп аjып tyrde, belgili cart воjьnca ыргизилген kezeni. Degenmen bul kezende bykil kenester odaqын artыqsa ekpin men soqys tөnkeris saldarыnan bylingen, qыraqan caruvaesыqты ondavqa kirisken bolatыn. Bul satsyjaldыq çarystyп „өз ицинде“ өsip piskeп вичып 1929 — ылоja dejin sozlyqan. Eшekcilerdin çeti sajып вир kyndi „ulь“ kyni çasap bylingen caruvasыqтып әr taravыn çamat ondaqan kezeni, Lenin çoldastып өzi bas волър „уме“ вагып çumys çasaqan (ana вир aqac keterip turqan syvretin eske tysiriniz) kezeni—ceksiz satsyjaldыq çarystyп ekpindep ыrip turqan kezeni. Nege deseniz satsyjaldыq çarystyп negizgi belgisi eшekcilerin ыqtýjarly tyrde satsyjalsыq otar ornatur ycin tartыsqa endirip olardып çigerin, tarqыtqып, тәvekelcildigin iуымдастыруv оjoj. Eшekcilerdin mundaj belsendilik, çiger kөrsetyvlerine mymkindik tuvqыzqan өktөvиг tөnkerisi. Nege deseniz өktөvир tөnkerisi çumyscыlar тавына „өзине çumys çasavoq“ mymkincilik berip çaqdaj tyzedi. Bul mymkincilik pen çaqdaj satsyjaldыq çarstasь iуымдастыruvqa en kerekki carttardып вiri. Bul tuvralы 1918 — ысы өqынвар аյнда Lenin вылaj degen:

„satsyjalsыq ukimet qoynu виijlik aloqandыqtan bizdin endigi mindetimiz çarstasь iуымдастыruv“.

Sonь men satsyjaldыq çarystyп әvelgi вичып iуымдастыruv çeninen belgili вир turpatъ bolmaj satsyjaldыq өndiris qatnastarынън воjьnca bitken kystin dympyvi men çasaluvь. Al ekinici вичыпнда iуымдастыruv çumys tyrli turpattarda çasaloqan zavьttarda, рәvirkiterde, саqtыlarda satsyjaldыq çarstasь iуымдастыратып belsendilerdi biriktiretin ыстaptarda, kemesijeler qurqan. Bul kezendi satsyjaldыq çarystyп iуымдастыruv turpattарын, әdisin izdev вичып-dep atavqa tuvra keledi. Bul вичындаqь satsyjaldыq çarstasь çumysын iуымдастыruv, kenityv yigit 1929 — ысыдан bastap kөsemidik çasaqan kәmsamoldar bolatыn. Kәmsamoldar satsyjaldыq çarstasь çumysын çandandыrqan bolatыn.

Satsyjaldыq çarystyп өsip соqарыqь basqыcqa keterilyvine caruvasыqты qajta quruv kezeninin erekeelikteri sezer boluvь. Bul erekcelikter satsyjalsыqтып ilgerilep варъq majdanda савиuvы çasavь. Budan kelip өsyv qыjыпсыqтарь tuvр оты. Bul qыjыпсыq-

tarqa çalpı purultağıyat çalpı çigerleniy men, kenigen satsyjaldıq çarbs өsyv men qarsylasıp savivly çasap otır.

Syjtip satsyjaldıq çarbstınp ekipindi vichyp mylijendegen enbek iler viqarasınp bes çıldıq çospardaqı satsyjaldıq qırılystınp iri çumyastarın ogyndavqa çalpı çiger men artıqca belseñdilik pen kirisken kezeni. Bul 1929—çıly bastalqan çalpaq savivly endiris savivly çane endiris pen qana boyp basqa qalyq aqartuv qyzmetkerleri sıjaqtı tigilej vajlansı çoq kesipciler odaqı bul viuvalınp, çigerlenyvdin çeninde bytindej sırtta qalmaqan men sırttap, settep qaloqan. Satsyjaldıq çarbstınp ekinci vichypna aqartuvcsılar viqarası tolyq qatışpaqan. (Bul qatışpav Qazaqstan aqartuvevərlənda basqa çerlerdeğiden kyctirek boluvly).

Satsyjaldıq çarbstınp ycinci vichyp ekipindilik qozqalısy men bastaladı. Ucinci vichypnpn vaxy 1929—çıldıq sonqı çarbstınp ekipindilik pen çyrgizilgen satsyjaldıq çarbsqa purultağıyat pen enbekciler tegisi men envyli; qalyq caruvacısıqlınpn satsyjaldıq çarbs əserine berilmegen taravı qalmavlı, ekipindi rabirik-zavüttar men qatar ekipindi mekterpter de cıqıvı; viqarapıq tuvdırınpıç çigeri (ez beti men çana çol, çana ədis tabuv) kəteriliy satsyjaldıq çarbstınp çana tyrleri cıqıvı; 1929—çıldıq sonqı çarbstınpn uran „ekpindi biriğədan ekipindi seqqa, ekipindi zavüta“ degen uran boluvly. Osy kyni bes çıldıqtnı ycinci çılynda çumys qarsylama purerepriyan uran men çyrip tur. Bul urandı kəteriyvi mylijendegen enbekciler viqarası. Satsyjaldıq çarbs ədisinin arqasında bul uran ogyndalıp keledi.

Qarsylama purerepriyannınpn taozdzılyeqınp, təmin dos tygil ducpandarımız da mojndavı: Bolyp ətken purom partıyapınp sotında tap ducpandar—bizdin byldirgi zıjankestik çumybzırdınpn bereketin ketirgen puromrepriyan; purerepriyannınpn kesirinen kenes ykimetiniq 5 çıldıq çospardıqlı qulata almadıq dep çurt aldbında mojndap etti.

Qarsylama purerepriyan, qoqamıq vəksera, ıqqamday biriğədileri arqasında vıgyp çumys naçar çasalıp kejin qalyq kelgen avdandarımız çetisip tenelip keledi; satsyjaldıq qırılsı çumybzında bolqan tyrli qatelikter aňqatalıp, tyzetilip çumys çospardıq salınpıç keledi.

Satsyjaldıq çarbs arqıly barlıq purultağıyat, barlıq enbekciler otanınpınp, barlıq caruvacısıqlıq, sajasatlıq çumybzınpn basqaruvoqa tigilej kirisip otır.

Pedalogija qandaj ilim.

„Pedalogija“ girek tili. „Ped“ — bala, „logis“ — ilim degeni. Bizdince „bala ilimi“ degen сөз.

Pedalogijanın өз алдына дербес ilim болып, san qataşына qosылоапын көр bolqan соq. Tek өзине өзи keledi. Өз тиқдағын barlavqa саңасын keledi degenimiz bolmasa, ијасына çetip kemeline kelgen соq. Bala emirinin talaj çұмбақтары, аса нәзік шұrlарын çete тәптіктелініп, çete zerttelyvge çetispej keledi. Мисъп боласаңың қызығы әли alda.

Pedalogija ilimine ata bolarлық kisi, nemistin Tijdymann degen дәріgeri desedi. Tijdymann дәріgerlik қызметінде çүгір, bala men kөbirek istes bolqan adam. Balanın өмір quvapысы, тәn tilegi, qırıльсыз, ruvqаның saraýын өзгекелігі yлken adamqa salystyrqanda анық kөrinedi. Tijdymann осында aңғарап, 1787—çың „balanın өз qabletinin er çetyvi соындаңын вайқав“ degen kitabын қазоған. Tijdymannың bul еңбегі dyniже түңдес келген bala iliminin тұрақ алдысь. Biraq „çalqыз kelip қаз съqara almaqjan“. 19—qasырдаң ортасына dejin висқан ыттырат avdarар, сиқыldan-kan kisiler көртеп sarnap aq съққан.

Pedalogijanın ata tegin qazып kelgende Belgijanın Ketle degen қаһымына ajaldamaj ете almajтыз. Ketle (1835—çың) valanın өsyv otaýын, yzdiksiz өлcep тәçirijive қасақан kisi. Ol adamның balalyq сақындаңы өsyv заңын тарты. Мисъп tapqan derekteriniң birevi de осы kezge dejin вақасын соқсан соq. Adam ças kezinde ете өсімтал болады eken degendi Ketle tapqan.

Tijdymann men Ketlenin еңвектерінде onqasы, kelmejtin talaj cijsikilik bolsa da, balanın ałqac zerttep, bar derekti ilim dynijesi-niң съпьла salып, ыңғыз qortында съqарқан осы ekevi.

Oдан соңы pedalogija iliminin ez алдына дербес ilim болуында kөbirek qocameketkej bolqan adam Ruvssso. Bul 1762 — çың вылаж degen: „Adamnyң balalyq саңы tuvralы biz ic nәrse bilmejmiz. Осы kyngi bar derek, mәlimet vizge etirikten basqanlyq ajtpajdy. Ne qurlым terenge bojlap, tyvine syngigen sajып etirikke sol qurlым belcemizden bata beremiz; aj dalaqa laqыр ketemiz. Ilger-giler kezsiz kөbelektej qaraңып qarmalap çyrgen“.

Pedalogija ilimi XIX—qasырдаң ортасынан beri qattы keterlidi. 1882—çың nemistin Pirejir degen тәn қызметинин тамашы „bala-

пъң չапъ“ деген китавып ҹазадь. Pirejir вала iliminin өркендевине esik acqan adam. Sol kitavында вала iliminin өркендевине түмкіндік вар екендігін айтыв, валаң zeritevdin bir talaj әдістерін изінді. Sodan бері виған көптің ылтыратын авдашыр, ҹаратама-тақај ilim dynijesinde соңына tysyv, zerttev тұппан сұр сесүү дәвіри ғасталды.

Аұмъянсыр деген киси „вала ilimi—pedalogija XX—қазығындағы qundaqtар өсірген өзөвегі. XIX—қазығында kejingga ҹартын туғызуңда север болған мен, көнілінен съоғыр ес нәрсе bitire алмады. Минь өсірген, endirgen er çetkizip ilim сапына qosqan XX—қазығ“ деди. Syjtip pedalogija ilimimiz XX—қазығын qoldan өсірген qol туымасы. Kejingga nәsildін ҹаратыльсы, ој өлкесі, (өрис) әlevmettin өміrine teren iz qaldыра kelecegin barlaған XX—қазығ. Минь әр кімдер ақ айтады.

Pedalogija валаң zerttejdi dejmiz. Biraq ось сөзимизди пар-
calap tergej ғастасақ, ҹайма төsek ҹадақај, тұт исқағы ҹарлыај
алқан иғым екенин көремиз. Nege deseniz валаң zerttev, онь
тәрвижеlev, әlevmet өміrine сымер, bajsaldы қызметкер қыбыр съоғаруын
тақсатын erteden вар. Urты, Girek қалыqtарында да болған. Соңын
вәрин вала ilimi edi dejtin bolsaq, pedalogijапын ҹас екендігі
қајсы, қасапын ҹартамын ilim волыр съоғрај ма? Ras solaj волыр
съоғады. Biraq виғыпқылар zerttegende валаң тән қырыльып (ана-
томыя), тән қызметин (реziyalogija), qaldы тән bir basqa, ҹан bir
basqa, tәnnin bijlevcisi ҹан, ҹан көктеги тәніrinin qolында, kere-
ginde verip, kerek emesinde qajtadan алър қояжды dep иғымпир
çанды ваяз асъқ, derbes bir ilim қыбыр zerttegen. Одан „ръзыj-
qalogija“ dep ajdar тағыр, at қојыр, aram ter болған. Bul қolda
talaj ҹан таптығылағы, ҹан sejisteri съоғыр, ваяз қатығоан. (Bul
kynde ръзыjqalogijапын ать қалыр, заты өзгерип, „miner ilimine“
авыр отыр). Валаң соғағоң atalqan ilmderdin вәри оғыжды. Biz-
din pedalogijатын XX—қазығынде dejin „ръзыjqalogija“ qa enciles
волыр, соңын kelenkesinen воj ҹазыр съоға almaj keldi. Bul kүnde
ръзыjqalogijадан irgesin аյғыр, тән қырыльсы, тән қызмети,
miner ilimderinin tapqan—tajapoqalpyn ваяз қозыр burnastyrь
pajdalanyp, өзине тұннан енек etyuge kiristi. Соғарqылардын
тапқапын burnastyrьqanda, qalaј bolsa—solaj, ҹылqыда сыйырды қосыр
ваqqandaj qylmajdy, olardыn deregim, maqlumatын qazanqa qaj-
натыр, eritip қыттыял qosындықта ajanaldыradы. Syjtip вагыр ез
muddasына ylestiredi. Валаңын валаңы аյғыqcalqып, өсуү заңдарын
kezenderin, ақы, ој өлкесинин өндөlyvine ҹумсајды.

Өзимиздин Bulonskij „pedalogija“ деген китавында pedalogija
qandaq ilim? degenge ye tyrli ҹавар bergen. Ucvi de birin—biri
tołyqtaryatын ҹавар: „Men pedalogijапын валаңын сағтын аյғыссызғын
оқыттын ilim dejmin“, миньш кеп тақапалын tysinik. Basqa қалыт-
тар да осында айтқан. „Pedalogija ilimin валаңын сағтын tyrli beleni
men dәvіrlеріндегі kәdimgi balalardын көpcilигінде болатын өсуү,

tən qırıльып qalр (kənistijtetsije) minezin oqыjten ilim dep tysiñemin.“ Alqasqы sөzinde pedalogiyanып ne oqыjtyndьqып ajtsa тұнасында nesin oqыjdb, qandaj tyrlerin, isterin zertejtindigin ajtадь. Pedalogija balanып өsyv aյgъqsalыqыn tekseredi. zerttejtini—balanып өsyvi, tən qırıльып qalр, minez qulqы. Balanып biren—sarap emes; kөpciliginde bolatып çalryq belgilerdi tekseredi dejdi. Osь eki pikirinen tuvoqьzъr yincisin ajtадь: „Pedalogija balalыq saqтыn tyrli dәvir, belen, kezenderindegi sъytqъ belgilerinin tyjdegin, cuvmaqtaсыn taldap, ol cuvmaqtarсыn vaqыtca belgilerin, tyrli çaqdajdan өzgeretindigin tekseredi“ dejdi. Syjtip pedalogija er çetyv, өsyv çolыndaqь erekce sъjattaraп, qasijetterin, zandarыn tekseretin ilim boldь.

Qandaj ilim boalsada aldbındaqь waqqan zatыn tәrtiptер, çujelep aladь. Çyjesiz ilimde danqыldыq aramдыq bolmajdь. Pedalogija әveli negizinen eki salaqa вөlinedi: tən qırıльыs pedalogijsa, minez—qulqъq pedalogijsa. Bu! вөlis tым iri, kyrdeli tyri. Budan basqa qol çetken çerdegi varlyq derekterge syjenip выlajda вөlinedi:

1—Balanып өsyv çoldarыn muqdarlajтыn belgili negizgi çaqdaj, cartы men severkerin (paktirin tabuv) nasildik mura, çasь, tən qırıльып zandarы men onы өzgeriyv çoldarы, qapsыгынды (endekiren) bezderi, әlevmettik унем cartтарь).

2—Balalыq saqтыn belgili belenderin aýrguv (әr çastып өzine qas, onasa belgilerin tabuv).

3—Ulken adam təni men ças balanып təninin, qırıльып minez—qulqып negizgi aýrgmasысын tabuv.

4—Balanып өsyv çolыndaqь çalр negizgi zandыlyqы men aqьtymыn aciv, çyпstыq aýrgmasыn bilyv:

Negiz dep sarqыр kelgende pedalogiyanып vas вөlimderi osыlar. Basqa çeke taravlar osь negizden butaqtajdь.

Pedalogija өktәvir tөnkerisinen son iresejde өte qattь qarqыn men ilgerilep ketti. Onы sevebi ylken. Әlevmettin—унем negizi ваг. Өktәvir tөnkerisi men vajlanyсты qoqamatып епвек qatynasь, caruvasысын qırıльыs өzgerdi. Adam balasын тарыjында виғынды—sondьボ尔p көrmegen çana, sonь dyniye tuvdь. Mипь qoqamatып ilgerilev qajсысын тарыqы tuvoqьzdb.

Mine osь çaqdajda, satsyjaldыq qırıльытын çimtys çosratыndaqь en qavыrt mәsele—satsyjaldыq turmьs maqsatыna kөkiregi danqыl, çyregi ватыr taqandь, berik satsyjaldыq kisisin dajarlap съqaruv boldь.

„Çana kisi dajarlap съqaruv өktәbirden son en manьzdb, qavыrt — тартыq mәselege ajnaldь.“ (Zalkend) çana әlevmettik qoqam, çana turmьs, çana adamgercilik, өner, өnege çana adamdь tәrvijelevdin әdisin purыltaryat çurtseyсыпьып aldbыna tartы. Ojlan-dыrdь — tolqandыrdь. Adam dajarlav kerek. Çigersiz, qajratsыz,

samarqav adam emes, satsyjaldyb qırılsaq sıp welsenip, ыпть—съпть мен qulcınyp istejtin çaramdь tap үлп даярлав kerek.

Dajarlanatып tap ildarъ çastan съпрақ. Puryltaryyat sanasындаqь тәрвиjenin aldañan өtyvi kerek. Puryltaryyat sanasына tysire тәрвије beryvdin тапыздыъфы осьдан съпадь. Ças çetkincekterdi ujaqa keltirip тәрвијelev ycin, kezindegى әlevmet emirinin qаqartmaň qыър съпагару ycin, sol тәрвијelenetin bir çapryaq nәrestenin tırlık ajyrmasып, minez — qurlıqып өлkesinin damuv betin, өsyv kezenderin съqa tanpъ almaj „kelenkege qarap kөjlek picip“ dolbar men is istev asa anqaldyb bolar edi. Çumystan mәn de съпрақаң bolar edi. Pedalogijanың kenetten keterilip ketyvine osь carttar tyrtki boldи. Adam әlevmet ortasynda adam. Øskен ortasyнп qolaýnya yjlese өsedi. Ajnalasындаqь әserdi өzinin сатасынса qanasына qarap aladь. Emirijkenin Istenli Qollыj dejtin bilikti adamъ—„bala mektep ycin emes, mektep bala ycin“ dejdi eken. Mejli mektep, mejli тәрвије, kitap, oյn өrnek barlyqъда bala ycin, balany әlevmet enerine çetelejtin түркпдьq. Olaj bolsa, olar balanyн tyjsiktev, zerdelev qabletinin muqdarlyna qaraq bolmaq.

Mәdenijet avselesin kerip, ilim dynijesi men erte ottyqqan elder osylaj тәrviyelejdi. Olar boldыqъпca ças өspirimderinin „çan“ qabiletin, barlyq sыг — sыrpaattaryп ajyra taldap soňyn ыпсајь мен тәрвије berip keledi. Biraq bul çaqdaj birde çetilgen çoq. Tipti dyre tijmej тұзқымай çatyr desek te boladь. Biz bul kyngi isimizdin өlcevicine өзге çurttyп melcerin alyp otymız. Mymkin өzgecelik bar съqar; daralap sanajtyn, opaca qasijetteri, атып—kemdigи bar съqar. Oпь өzir viz bilmeymiz. „Qazaq balasy esercil keledi“ desedi. Kej bir anqagъmpazdьqып boluv түмкіn. Biraq nelikten? Ol qancaşqып durыs? vizge qaranqып.

Bizdin тәrvijemizde, kәmynestik тәrviyeden өzgecelik çoq. „Mazminp satsyjaldyb.“ Puryltaryyat sanasыna tysiryv. Oqan qarqып qosylsa, тапыздыъфы мен qavыttыъфы qabat keledi. Mine osь eki mәseleni qolqa ustap ottyqъr, pedalogija ilimin ken qoldanuv, teren tal dav, deregin emirge çanastyruv maqsatqa ylestiryv—bisdin iri mindetimiz. Mәdenijeti samarqav, ilim dynijesi çalqavыq, irgesin alda qacan avlaq qactyrtaqan. Maqsattы qarqып мен соғыр alyp puryltaryyatca тәrviyelevdin merejin ystem qыluv qыl ystindegi çumby.

Ilgeridegi kejiniçti çastar ilimij zerttev çyrgizip, тәrviјelev çumtyяna çenildik beryv bizdin aldaqы iri mindetimiz boluv kerek. Bul өsirese bala men kөbirek istes bolyp çyrgen tarbijeci, muqallim, dәrgerlerdin mindeti.

Tysti kemir.

purepesir: Bangengejim.

Ось заманда күс — куват негизинде отын болатып zattardan съоадь. Отын болатып zattardың негизгиси tas kemir. Bul kezde bir çilda varlıq çer çyzinde bir мышарт cerik ($1\frac{1}{4}$ топпь tas kemir тавыладь.

Tas kemirdin bir keleçყраты 7 мып көлөрь қылув береди. Отыппың vasqa tyrlеринде tas kemir beretin қылув мәлcerine валап, teqnijke — ilim çyzинде kemir dep ataj береди.

Çer çyzинде tas kemir munaj (nepit) сектен тьс kycejip, ulqajоjan. Munaj tas kemir men qatar сым tezek (торъп) kesibi de ken eris алър отыг. Çalpь saluv չимъы, qatnastып nece aluvan tyrlери, teniz kemelerinin көвејүви, çer çyzиндеgi қаъттып сань artuv men qatar отыппың չыдан қыл көвирек kerek болатып mәlim. Osьдан bir kezde tas kemir de, nepit te, сым tezek te, tygesilip bityvi mymkin emes pe? degen surav өз өзинен tuvadь.

Ojałmdar 200 çilda отынъ bitetin bolадь. Amtygъja sъqылды өнерли kesibi тым өргиен memlekette 150 չыдан да ағыда barmas dep bolçajdy.

Bul esepke teristik ton өлкелердеги отын дөрь kirmej отыг. Онын ystine satsyjaldыq төнкериси çer çyzинде çyzege asuv men өнерли kesip bul kyndegisinен ana qurlып исقыр qarqып men ilgeri basatынъ da sezsiz. Kenester odaqъndaqь өнерли kesiptin kysejuy qarqыпь viqan тым асыq dәlel. Adam balasынъ ҹaratтып ваяль-ынан tolъq pajdalana alatып dәviri çaloqъz satsyjaldыq ornav men bolatынъна ic kimniñ kymانь çoq.

Olaj bolатып bolsa quvat beretin çana qor izdev kerek. Quvatтын çana tyri bitpejlin tygesilmejtin boluv kerek. Bul tyri bul kynderde тавыль та отыг. Biraq тым az kөlemde, әlige самалыqана pajdaqja азыгыль отыг.

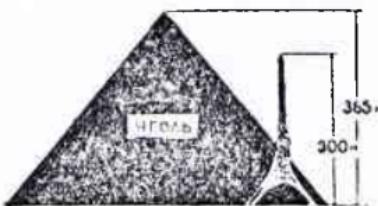
Bul tyri qara kemir men munaj torъptan vasqa tyste bolатындар. Tysine qarap bulardы ҹасы, qызы, aq, kөk, sarь, kylgi, surь, „kemir“ dep atajdy.

Ҫasы, qызы, aq, kөk kemir.

Ҫasы kymir—өсетин aqас. Bir çilda kesip alqань орпьна sondajъq mәlcerde ҹас aqас өсип, ylgirip kemigenin tolттарар edi. Biraq aqас kesiy ҹас aqастып өсип ylgiryvinen көвирек. Sondьqтан aqас kesiy bul kyngi qalрынан kemimese qalyп ormandar qырь bityvine mymkin. yjtkeni ҹаоqуна, уj saluvqa, aqасып kesip ҹерин egistikke pajdalantuqqa չыlda көр aqас соjыладь.

Adam men ajuvannып quvatы qызы kүs dep çyrgiziledi. Mәdenijet teqnijke temen bolqan dәvirde salmaq көвине qызы kүcke tysken. Endi teqnijke kycejgen sajып qызы kүctin орпь azaja варадь.

Aq kəmir tasqınp suvdıq kyci. Suvdıq aqypıpan, sarqıramadan, vəgetten (rylatyjna) pajdalanuv osyoqan çataś. Suv tijirmen əlde qaj zamannan beri var nərse. Biraq ol sarqıramalardınp sivşyppınp qulavınan (çoqarğıdan qulajtıp kyceten) pajdalanuv degen çoq bolqan.

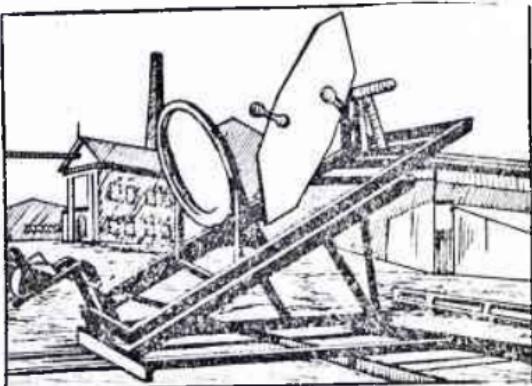
Endi bul kynde elektir teqnijke kycejgen. Elektir quvativ səqatın çerinen əlde qaj çerlerge alısqə aruruqqa keledi. Dinepir, Bolqır, Qur, Siber əzenderinde qurqılqan suv quvativ men alısqə çetkiziledi.

Suvdıq qulav quvativnan pajdalanuv əzirge camalı qana. Barlıq aqatınp suv doqınpıq çyzden birindeji qana pajdalanılyr otır.

Bir zavt çyılına qanca tas kəmir saqatınp: vijiktigi 300 metir Ejvel munarasınpıq qaramayıp kərinder de tav boylar yilgen tas kəmirdi kərinder.

Olaç bolsa, endigi mindet aq kəmirdi tygel pajdalanuvdınp amalınp qarastıruv kerek.

Kek kəmir çeldin kyci. Bul tipti az pajdalanılab. Mısalıç çel qajıq, çel tijirmen çel kyci men qozqalıp ajnalatılp məcijnelər. Mıpa sygrettegi çel məcijne altı attınp kycine ten.

Keleceklik qolqa aýnatınp tysti kəmirler: birinci otınpqa sarı kəmirdi qojuv kerek. Bul kyn səvlesi. Kynnin səvlesinen ajtıp tavşusıqqa bolmajtıp camada quvat tarajd. 1500 çıldaj ererek zamanda Arqymet dejin bilimbaz—kynnin səvlesin cuvmaqtar (süpp arqıbı) duspan memlekettin soqıbs kemelerin ərtep ciberyvge bolatınpıp sýjattaqan. Kynnin səvlesin çyjır otınp orınpa pajdalanıvına kəp zejine ciberialgeni men—əzirge təcirirjive çyzində kerilgen biren—saran məcijne bolmasa tablıqan iri çumbs köringen çoq. Birq çuvcıq bolacaqta kynnin səvlesinen pajdalanuv—zor otınp alatınpnda söz çoq.

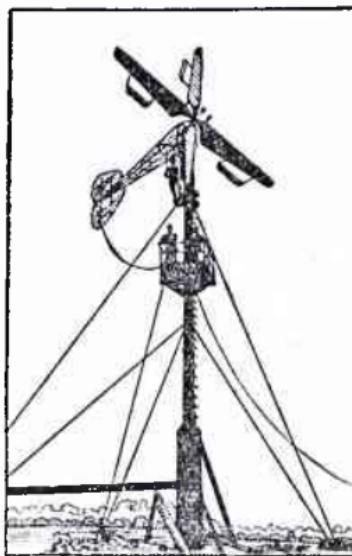
1878—çylda Myce dejin ryransoz kynnin kəzinən ustaaqan səvle çyjıqıç aqıbı baspaqana məcijnesin çyrgizelin bolqan.

Kek kəmir (suvdıq quvativ) taqı suvdıq tasqınpınan, teniz çaqasında suv bir qajtıp, bir tasıp turuvınan da səqadı. Mısalıç qytajdınp San—tan—zen degen əzəni teniz suv keterilgen arada

6 metir соңарап керіге ақадь екен, біздің теристік қақтақы Murman шапајында teniz суынъп көтерілып 3—4 метирге өтеди.

Амъяյданың Erikson dejin bilimpazъ қасақан күн сәвlesi мес. Күн сәвlesinen съоатын қылуынъп 5000 оғрадысқа өтеди.

Endi bygyn — erten bolmaған мен келекекте пайдада азылатьп bir quvat ton өлкelerdegi muz, qardың qajta erigeninen съоатын қылуу. Çerdegi maginet kyci, әvedegei elektir (najzaqaj) bular bul kynderde қаратыльстып вазы поқтақа kirmegen quvattarъ. Teginde bular da ilim — teqnijkenin noqtassын kijetинinde сөз соq.

Bastavъc mektepterge қазоъ ajlar yсin is қеваларъ-тapsъгъндылар.

(ylgi iretinde)

1. Qalqozdъn mal caruvасыъсын қақсыртуv қолында.

Çumъs tyrleri.

Mal caruvасыъсын kәlektiptendiryv, қаз malдь durъs vaqъr qaçын.

Malсылардың savатын acuv maj zavъtyna çärdeňdeşejik. Malдь bygelekten qorqav. Сөр мәсіjnelerin сөр савиу naqdanыna dejin tyzep aluvqa dajыndыq çyrgicejik. Picen mezgilinde orъndalsын. At мәсіjne kyci men сөр oratыn ыstansalar acuvdъn carasын istejik. Qozъ — Qoj qыrquv çumъsъna qatъnasajъq. Malдь qurttatbavdъn amaldary. Tyrlı malda bolatып çuqpalı avruvlarqa qarsы ne amal istevdin keregin elge tysindirejik. Dincilderdin mal әраты tuvralы өтирик sөzderin terip қазыр qara caruvalar arasynda yigit çyrgiziyv. Malqa azъq bolatып сөр tyrlerin egvv çumъsъ tuvralы mekter bastap ne istevge kerek. Mal qoralарын durъstap saluv. Qala çerine çumъsker pәselkelerine maj — syt zattarып өткизyvdin qatыn istejik. Tavъq — quis asыravdъn қолын elge tysindirejik. Tavъq — quis qoralарын qalaj қасав keregin caruvalarqa yjretejik. Tavъq — quis ycin qandaj қана qaj mөlcerde azъq keregin yjretejik. Pajdalы cөptin tyrin kөrip, тиқтын terip yjretejik. Қақсы тиқым maldar men тапъсыр, qalqar caruvасыъсын yjretik.

Ças maldy durys waqyr kytyvdin çoldaryn yjretejik. Savyn maldyn kytimin ondaqyq. Çoqarqy is şobalaryn oryndavqa ylgi. „*Cep mäcijnelerin mezgilinde oñdap picendi kezinde dajyndavqa çärdemdejik*“ is şovasy oryndatalyn mezgil yjin aýj.

A — Bul is şovasypyn caruvacasyq taptzsy.

1. „astyqtan kejingu partya men keñes ykimetiniq aldyndaqy erekce taptzsy bar ynen caruvacasyq mäselesin et mäselesin (ortalıq partya kämijitetiniq dekäbirde bolqan pilenimniq qavlysy).“

2. Qazaqystanda mal caruvacasyqyp qajta quruv çana bul caruvacasyq bazarqa sýçatyp viýymdaryn molajtuv caruvacasyq sat-syaldyq çoloqa salynsa qana durys cecile aladý (sapqoz, qalqoz qırlyssy). Ekinci mal caruvacasyqyna kesirin tiigizetin baj, qulaqtarqa savuvaldý aýtqasça kusejtyv, maldyn çaj qana salyň esiryv men qanaqattanvachymz kerek. Mal azýqyp molajtuv, mal tuqytyň çaqqsartuv, maldyn etin, sytin, arttaryv çynin molajtuv sýjaqtýlar— qattý eskeriletin çumty.“

3. „1931 — çyldaqy mal azýqyp dajyndav navqapynnda bes çyldyq çospar voýpca mal caruvacasyqyp qaj jérizdi əsetini aýqypdaluv tijis. Son dýqtan mal azýqyp dajyndav sajasy caruvacasyq taptzsy mindet dep tysinyv kerek“.

4. Ölkeliik kämijtet pen waqyla v kämiseretyp birlesken pilenymi Qazaqystanda savýndy çerdin kölemi 1931 — çylda 20 mylijen gektarqa çetsin dep qavly sýqarqan bolatyn.

(1930 — çylda 15,133 myn ga edi) 204 myn ga çerge mal azýqyp tuqyty egilip 300 myn tonny mal azýqyp saqtalatyp (syrle-netin) cipqyrlar qazylsyp dep mölcerlegen.

Союзмалық тәlim тәрbiye mindetteri.

Picen çýjnav çajlı ykimet pen partya mindetterin tez oryndav çeninde mektepter picen navqapnya köpcilikti bavrıläj bilyvi tijis. Mäcijnelerdin vizyloqan čerlerin mästeriskejler arqyly ondaqanda balalardy qatynastyrlyp, mäcijnenin qırlybs — tyzilisteri tanystyrsa balalar pälijteqnike çeninde bir az çumtsqa çattıqadă.

2. оқытучылар көллективінің даярлық құмьстары.

Aldaqy belgilengen çumtsqa dajarlanuv çeninde balalardyn elge tysinik beryv çumtsyna qatynasuv, mästerskejda çumts istev çejli oqytusçylar kellektivi çergilikti qoqam iýyymdar ynen picen mäcijnelerinin ıstansasy men avz biriktirip qojuvlar kerek boladý. Bilim tәrbiye çeninde kellektip aqyrnomdar arqyly kerekt. ədevijetterdi dajarlap qojuv tijis Əsirese qoldan ekken cöpterdin qajszıy qaj mezgilde oruvqa keledi — osy çejli tysinkter boluyl kerek. Mysal: çolysqa keledi — basy gyldene bastaqan uvaqytta savuvala keledi. Bijik esparsert degen ekpe cöpter təmengi çaqtar yjindene bastaqan mezgilde savuvala keledi. Çygerinin de piskendigi väsylyp gyldene bastaqan uvaqty.

Malqa çem dajndav çenindegi ylgi meleri.

Bir bas iri qaraqa 1500 kiloqramnan 2000 kyllo bir qasteq çem kerek; 780—1000 kijl. kejin qojuvqa dajndav men birge 80—160 kijl. qol suqrajtyp qorqa çana dajndav kerek boladı. $1\frac{1}{2}$ çastaqy malqa $\frac{1}{4}$ dej kem dajndav kerek.

Bir çylqa bir qasqa . . . 1200—2400 kiloqram.

kejin qaldıruvqa . . . 600—1200 "

qol suqrajtyp qorqa . . . 80—160 "

bir bas çylqy balasynna . . . 1500—2800 "

bir qoqqa, bir bas eckige . . . 240—400 "

kejin saqtıq . . . 110—150 "

qol suqrajtyp qor . . . 20—30 "

Bul melerler ər çerdin qasypny uzıp, qysqasynla qaraj əzgerip ottradsı.

Qol suqrajtyp qorqa çyjnalqan çem avyl keçesiniq qaramaqında boladı. Muqtaç bolsa çem dajndasynpy əzine beriledi. Saqtıq qorqa çyjnalqan çem çyjnaçsypny əz əqtəjargında boladı. Aldımyzdaqy çıldarqa çem dajndaqanda 1931—32 ç. usaq qaralardı iri qaraqa ajnaldıruvqa meler men dajndıq çasav kerek. Esebi: səyər maldıñ irisinin birevi iri qaraqa esepteledi. Uvaq çapır bir çasqa cejinci—0,5 iri qaraqa esepteledi. Bir çastan eki çasqa cejinci—0,7 iri qaraqa esep. Tuje maldıñ irisi birevi — 1,2 — iri qaraqa esep. 3 — çasqa cejingisi — 0,8 — iri qaraqa esep. Çylqlardıñ uvaq çapır bir qysqa cejingisi — 0,5 — iri qaraqa esep. Çylqlardıñ bir çastan 3 çasqa cejingisi — 0,8. Bir qoj bolmasa, bir bas ecki — 0,17 — iri qaraqa esep. Basqlar (esek, maral, səjaqtalar) — 0,5 kijlogir. Bir bas iri qaraqa kyndik 2) meleri 1) sez. picennin kijlo boladı.

Qosymca çem vetyuv, opyp meleri ər avdannyp çer çaqdaýna qaraj mal vaqıvcsylyq iretine qaraj belgilenedi.

Ylgi iretinde temengi keste

Bekledi.

	on tystik	sol tystik	eskertiyv
syt kəsib avdandar çene et pen syt avdandarına kerek.	135 k.	165 kijlo	I, II, III, IV, IX alıptar (zon)
iri mal vaçuv, et kəsib bar avdandarqa	105 k.	135 k.	V—alap
qoj esiryv caruvasylyq bołgan avdandarqa	75 k.	100 k.	VI, VII— alaptar
caruvasylyqny negizi tuje esiryv men qara kel esiryv bolsa	60 k.	—	VIII—alap

Мәсінә құмбыльың қемістілігі қәжінан апъқтама.

мәсінә сајман- дардың аттарь.	құмбылақ көрек		сантиметр менде мәсінә қандай ке- леміндең сөпти алады	10 сақташың құ- мбылың қеміні	
	ат	кіші		гектар	sentiner
1. сеп маңна	2	1	137	3,93	
2. сеп мәсінә	1	1	106	3,05	
3. ат түрнілар	1	1	213	7—10	
4. піцен вайласты- ратын мәсінәлар a) qolmen ұрғи- зілетінне гірзентін		4—6	—	—	40—50
5. астықоратын мәсінәләде	2	4—5	—	—	82—90
	2—3	2	160—182	4,61—5,24	—

Bilimderin пъфаджув иретинде көллектип сеп мәсінә — сајмандар мен кенирек түрде таңсувлары көрек боладь. Әсиресе көвірек мәсінә — сајмандар ыстансасынан қытылс negizi мен көвірек таңсув аса көрек нөрсе.

II—Balalar құмбы istev.

Balalar мен істејтін құмбының алғасқы түрлері: савындаққа seryvenge съодув, съыбыстың вақылав, сөптиң qandaj түрлерін мәл қақсы қејди. Сөптиң мәл қејтін түрлері мен мәл қемеjetін түрлерін съюн. Olardsы salыстырув. Bir сарсы метір әрден савылған сөптен қанча picen альпадь соңын esbin съодагув. Picendi сөптиң qandaj түрлерінен қыннау көрек. Qaj mezgilde қыннау көрек, не менен. Qalqozqa қанча сөр дајындау көрек. Qalqozqa берилген mindettemenін вақылав съырттың қанча. Picen дајындау қөнінде газеттерде не қазылоған, bul қөнінде Qalqoz qandaj caralar istep қатыр. Мәсінә сајмандарының қамав—қасқав, picen науқапынан qandaj дајындақы өзінің вақылав үчин біріjgadi қасақтаjyq. Birijgədiniñ esepti bajandamasы. Мәсінә сајмандардың ұвақтынан qaldыrmaj қамав—қасқав қөнінде науқап ұрғизеjik.

2. Қоспарлав.

Qalqozдақы вұкул мәсіненің есебін алър, визъқ, tyzигін вақылав, kelkitін сапын bilyv, қанча kyc ваг, савылатын әрдин сапын, sapasын bilyv. Picen науқапын дұрыс ұрғизыу үчин neler көтelyv көрек — випп бilyv. Сөр савиңқа көрек сајмандардың даярласуva qатынасын, сөпти қыннау, мәсінә сајмандарын tyzetisiv.

3. құмбы оғындау. Buzlymaqan, қана мәсінә мен qandaj qaj өзінде таңсуvқа боладь. Avыl caruvасың мәсіненің өскілат bar өрдеге seryvenge baruv. Мәсіненің түрли mycelerinin atын ataj bilyv. Qaj вөlimcileri tez buzьлады. Buzlyqan, sъnqan вөlimcekterinin qajdan aladь. Мәсіненің mezgilineң çetkiziyvge

kim çavapť. Bөлcekterin kim çetkizip turadъ. Olar qaja isteledi. Mәcijnerdin aqas, temir bөлcekterin qajda ondajds.

Urandar, pyłakattar çazuv: tyzetilmegen çalqызды мәcijne qalmasын: „Birin qalmaj mәcijne tyzetyvge qatynasыңдар, picen ыңnav navqanын дајын болыңдар“ degen ыяqtыlar. Савыпдың çerdin sapasын tekserejik, Kөlderdi, qurqaqsыңq, qырғыq sajly cерлердин сөртерин вақылајыq. Bul aralardын вәrinde мәcijne ырги-zyvge bola ma. Qandaj çerdin сөбин erte savuv kerek. Bykil савып-дыңп савув ycin qalqozqa qunca мәcijne kerek.

Qalqozqa вijil qanca сөр дајындаль кerek — есевин съфарын дыяфырам çasav. Сөр савув, ыңnav ycin мәcijnedен basqa qandaj sajmandar kerek. (Oraq, тұрма, ајғ, arqan, kendir, qajraq таоъ sondajlar) Qalqoz венен авыл көnesteri picendik çosparын qalaj çasaqандыq men tanysuv. Вақылав sepir men picendik çosparын уj вазына qaldыrmaj çetkizyvge kөmektes болајыq. Qural sajmandar dyknine seryvenge baruv. Mәcinerdin вузылданын tyzevge sajmandar dykeni daјып ва? Kerek çaraq nәrseleri bar ma? Bul dykennin çumtсына kim keseldik keltiredi? Bul çәjdi qавырға gәzetteke çazaјыq. Kөrcilerge, aqas савиңеларға отырғыс, ystel çasavcыларға kөmek beretin çumtşker birijgәdesin çasaqтајыq. Qural sajman dykenderinde qandaj çumtys istev çәjli çospar çazaјыq. Ekpindiler çajly qавырға gәzetimezge çazaјыq. çumtysqa keseldik keltiryvciler men maskynem, erincekter men kyreşcjik.

Çospar војынса үмтістүү вакылав.

Виңүп виrijgәdelerinin dәptерин qarav, mindetteme qaj mezgilde çazылды; оғыndaqандыq çәjli belgi çasav. Çosparы үмтістүү kerinisin ujымдастыруv: Daјындыq men urandar sygiretter, съзьтаг, мәdelder, qавырға gәzetteri, ekpindiler ne yjrendik, nem çaqsy, nem çaqsy neni camalы qана yjrendik, Осьп teksejik үмтістүү kim çaqsy, kim çaman istejdi kim keseldik keltiredi. Үмтістүү qaj tyrin qajta ръыqtav kerek, qajsızына çattыqyv kerek: kelecektегi үмтістүү qalaj ujымдастыруvтыz (çospar belgilev).

Tyrk tilderinin negizgi qasijetteri men çıkteri.

I (Qazaqstan соqароъ pedinstityti әdevijet til seksijesinde tekserilgen teme qortындысынан).

Til qoqamdyq qivыльы болоqan soң oның өmiri de qoqam turмысынын damituňna bajlanышты.

Sondыqtan qoqam damuv satысына qaraj tilder de satыланыр отыртаq. Виңүп оъидијәcil til qыjылын tilderdi тиңтүнла qaraj

çiktejtin. Bul qalyqtb qara, qyzyl, sarý tysti tuqymdarqa wölgem sýjaqtý. Bul kynde tilderdi tuqymna qaraq emes, qoqam damiuchna qaraq, satylap wölyv kycejip otýr. Satylap wölyvdì „marpolaq“ çol men çiktev dep te atajdb. Bul çol men çiktegendi bykil adam balasynyn tili bir tybirden butaqtaqan emes. Til kör saladan qosylyp birikken qivyläs. Satylap wölgende tilder yc tyrgé çikteledi.

1) Tywircil tilder. Bul tilderdin tybiri өzgermejdi, çalqav çurnaqbý bolinajdb.

2) Çalqamalý tilder. Bul tilderdin tybiri kewine se өzgermej, tek tyvirge çalqav, çurnaq qosylyp otýradb. Çalqavlarý tybirden onaj aýryladb.

3) Qoparmalý tilder. Bul tilderdin tybiri de өzgeredi, çalqav çurnaqtarý da boladb. Çalqavlarýn tybirden aýrytýp aluv qýjyp.

Qazaq tili tyrk tilderinin icine kiredi. Tyrk tiline qýryq saqtý til çatadb. Tyrk tilderi çalqamalý tilder. Onda tyrk tilderi tywircil kyjden etken boladb, qoparmalý tilge çetpegen boladb. Bizdin qarastyrqalb ottyqaplymz çalqamatlyqyan basqa tyrk tilderinin taqý bir zor qasijeti yndestik zaýp. Bul zañ voýnca söz ja çuvan ja tek çinice qana ajtyladb. Biraq caruvalsyýq, mädenijet avs—tyjisi basqa elder men aralasqan saýyp, cetten söz kewirek kirgen saýyp, yndestik zaýp solqýndap keledi.

Tyrk tilderinde ekpin kewine se zdin sonqý vichýpýnda turadb. Tyrk tilderinde bajandaýc sejlemin sonqýnda keledi. Tyrk tilderinde ijtincek eliktiriy zaýp kysti (ojqyr tili өz aldyňa ajtyladb). Tyrk tilderinin tybiri kewine se өzgermejdi.

Tyrk tilderinin arasýnda zor aýrtmasçyqtarda var. Biraq bir tilde sejlegendi ekinci tilde sejlevciler uoquvqa boladb.

Sol aýrtmasçyqtanya qaraj tyrk tilderi bir nece çikke wölinedi.

Tyrk tilderin birevler dývväs zaýpna, birevler çalqavlarýna, söz tulqasýna qaraj çiktese, birevler dývväs zaýp men söz tulqasýna birdej syjenip çiktejdi.

Çiktevcilerdin icindegi en irileri Kerc, Radlop, Samajlovyç degen oýmystar.

Biz osy yucevinin qana çiktevin tekserip qaramaqryz.

Kerc tyrk tilderin söz tulqasy men dývväs çyjesine syjenip çiktegen. Ol çalpý tyrk tilder ekige wölinedi.

1) Tystik top, tınpý „taq“ tövü dep te ataqan.

2) Teristik top, tınpý „tav“ tövü dep te ataqan.

„Taq“ tövyna Anatoly tyrki, Өzirvajsan, Altaj eli, Çaqataj, Tyrkpen, Qoqas elderi sýjaqtýlardýn tilderi çatadb. Bular „tav“ degen sözdin bastarqý qalpý „taq“ bolsa, soný өzgertpej qoldanojan. Mäselén: taq, waq.

„Tav“ tövyna Tatar, teristik Qapqaz, Qazaq, Qýraqyz, Bacqurt tilderi kiredi. Bular sözderinin ajaqynda „q“ dývväs „v“ qala ajnalqan, mäselén „tav“ „sav“ Bular eski kyjin өzgertken. Söz

ајақпендаңы „о“ пъ „ү“ қа „ж“ ге аjnaldырған. Мәсelen вигъп: „ақъз“ десе bular „ауыз“, „доғон“ „даңып“, „доғоқ“ „қыақ“ „sygret“, „syvret“. Bul дұвьыс қөниндеғи qasijeti. Al сөz тулғасы қаңынан Kerc „тақ“ төвін съ оъз ватыс деп таңы екіге вөледи.

Teristik top etken ұнақыттаңы алқап, қалқап деген etistikti sol күндінде „aloqan“ „qalqan“ деп сөjlesе, tystik тортын съозы вөлімі де алқап, қалқап dejdi. Al ватыс вөлімі алап, қалап деп сөz ортасындаңы, давыстъ дұвьыс „о“ пъ соqалтып қибереди.

Mine Kerc қалып tyrik tilin соғарғы keltirgen eki тұмалы мен чиктер, tyrk tilderinin чик қөниндеgi аյырмасынъ sol қана деп qanaqat etken. Сыңында solaj ма eken, соq онан да вазқа айырмасынъ вар ма eken, endi sol қаңын tekserip qaraјып.

Tyrk tilin tekseryv қөнинде көр енвек sinirgen Padlop деген kisi tyrk tilderin қалоqыз дұвьыс қуjesine syjene отыгър төртке вөлип чиқтејди. Olarъ тұмнalar:

1. Съозъ 2. Batыс, 3. Orta Өзіje, 4. On tystik.

Endi әр төвін қеке аларъ qaraјып.

Съозъ төвъ.

Съозъ төвінде қататын tilderde тұмадај qasijetter bar:

1) Bular sөzderinin вазында да, ајақпенда да иjan дұвьыs k e l m e j, ujan орнына унемі q a t a n дұвьыs k e l i p отырады. Mәsalsы: в i r — p i r, в u l — p u l, қ a z — c a s, қ ь z — қ ь s, қ y l a n — с y l a n.

2) Sez ортасына eki давыстъ дұвьыs arasyна qatan дұвьыs қыстырылса, ol дұвьыs иjanqa ajnaladы. Mәselen „at“, „qыs“ „cas“ ајақпен „ь“ qossaq „адь“ „қызы“ „сазы“ bolады. Qazaq tili мен salыстыrsaq bulaj bolады ata—ada, qatып—qадып, вазъ—васъ.

3) Sezdin ајақпендаңы qatan дұвьыsqa qosылған қалоqав вазындаңы давыssыз дұвьыста qatan bolады. „at“, „attyп“ „atqa“ bolады (ijtincek eliktiryv kүctiligi).

4) Bularda yndestik заңы өте kүcti. Bizde „өзим“ „olarda“ еzym, „surады“ „sorodo“.

Bul топқа қататындар: Enesej, Op өzenderi војындаңы eldermen тұва tilderi. Bul Kerctin tystik төвінпъ съозъ вөlimine keledi,

Batыс төвъ.

Bul тортын qasijetteri: sөzderiniң bastaryn da иjan da q a t a n da aralas kelip отырады. Kej kezde sijrek „p“ „d“ da исъраjdы. „Pisti“, „ръсаq“ „dala“. Sөz ајақтарында ыңыj q a t a n kelip отырады. Ujannan tek „z“ исъраjdы. Mәselen: қ a z, қ a z ыяqты. Съозъ төвъ ыяqты sөz ајақпендаңы qatan соңынан давыстъ дұвьыs kelse ol qatan иjanqa ajnaladы. Biraq варъыq emes, tek q, k, p, дұвьыstarъ қана. Mәselen: aq—ақъ, typ—туви, ek—egis соңы мен

qatar kej bir davysty dyyvystar, ale e II ij, o II uv, e II yv *) voyp almasadь. Məselen vilemen viləmin ot—uv t, kəl kuy VI, v e t — v i j r.

Davysty dyyvystardan c II ts, c II s, voyp almasadь. Рътсаq, вас—бас. Bul topqa çatastndar Qazaq, Qytqyz, Tatar, Basqurt tilderi. Bul Kərctin teristik (tav) tovnya keledi.

Orta Əzije tövь.

O, e bulardын səzderinin tek bastarqы vichyndarında isxgajdь. Biraq olar arıttaqы davystylarqa əser ete almajdь.

Məselen:

Əzimiz Əziniz

Bulardын səzderinde, „b“ ərpi kelmejdи опып огънла „i“ kelip ottyradь. „i“ kelgen səzde o, a sъjaqtъ davysty dyyvystar ynemи keledi. Radloptып tıppыz qata, məselen əzvəkce: q ы l, q ы z sъjaqtъ səzder de „b“ keledi. Tek ojçyr tilinde „b“ çoq.

Bulardын səzinin basыnda kejde ujan „g“ „q“ keledi, tıysal „gəp“. Etistik ajaqыndaqы k, q, p, t ujança ajnalmajdь, sol kyjin-de qaladь. Mısal: O t ja q o t ja q a d ь. Esik jap, esik jaramən. Qattı „l“ opыnla ynemи əinicke „e“ ajtýladь. Bulardын tilindegi taqы bir qasijet tybirdegi „a“ pып „e“ ge ajnalıvь. Mısal v a c, vıqan „b“ pы qossaq v e s i boladь, v a c s y bolmajdь. Bul çerde Radloptып kemciliği tıpan: tek bir vichyndy tybirdegi çana ojçyr tilindegi qana „a“ dyyvь „e“ ajnalatılyп aca almaqandыqь. Bul topqa çatastndar: əzvək, ojçyr, qulçadaqы tyrk elderi. Bul Kərctin tystik, ja „taq“ tövь. Etistikti ajtuvdaqы „q“ pы çoqalt-rajtn vəlimi.

On tystik.

Bul toptyп səzderinin bastarqы vichyndarında qana o, o kele-di. Səz basыnda kəvinəse qataq t, k, p, q opыnla ujan d, g, q в dyyvystar kelip, səz ajaqыnda da ujan dyyvystar kezdesedi. Sonъ men qatar „c“ dyyvь kej kezde „ç“ qa da ajnaladь. „v“ opыnla „v“ da ajtýladь. Məselen: kelecek—keleçek, ръсa q ръ ç a q, beremin — verirmən, temir—demir, til—dil—k e z—g e z. Biqan çatastndar: Tyirkpen, Əzirvajsan, Qыtqym, Tatar, Anataly tyriginiq tilderi. Kərctin tystik tovnya etistiktegi „q“ pы çoqalt-rajtn çibergen vəlimi.

Bul eki oqymışlırdын çikterinin kej çerine əzgeris kirgize ottyrь, çanadan tolqıqtırqan Samajlovьc. Sondıqtan Samajlovьc çiktevine de az toqtamaj bolmajdь.

Kərc tyrk tilin negizgi eki topqa, Radlop tərtke vəlse, Samajlovьc dyyvь çyjesine, səz tulqasыna syjene ottyrь, altı topqa çiktegen.

Samajlovьc çalqыz dyyvь çyjesine syjendim dejdi. Al çiktevin tekserek dyyvь çyjesi men səz tulqasыna birdej syjengeni anъq.

*) qatar tik səzqıtar bir dyyvystyп ekinci dyyvysta ajnalıvь kərsətedi.

1) Bulqar төв бular „toqyz“ degendi „taqar“ dejdi, sytip bul tap basqa tyrkterdegi „z“ дь „r“ qa ajnaldyqan. „Basqa қаңыпап „tav“ төвпә çana „bul“ төвпә keledi. Buçan сиуас tili çatadь. Bul til vırypoq Bulqar memleketinin tilinin negizine qırıloqan. Sondyqtan bulqar төв ataladь.

2) Teristik сөрьс Ојоъг төв. Bular sөz icinde keletin „j“ din оғыла вирипоп т. д. з. пь ustajdь „Ajaq“ оғыла „adaq“ „azaq“ „ataq“ ajtyladь. Bul sibirdegi tyrkter men sarь ojoqtildeleri.

3) Teristik ватъс қырсақ төв. Bular sөz ajaqyndaqы keletin „q“ пь „v“ qa ajnaldyqyr „taq“, degendi „tav“ dejdi. Buçan qazaq, vacqurttar, noqaj tilderi. Bul tilder vиrypoq қырсақ tilinin negizine qırıloqan.

4) Kyngej сөрьс сақатай төв. Bular „ly“ çalqauyp оғыла „lyaq“ dep sөjlejdi. „tavly“ çer degendi „taqlыq“ çer dejdi. Bul өзбек tili sъqbıldylar.

5) Teristik ватъс қырсақ, түркрен. Bularda, „ly“ çalqauyp „lyaq“ emes „ly“ qыыр sөjlejdi, tavly degendi „taqlыq“ dejdi. Bul qara qalyq tili.

6) On tystik түркрен төв. Bular „bol“ degendi „ol“ волдь—олдь dejdi.

Samajlovyc sonqы, altyńcь topqa ałqan maqalып кепеjetip, varlıq topqa elcevic etedi. Sondyqtan varlıq tyrk tilderin „ol“ çana „bol“ dep ekige wəlinedi.

„Ol“ dejtinder: Əzirbasçan, Anatoly tyrikteri, Sijrije çana Bolqan tyvegindegi elder. Bularдың çer cek arasy kyngejlik qыгъымда sejin.

Bularдың „ol“ degen etistigin basqa tyrk tilderinde „pəl—pəvl, vol—vəvl“ dejdi. Sonь men Kərctin tyrk tilderin „taq“ „tav“, „qalan“, „qalqan“ төвпә wəlyvi əli kycinde tur. Kərctikinen Radlop çiktevindegi dývväs belgileri tolъqyraq. Biraq Radlop-tyн orta azije tilderine ałqan tıysaldar əri çetkiliksiz əri durys ta emes. Basqa topqa çatatty tilderde kelsek te osylaj. Tolъqyraq çiktegen Samajlovyc. Biraq tımyп қырсақ —tyrkpen төв degenin өз алдына çatuvqa dəleli tolъq emes. Qısqasız çikke wəlgende Samajlovystyп bir qatar çeri dəleldi wəlyr сөра almajdь.

Tyrk tilderiniң сөjлемi. Qıwyńszında aյýrmасыъq соq.

Tyrk tilderine қырсақты qalyq tili kiretinin соqaragyda ajtتىز dývväs çyjesi sөz qırılsızы çeninde aýrmасыъqы varlıqып taldap tekserdirik. Endi sөjlem qırılsanda tyk aýrmасыъq соqтөрьп kөremiz.

Оны dəleldev ycin bir nece qalyqтын tilinen tıysal keltirejik.

Qazaqca: yjcikterdin qazында biren—saran qatып, qalaе, bala caqalar qana qaldы.

Özbekce: ecki syti adamny saqlyqын usun sъqыт sytiga qaraqanda ham kөp jaqsıdyr.

Tyrkpence: jooldac! azasъq atыз iicimiz bar, giirmek bolarгывь?
 Тұваса: Bir eskiys el colup turcedi сыңыр atтыq сive pop tur.
 Mine bul тұsaldardыn sөjlemin taldap teksersek, birinin de
 bastavьcь bajandavьcьлып віr ыңдај ekenin kөremiz. Endice
 sөjlem өнинде tyrk tilderinde аյғтасъq соq degen qortындь-
 съфарамыз.

Biz tyrk tilderinin çalp qasijeti men, ćigin tekserdik. Endi
 sol tyrk tili men qazaq tilin чеке вөlip алр, опып віr az qasijet-
 terin tekserejik.

kәzirgi таньс tilderdi алр qarasaq, olardып qаjьзында бол-
 sada butaq bar. Cet tilder aralasыр тарғыldanqan. Qazaq tilinde
 butaq соq desedi. Әrijne виқан севертер bar; опып bastысы: qalyq
 caruvасыльғының artta qaluvь, віr ыңдај mal вақыу волувь,
 мәdenijet өнинен artta qalyq mәdenijeti kүcti көrci ulttar men
 qatnasy az boluvь sonь men qatar өndiriste kүcti болмай, tyrlı
 kesiptegi соqам тавь damuvь өrcip kete almaj kelyvi. Mine
 ось қаңдај arqасында qazaq tili butaqtalmaj kelgen. Bul butaq
 сасрач тілдің artьqca qasijeti emes, tek caruvасыльq соqам
 turмысы, мәdenijettin artta qalqапын көrsетеди.

Solaj kyjinde de erteden qazaq tili tyrlı tilder men вөьq
 тамъындај аյқасыр kelgen. Mәselen: съгај, сесек, соq,
 в и у г а съяңтылар Manqol сөздери А в а q т ь Nemis сөзи таңы
 basqalar. Kәzirgi kynde qalyq mәdenijeti көterilip, өndiris kүcejip,
 tap ćigi ассыр отыг. Ось өzgeris, pen birge tilde өzgergenin
 көrip отырмых. Виғып волмаqan butaqтар pajda bola bastадь. Cet
 tilderde көp kirip отыг. Осьған qaraq keleekte qazaq tilinde
 ylken өzgeris боладь degen qortындь съqarsaq qatalasqan
 болмаjтыз.

Esbatыr ulь-

Qostanaj өфөтүнсъilar даjьndap съoғaraатын үnистет қаньнда асы- ojan әdebiyet-til кәвijneti.

Qazaq әdebiyet—til кәвijneti авъзда оана болмай, is چyzinde
 enbegin көrsetyv bygın таңдаqы mindetimizden санаyp отыг. Ось
 mindetimizdi еtev tilegi men چүкqта Qostanajdaqы qazaq үnisteti
 қаньпан әdebiyet—til кәvijnetin ассыр отырмых. Әdebiyet til кәvij-
 netinin çalp چимьс қосрагып, is вақытып pikir albsuv retinde
 „Қана мектеп“ ke ćiberip отырмых. Basqa oquv ordalarь da
 өzderinin ojлагып айтп, тавьстарып ortaqa salbsar dep senemiz.

I—Кәvijnet accundaqы maqsat.

I—Lenincil kәmunes partъjasыпп durыs вассыльq arqасында
 виғып—sonдь волмаqan тавьstan тавьsqa ije вөйр отырмых.

Caruvacasyńq satsyjaldyq negizde qajtadan qırğıp, masýjna bilim-dik çolqa ajnaldygyr ottyrmız. Bes çyldyq çospardyq eki çylyp artýq men orýndap, sýqatgyr salyp, qaloqan ýc çyldy eki çylda orýndav mindetinde ottyrmız.

2—Qazirgi qurylsyztýzdýn bet alýsy—mindeti çumtysztýzdýn ekipindi—çospardy tyrdé bet aluňyn tilejdi. Ðsirese aqartuv majdanýndaçy isterimizdin satsyjaldyq qurylsyztýzdan qalybraj aloja basuňyn kerek qyladı. Mipyň ýcín: çalpъ bastavyc oquvdyq çedeldetyv, mekteptin betin palijteqnijkelik çolqa buruv savatsyzedýq cala savattýq qýrsýqtar men kyresyv, miqalýmderdin bilimderin keteryv çumtystaryn çedel qolqa aluv tijisti boladı.

3—Sýqatgyr çumtystardy qoloja alojanda enternatsyjanaldyq—tartýq tärbiyen i kózden tasa qyluv bolmajdý. Eskiliktin qaldyqy áli de bar. Eski salt—sana, din—ádet qaldyqtary men kyrese ottyrýp puryltarýyat tavýnyň sojyýn soqarlyq bilimdi ekipindi azamat çetistiryv kerek boladı. Mipyň ýcín: tilimizdegi ádevijet sýqarmalarynyň betin acýp, Markis, Lenin kózi men sýnap, ájgilep ottyguňtyz vygingi tandaçy mindetimiz sanaladı.

4—Ádevijettegi vajsyldyq, ىýtsyldyq, onsy—solcysyldyq arpitseysyldyq, ыттырасыldyq, solqyladaqtýq, sarýndamasyldyq avruvlarý men kyresip, bul avruvlardyq betin vaqtýnda ájgilep kyresyv—вогъсытыз boladı.

5—Oqtyuvdaçy çana tavystarynyz, bilimdendiryvdegi çana ádisterimizdi, oquvsýlarqa belip, til—ádis çaoýnan çol vascsyq etyv, piraktijkedegi oquvsýlarqa da çol vascsyq etyv mindetimiz boladı.

6—Sýqatgyr mindetter, ynisten çapýnan „til kævijnet“ in acuvdý tilejdi. „Qazaq til kævijneti“ qoldan kelgence satsyjaldyq fasty qalav da „til ádevijet“ çaoýnan vascsyq etyvdi өzinin ystindegi mindeti dep biledi. Mipyň ýcín qazaq til kævijnetin uýstyrvuda bir nece çumtystardy kóz aldýna ustajdý.

II—Kævijnetti uýstyrvudaçy çumtystar.

1—Qazaq tili, ádevijeti tuvralyq çazylqan tyrlı mäterijaldardyq bastarý quralmaj, sasyryp çyr. Biren—saran kitaptar qazaq tili men ádevijetin tekseryvde çetkiliksiz voýryp çyr. Kævijnet, osy sasyrandy mäterijaldardyq çýjnav çumtysyn ystine almaq.

2—Mäterijaldardyq çetkiliksizdiginen, til—ádevijet çenindegi uýsqan kyclin kemdiginen qazaq tili men ádevijet tolyq tyrdé zerttelip, bir ыпсай çolqa (sesteme) tyse almaj kele çatyr. Kævijnet өз kycinen qorýtuw sýqatgyr, osy kemcilikti çojuvoja kómekci bolmaq.

3—Qazaq tili çana ádevijeti tuvralyq çazylqan basqa cet elderdin til, ádevijet mamandarynyň sýqarmalary, çeke mektepterдин qoldaryna tije almaj çyr. Ondaj qýmbattý sýqarmalar, өsirese

yunistet, pedteqnijkem kitapqanalarında тавылуңقا тијисти болса да, ось күнгө сејін қаралған волыр отыр.

Кәвіјнет, бул кемциліктерди қојув карасып көріп, тіл—әдебијет қонинен қазылоған септіктың съоғармаларын қынпамаң. Олардың пікірлерін ортақа салып қорытраф.

4—Çalpъ til, әдебијет өсүв қолдары, tyrik tilinin tarmaqтары, қасыjеттери, мұның тарамдары қонинен қазылоған септіктың съоғармаларынан тавылмај қыр. Qazaq tili kәvіјнеті, мундај съоғармалардың да, вазып қосыр, қынлауқа ser salmaq.

5—Qoldaңың вір съоғармалардың көмегі арқылы кәвіјнет til—әдебијет савақын belsendilik қолқа тисірмек. Оқынчылардың өздерін зерттетіп тартырув арқылы bilimdendirmek. Pirəktijekedigi оқынчыларқа қардем беріп отырмак.

6—Qazaq til әдебијеті кәвіјнеті qaladaңы til қәне әдебијет cilderdin васып қосувда kindik орын болмаң. Qazaqьstandың рұылтарын — qara caruva қазуңсызтары мен ваяланыса отырь, әдебијет қонинен пікір қорытувда көмекci болмаң.

7—Qazaq tili—әдебијет кәвіјнеті Qostanaj авданындаңы qazaq мектеpterine purqырайм—әdis қағынан қәне тиқақымдердің bilimin keteryv қағынан қол вассыңың етпек.

8—Qazaq til—әдебијет кәвіјнеті қалыпъ bastavыс оқувда, savattandырув құттысында ана tilinen савақ өзеттін adamdarдың қарамаңына алър, ынап is вақыттына көмекci волыр отырмак.

9—Qazaq til—әдебијет кәвіјнетінде ynistet оқынчылары мен оқытусыларының til—әдебијет қонинен болған варъық еңбектері saqталып отырЫлаң. Til—әдебијет зерттеудеги тавыстары қынлашып қортышып отырЫлаң.

10—Qazaq til—әдебијет кәвіјнетінде ynistet өміриндеgi варъық тавыстары қонинен til—әдебијетке ваяланыса bar derekter қынлашып. Tyrli syvret, dijaqram, ысқыма, kerege гәзети, қазва cornaldar қынлашып қортышып отырЫлаң.

III—Кәвіјнет қанындаңың уjirmeler.

Соғағың ажтылған құттыстар tygel оғындалыу үсін кәвіјнет қанынан 6 түрли уjirmе асымаң. Bul уjirmelerдин құттысына кәвіјнет вассыңың етіп отырмак. Әр уjirменін құттыс вақыттары мундај болмаң.

I—ӘDEBIJET UJIRMESININ IS BAQЫТЬ.

a—Әдебијет уjirmesi Qostanajдаңы әдебијетке қызығынчы qazaq оқынчылары мен оқытусыларыныңbastарып қосыр, әдебијет, ынап мәселелері қонинен тисиник беріп, әдебијеттің тартық таңызъын ажындарап отырады.

b—Өктәвір төңкерісінен виғынды, kejingi qazaq әдебијетіn tekserip, опың ісіндеgi ваясы, үltсы қәне қол вікке қазуңсылардың betin асыр отырмак.

c—Puryltaryjat, qalqoz, qara caruva vaqtyndaqъ çazuvcsъ-lagtyzdaqъ sъqarmalarыn tekserip, bulardыn da mazmun—tyr çaqtaryп talqыlap, aqыndap отырмаq.

ç—El—avъz әdevijetin tekserip, olardын da tyrleri men tanystyrvqa көmеги tijmek. Çәne avъz әdevijeti men eski muralardы saqtar չyjnapaq qol qавъs qыlmaq.

d—Ynistet—pedteknijkөm, çәne qaladaqъ I-II—vasqъs mektep oquvcsъlарына mektepte bөlimderine qaraj әdevijet sъqarmalarыn oquvda çol bascь, mәterijaldарын kөrsetyvde көmекci bolmaq.

e—Kәvijnet çanypan sъqatып çornalqa tysken әdevij өlen—әngime sъqarmalardы saralap, sъnnan etkizip çiberip отырмаq. oquvcsъlарын çazbalарыn tyzetip, qalamdarыn ilgeri bastyrvda көmекci bolmaq.

ә—Almatydaqъ „qazar“ pen çәne qoldan kelgence Qazaqystandaqъ ynistet, pedteqnijkөmderdin әdevijet yjirmeleri men vajlanыvр отырмаq.

2—ÇAZUVCЫLЫQ—TIL YJIRMESININ IS VAQTY.

a—Çazuvcsъyq—til yjirmesi Qostanajdaqъ til bilimine qыzьqıvcsъ oquvcsъ, oqstuvcъlардын bastaryп qurap, bilimderin toltyruvda çәrdemci bolmaq.

b—Tyrik eliniq basыnan etkizgen çazuvcsъyq salalarыn tekserip eski sъqarmalardan pajdalanuvqa көmекci bolmaq.

c—Tyrik elinin til өzgecelikterin acalap, olardын әdevijetterin tysinyvde, sъqarmalar men tanystyrvda көmегi tijmek.

ç—Calry çazuvcsъyqтын damuv çoldaryп çәne tilderinin butaqtaryп, olardыn negizgi ajrylystarыn zerttep, mycelerin bilimdendiryvge çol bascь bolmaq.

d—Qazaq eliniq өktembirden vırynpъ—sonqъ çazuv emlesinin tyrleri, vaqytтары men tanystyrvyr tuvra çazъp ketyvge ijtermeci bolmaq.

e—Qazaq tilinin sөz çyjesi men sөjlem çyjeleriniq vırynpъ qırlylsы (Aqymet til quralы) men qazirgi qırlyls çөninen tysinik berip bilimdendirmek.

ә—Qazaq tilinin өzgeris, өsyv çoldaryп tekserip, til luqatыn sъqaruvaq çәrdemci bolmaq. Minъ men qatar emle sөzdigin tizygе de tıryspaq.

g—Ynistet—pedteqnijkөm çәne qaladaqъ I-II—vasqъs mektep oquvcsъlарыna bөlimderine qaraj til—emle bilimderin oquvda çol bascь, mәterijaldарыn kөrsetyvde көmекci bolыp отырмаq.

q—Kәvijnet çanypan sъqatып çornalqa tysken til—emle tuvralы maqalalardы saralap, sъnnan etkizip çiberip отырмаq.

h—Qazaqystandaqъ ynistet—teqnijkөmderdin bir necevi men til yjirmesi arqыls vajlanыs çasap отырмаq.

3—PURQYRAM—ƏDIS YJIRMESININ IS BAQYТЬ.

a—Purqyram—ədis yjirmesi—qaladaqъ çәne Qostanaj avdanъndaqъ I—basqыс mektepterde purqyram—ədis çapънан çol basы voъr otъrmaq.

b—Qostanaj avdanъ men qalasъndaqъ II—basqыс çәne qara caruva çastar mektebine ana tili purqyramъ çana oqытуv ədisi çapънан bas—kөz bolmaq.

c—Qaladaqъ qazaq muqalimderiniq basыn qosъr, purqyram—ədis çөninен тәciriжbeli muqalemlerimizdin bilimderi men kөmek-testirip otъrmaq.

ç—Ças balalardь, savatsъz ylkenderdi, cala savattыlardь qara tanuvda tete çol, çenil ədis kөrsətip, çärdemdespek.

d—Qaladaqъ I—basqыс mektepterden purqyramъ çәne II—basqыс mektepterden ana til purqyramъn tekserip, zerttep, olardь bir vaqытqa salъr, pәlijeqnijeklik negizge kөciryvde çärdemci bolmaq.

e—Purqyram—ədis çөnidеги çana tabыstarьtъzьdь qazaq kөvijnetinin çapънан съqатып czazva cornalqa cibерip çarыqda съqatъr otъrmaq.

ə—Purqyram—ədis çөnidеги Qazaqystandыq bilim ordasъ men vajlanyс چасар, çetekci nusqav alъr otъrmaq.

g—Purqyram—ədis çөnidеги mektepterimizdin tabыstarьtъ Çana mektep“ cornalыna da cibерip otъrmaq.

4—CORNAL YJIRMESININ IS BAQYТЬ.

a—Cornal, ynistet çapъndaqъ partъja kәmsamol ujasъ, rygor-kom, qazaq kөvijnetinin tili voъr съqraq.

b—Qaladaqъ oquvсь—oqыtuvsъlардан съqdan qalamсыларды cornal таңпа цүстүгөр, еңвектерин basыr otъrmaq.

c—Qazaq kөvijnetinin çapъndaqъ barыq oquvсь—oqыtuvsъlардыn tyrlı bilim çөnidеги tabыstarьnda osь cornalqa tysirip otъrymaq.

ç—Эт җазуңсылыq җазуңсылыq çөnidеги ustaqan waqытла татыгсъ voъr, olardь çөnge saluvda muryndыq voъr otъrmaq.

d—Qostanaj avdanъndaqъ mektepterden çumъыпа bas—kөz voъr, olardь cornalqa tartыp otъrmaq.

e—Soqarоqъ mindefferdi atqaruv ycin cornal bes вөlimde bolmaq: sajasъj caruacsыльq вөlimi, kөrkem ədevijet вөlimi, bilim—tәrvije вөliini, sып вөlimi, avъz ədevijet вөlimi.

ə—Soqarоqъ вөlimderdi qamtamasъz etyv ycin kөvijnet çapъndaqъ эт yjirmenin istegi tabыstarьn basыr, oquvсылар men tanыстыгъr otъrmaq.

g—Qalaъq qавырга gәzetteri men тъфъз vajlanyс چасар, olardыn çumъstarьna basыльq elip otъrmaq.

о—Qazaqystandaqъ съфыр turqan cornal basqarmalarъ men de bajlanыs çasap otymaqt.

и—Cornal сапынан tilciler tovyn ijshtygyr, avыldaqъ, qala daqъ aqartuv çumystarымздып waqыty cornalqa tysiip otymaqt.

5—ЭН—SAYЫQ УJIRMESININ IS BAQЫТЬ.

а—Өн—savъq ujirmesi, qazaq әnderin—kyjlerin съjnavda, olardы tertiip pen сүjulep notaqa aluvda, cane çanqartыр çana turmysha qavystyruvda çol basы bolmaqt.

в—Эн—kyjge kerektil quraldardы съjnapar, evez өnerin ydetyvge turyndыq bolmaqt.

с—Tyrli ән—kyjlerdin съfьсып, тарыфып, olardыn damuv coldarыn zerttep, pikir qoqytuvqa severci bolmaqt.

ç—Tyrli оғып, tyrli mezgildegi tartylqan kyj—әngimelerin, salыnpqan ән—өlenderin съjnastыgъr, bulardыn bir—birine bajlanыs çaqtarыn tergep, tarыqыj mәterijal съjnamatmaqt.

d—Qaladaqъ qazaq oqytuvcsylarъ men oqivuscsylarъn evez өnerine tartыp coqarqы ajtylqan mindetterdi is czyne asyruvda kөmekci boylp otymaqt.

е—Эн—kyj savъq ujirmesine ijsqan kysten qurastыgъr, iш mejram kynderine, tyrli navqandarqa cane serke alqan qalqoz avыsъna ojып—savъq dojыr otymaqt.

ә—Qazaq tilindegi tyrli ojып kitaptarыn съjnastыgъr, olardыn lajyqtarыn tazminp қаçыpan saralap, qala eңvekcilerine ojып dojыr otymaqt.

г—Qazaqystan memleket tijetiri men bajlanыs çasap, olardыn kөmeginе syjenip çumysыn gyldendiriyv carasыn istemek.

қ—Qaladaqъ çana Qostanaj avdanыndaqъ I—basqыc qazaq mektepterine, qazaq kөvijneti сапынан съfьсяп cornal arqыbъ ән—өlen, cane lajyqtы pajeselerdi kөrsetiip, bilimdendityvde turyndыq boylp otymaqt.

һ—Saqыla съfarmalarыn qыjтыqa ajnaldыruvda, kek „kejlek“ sъjaqtы çana әnderdi өleni men bir negizdi çoloqa salыp, өrnek verip oturuvdы kөmekci bolmaqt.

6—TABЫS УJIRMESININ IS BAQЫТЬ.

а—Ynistettin quralqannan beri qaraqыbъ (1921—çыдан) X—çыldыq өmirindegi damuv adымдарын kөzge elesteterlik mәterijaldarыn съjnastыgъr otymaqt.

в—Съjnalqan terilgen mәterijaldardыn çәrdemi men ynistettin tawystarыn kөzge kөrseterliktej „y n i s t e t t i n o n ç y l ь“ taqryvynда tarыqып қаçыp съfaturvqa kөmekci bolmaqt.

с—Ynlstettin өmirindegi ег çыль bitirip съqqan oqivuscsylardыn sanып, tezin, partyaqып, ultып, basqa çaqdajlarыn өrnekke alyp otymaqt. Bulardыn osy kynde qaj ogыnda qыzmette ekendikterin bilip, bajlanыsyp otymaqt.

ç—Оқынчылардың варъық әдебијет, съоарма қоғындаңыз қоғ епвектерин қынап, ијъстегър, теріп сақтамаң.

d—Оқынчылардың оқуу—билим қоғындаңыз оғындаңан епвектерин қынастырьп termek.

e—Сондай оқуу қындаңыз оқынчыларды вөлимдерине гараж, ултса, қасqa, partъjalıqqa, tegine гараж өмекке saluvqa қәрдемci болмаң.

ә—Әгэ қылqы pirkatijkege съоqсан оқынчылардың çegilgen, atqar-оqan құмыс tyrlерине гараж епвек мәтеријалдарын saqtap, qорытуv қасавыңа көмекci волър отырмаң.

g—Әгэ қылqы оқынчылардың sajasыj павqапқа aralasuvдаңыз епвектерин, satsyjaldыq қарыстаңыз carttarymzdyн qорытуvlarын, qamqorlyqqы alqan qalqoz, мектер оғындарына tijgizgen көмектерин қынастырьп, kөzge көрсетүүге қәрдемci болмаң.

q—Mekteptin eз icindegi әр вөлимниң satsyjaldыq қарыс құмысын ekpindiler төвильп епвegin, rәljiqeinqelik çoldaңыз isterdin tyrlерин, is вөlmesindegi қана sъrttaңыз құмыс taravylaryнын qорытуvын қынап алър отырмаң. Bul qорытуvlardan kelecek iske çol sъzuuqыа mymkindik tuvqyzuv carasын көрмек.

h—Ynistet ajnalasындаңыз оғытуусы қана qara qыzmetkerlerinde мектеп өмірине ваяланысь bar, istegen епвектерин көрсетерлік мәteriјaldарын terip қарыqда съоармаң.

i—Ynistet tuvralы қазылqан tyrlı қердегi gәzет, cornal mәteriјaldарын, қана eз icindegi kerege, gәzет cornal mәteriјaldарын saqtap қынastырmaң.

Кәвіjnet құмысынъп mezgilderi.

1—Әгэ yjirmenin çetekcilerinen quralqan çalp қынальы 15 kүnde bir iret волър отырмаң. Bul қынальста yjirmelerdin is қосары, kyn-delic құмыс вақыт қараңыр, istelgen құмыstdардан qорытуv съоатынър отырьлаңаң. Kelecek iske çol sъzvaq.

2—Кәвіjnet қапындаңыз yjirmelerdin tөrtevi (әдебијет, қазуvsы-til, әп—sавъq, riqqыram—әdis) 15 kүnde bir iret qaladaңыз тиқqалимder men oқынчыларды qatnastырьп өзинин çalp myceler қынальына tijisti қospar воjынса ваяндама qоjр отырмаң.

3—Tавыс вигъс құмыс қөнинен кәvijnettin қынальына аյнда bir iret ваяндама berip отырмаң.

4—Кәvіjnet қапынан съоатын cornal айнда bir iret съоqрь отырмаң. Cornaldың atы „Çana тиқqалыт“ bolmaq.

5—Кәvіjnet қапындаңыз altы yjirmе çetekcilerinin çеке bas qosqan қынальы on (10) kүnde bir волър отырмаң.

6—Кәvіjnet қапындаңыз kitap qanadan beriletin kitap tek on (10) kүnge cejin pajdalanuvыа beriliп отырьлаңаң. Budan artыq pajdalananam devciler, kitap qanaqы mәlimdeп qajtадan almaq. Kitap qana құмыс қөнинен кәvіjnet қынальында айнда bir iret ваяндама beriliп отырьлаңаң.

Basqarmadan!: Ôtken kyz Aqartuv kəmijsərijetinin oquv—ədis sektiri ынпростар men teqnijkymderge arnap qazaq tili men ədevijetinin kəviijnetin çasav tuvralı nusqav çibergen. Qostanaj ынпросы ol nusqavdь iske asъra bastaqanъ osь maqaladan körinedi.

Basqa ынпростар men teqnijkemderde bul tuvralı ne istep çatqanъ basqarmaça bildiryvi kerek.

Qoldas Basъm үльпъң maqalasındaqъ kemcilik; a) Til zerttev çäqynıa terminder çasavqa tolıq kenił völmegendik. b) Ujirmelerdi kœvejtip, olardын arasyndaqъ vajlanyсты əlsiretkendik. Teginde kəviijet çanýnda ədevijet çana til yjirmesi , bolsa çetkilikti, ədis, çazucusylyq, tavys, əp saňq degen yjirmeler osslarda çumtyşypn aralavlarla волыр, is çosparna kiriy kerek. c) Maqalada çalpъ mәseleler qozqalsa da, kəviijet çumtyşypn derekti is çosparъ апъq ajtylmaqan. ç) Mekteptegi oquvdь çergilikti tilge kœsiriy çajynda, otys mektepterinde qazaq tili yjrenyvdi durys çoloqa qojuv tuvralı kəviijet qandaj derekti is istejtini këssetilmegen.

Bul sъqыldы derekti çumtystar tuvralı ne istegeni, istejtini tuvralı kəviijet kelecekte tolıq çazar dep ojlajmyz.

Qalajda orta dәreçeli mektepter çanýnan qazaq tili men ədevijet kəviijnetin acuv—toloqdaqъ çetken mәsele.

1-Васъс мектеpte қова тapsыръында ədis.

„Bizdin kenes enbek mektebinin maqsatı, vajlar тавъ мен kyresuv, асър айтqanda siadıq mektesimiz turmystan, sajasattan тъсварь, emes, mektepti turmystan, sajasattan тъсварь degen söz, alday, etirki söz.“

Lenin.

Lenin: „Kenes enbek mektebi çastardы avыldarda, qalalarda kyn sajып qоqam çumtystarыna qatynastырь, bavlyr, syjtip qоqamda pajdalы çumtystardын tyrli taruylarыn az bolsa da, çaman bolsa da is çyzinde orыndatыр отыривъ kerek“.

Lenin: „Egerde bizdin oquv—tәrвије çumtystarымъз qajnaqan turmystan cet волыр tek mektep icinde qana çyrgizilse, onda biz mektepten kyiken maqsatymъзqa senbes edik“.

Bizdin mektepter negizgi maqsattaryn оғындау ycin өздеринin mindetti çumtystarыn tolıq bilip, satsyjaldыq qurylys çumtyşyna kөmek kөrsetyvi, bilimin çumsavъ kerek. Osь mindetterin atqaruv çоlynda mekteptin тұна mәselelerdi апъq tysinip, durys qoldana bilyvi qaçet.

1. Palet—teqnijkelik bilim, 2. Қова—tapsыръында ədis, 3. тәрвије oquv çumtystarының ortaç çosparъ.

Pəlijteqnijkelik ilim çalpъ bilim verryv, təcijneiderdin tənəzüllə çana satsyaldıq qırıllıq əsasında tysindiryv men qatar tıpla sъjaqtı çimtəstarlarъ bildiryvi kerek sijdı:

a) Satsyaldıq qırıllıq çimtəstarınpın vətərə çana caruvasılyq çimtəstənpın dara əsərə tuvralı tolıq işçiy verryv.

b) Əndiris orxandarınndaqçın çimtəstarlarъ men tolıq tənəzürlər, əzderi basqarğıç çyrgize verryv;

g) Çana teqnijke ənərleri men tənəzürlər, tyrlı qırıllıstarınpın aýra verryv;

d) Qalıq caruvasılyq əndiris orxandarınndaqçın eñvekti təcijne tetik orxandarına qaraj ajnaldıruv çimtəstarınpa qatıpasırlər, çərdəm kərsətə verryv.

e) Qoçam turmıs çəninen yigit—pasıjqat çimtəstarınp çyrgiziyvdin çöln verryv.

3. Mektepte palijteqnijkelik bilim osı aýtyrlı otvəqan vaqıtta, çolda çyrilse, çalqız qana mektepte yjinde mektep—ennek vixsında, avlı caruvasılyq kəlemində qamalıq qalmaj, ylken rəbirlik, zavlı, qalqoz, sapqoz sъjaqtı iri təcijneli orxandar men vajlansıltı mektepteridin isterin çimtəstarı, çimtəstarınpın qatıpasırlər, kəmpilekis rityqəramdarı, çimtəstarınpın qatıpasırlər vərə de mektep-pen əndiristin vajlansılpın səfər otvəradı. Mektep bul sъjaqtı kyrdeli oquv—tərbiye çimtəstarınpın vixsındıq eksi ədis, qurqaq oquv çöly men atqara almajdı. Bul çimtəstardı Markis pedagogikesi negizine qırıllıq çova—tapsıtgındı ədisin qoldançılan kunde qana atqara alındı. Cova—tapsıtgındı ədis arqıly qana qayıp men təcirijsen çana mekteptegi oquv—tərbiyesin əndiristegi eñvek pen vajlansıltı, qatar çyrgiziyvge boladı.

4. Mekteptegi oquv—terbiye çimtəstarınp çova—tapsıtgındıda ədis çöly men çyrgiziyvde qoşlatınp negizgi carttar:

a) Istelyvgə tijisti çimtəstardınp varlıqçın balalardınp bəlsendiliyi arqıly orxandalıvçın çana qoşmatıq kəmynestik pen, vaqıt beretin tyrdə boluv;

b) Mektepte qayıp men təcirijsen çimtəstarınp voicuv. Çaz qayıp men təcirijsenin vajlansılpın mektepte palijteqnijkelik eñvekter səfər otvəratınp bolsınp;

g) Ças vixsındı qayıp çyzində də, is çyzində de çana turmısı ornata alatınp, eñvekci taptıq dursırıplı men kyrese alatınp qayıp tərbiyelev;

d) Balalar arasındı satsyaldıq çarlıq, ekpindilik isteri tolıq maldanılyrlı kədege asuv kerek. Balalar qoşmatıq pajdalı savat-sızdıqtı çojıv, astıq daýndav, qarçın çyjanıv, vəlcevəktik egis çimtəstarınp çyrgiziyv, caruvcılyqqa zyjandı pərseler men kyreyv sъjaqtı çimtəstardı istep orxandar otvəruları kerek;

e) Cova—tapsıtgındı ədis arqıly çyrgiziletin çimtəstənp əsərə tuvralı işçiyndə men is çyzində ornatalınp, qoşmatıq pajdalı çimtəstar orınp alındı.

ç) Balalar çumyстың çyrgizүү мен qatar çalpъ bilim beretin саваqtardың çana dene сынъыттынды qaldыrmaj çyrgizip, әвден ишпүрүп bilip отырсын.

2) Çова—tapsyryndy әdis арқылы isteletin çumystar kөmpilekis negizinde aluvь kerek. Sonda çaratylыs, доqam tanuv, pezijke—teqnijeklik саваqtarqa kerektili derektirdin көр съоциальна ylken mymkindik beredi.

5. Kөmpilekis puraçqыратындаңыз çalpъ bilim derekterinen çova—tapsyryndy әdis арқылы isteletin çumyстың tyrlı taravrlary derekteri съоцъ отырады. Biraq çova—tapsyryndy әdis арқылы isteletin çumyständарыңыз көmpilekis puraçqыратынан оана альп, basqa қаңqa табан avdarmaj çyrip отыр devge bolmajdy. Sevevi bizdin kөmpilekis puraçqыratамыз istejtin çumystar атыңыз çergilikti turmystan kyndelik isteliп çatqan çumystan альпинь kerek. Çana tolyq vajlanyсты болуvin kerek. Sondayqtan әр bir avdandarda kөmpilekis puraçqыramalarын, istejtin çumystarын çergilikti turmystsа уylestirip aluvrlaryna çol асъq. Çalqyz—aq isteletin çumystar маңадаңыз derektili zattardan альпир доqam өмирине pajdalы boluvin сақтарын ojdan съoqarmаштың kerek.

Çova—tapsyryndy әdis арқылы isteletin çumyständарыңыз çyrgizүү соңында kyn виyrүn дајындыq kerek. Bul daјындыq çumystarыn aldy men mektep oqimcsyлary çana mektep kenesterinde тұпа ыяңты tәrtipte tekserilip, qaralsa pajdalы boluvin сақтарын ojdan съoqarmаштың kerek.

a) Çova—tapsyryndy çumystarын тақырptарын belgilev çana çumyss тақырptарын өлcev соңыnda тұпа çumystar esepkе альпир, negizge альпады;

b) Memlekет puraçqыratасын осы tyrdегi mektepterge qandай çumyständары оғындаңыз писqavrlary, изыпystarы;

g) Çalpъ çatqan доqam turmystsа таңызды sajasъ çana caruvasынq павqандары.

d) Mektep ren vajlanyсты qalqoz, sapqoz, ravirk, zavыt ыяңты өндiris оғындарынпен қозрагь војынса istevge tijisti çumystarы. Мысалы: qalqozdarda қазың еңвектерін durыs иjымдастыруv, доqam arasynda tamaq çumystarын иjымдастыруv, qalqoz myceleri aralatындаңыз kiristerin durыs вөlyv таңы таңылар... Mektepte isteletin çumystar осы ажтылqандай tyrdе, вақытта доjылар, çyriledi. Mektep өзиниң çana vajlanyсты оғындарынпен bir izdi çumyss қоспарларын tyrlı mindetterin tez оғындаңыз çana balalardыn satsyjaldыq qırьlыс çumystarына belsene qатынасивыла уйкен mymkindik vermek;

e) Çova—tapsyrynyndy әdis арқылы isteletin çumyständарын мазтапп жандай қақdajlar men vajlanyсты болуvin kerek:

1. Соqагорь kenes оғындарынпен bes қылдыq қospardaңыз çumyständары оғындаңыз писqavrlary men çana tyrlı sajasъ писqavlar men vajlanyss болуvin.

2. Çergilikti қақdajlar men әsirese caruvasынq, sajasъ, turmysts қаратын осы ыяңты ажмаqtanuv қақтары men tolyq vajlanyсты болуvin.

ç) Окуу—тәрвије чөлөнда, қоңатсызьың үйлөк тиңеузүү үчүн саяңда кenes мектептеринин миндеттерин аյъыр вилүү. Мисалы: кenes мектептеринде окуучулар qандай bilim aluv, peni bilip сөздүү, nege ədettilip daqddylanuv чана қоңатса pajdalı çimyständын qандай taravlatын atqaruu үйлаңты... Mine ось çimyständын negizgi maqsuttaryn аյъра bilip, оқылатып oquvduн, isteletin çimyständын осылар мен вайланысты болуу кerek.

z) Җова—тapsырьндың ədis arqыбы үйликтөшүү өтөлөп дегерети ədis иймадастыруу тәртиpleri: a) Qalqoz, sapqoz, avы kenes-teri, incener, teqnijkter, cer mamandarы үйликтөшүүлөр, çalp kəpcilik pen tolyq vajlanысты болуу кerek.

в) Үйликтөшүү өтөлөп керекти ədis tyrlarin muqalimder кenesinde эвден өтөндөшүүлүк дүрсүз оюнүү.

g) Җова—тapsырьндың үйликтөшүү өтөлөп үйликтөшүү өтөлөп көлемде bilim aluv балалардын çalp bilim savaqtarynan peni oquu, kitap oquu, endirister men tanysuv... çospardan tolyq оғын алады. Muqalimderdin istejtin çimyständарыna tolyq qaruu—çaraqtanyp daýyndalyp bolqannan kejin istejtin kezekti çimyständar: balalardын иймадастыруу, дүрсүз нусқав, заңыт берүү.

Balalardы җова—тapsырьндың үйликтөшүү өтөлөп көлемде өтөлөп керекти үйликтөшүү өтөлөп көлемде: a) Balalardы istejtin çimyständarыna ыntalandaryruv. b) Balalardын чана балалар иймадарынып istejtin çimyständarыna çospar casavlar. g) Үйликтөшүү оғындары. d) Istelgen çimyständar өтөлөп нәтижеси сыйарувлар.

6. Җова—тapsырьндың ədis arqыбы isteletin çimyständar muqalim, balalar, balalar иймадары, kenesmekemeleri чана қоңат иймадары үйликтөшүү өтөлөп көлемде өтөлөп көлемде да избийт болып, сыйар өтөлөп көлемде түмкүн. Biraq bul çimyständar өтөлөп көлемде мектепте belgili çospar tərtip болып үйликтөшүү өтөлөп көлемде өтөлөп көлемде түмкүн оғындалуу кerek. Kez kelgen çimyständar өтөлөп көлемде өтөлөп көлемде turmüssünda keregi pajdasы tuvralы tolyq избийт верип отырун керекti үйликтөшүү бир.

Җова—tapsырьндың ədister arqыбы isteletin çimyständar өтөлөп көлемде balalardын bascasyq, belsendiligi, избийттары болып tolyq өтөлөп көлемде түмкүн кerek. Sondyqtan isteletin çimyständarын қоңат turmüssünda keregi pajdasы tuvralы tolyq избийт верип отырун керекti үйликтөшүү бир.

Mektepte isteletin үйликтөшүү tyrleri: rabirik, zavt, qalqoz, sapqoz үйлаңты өндөрдөрүнүп caruvasyq mədenij aqartuuq өтөлөп көлемде үйликтөшүү өтөлөп көлемде чөспары мен вайланысты bolsa, мектеп үйликтөшүү өтөлөп көлемде belgili çospar, tərtip болып istelip nətiçeli boluununa kər pajdasы bar. Mekteptin үйликтөшүү өтөлөп көлемде turmüssünda epe kereki bir үйликтөшүү өтөлөп көлемде kez kelip qalsa, bul çimyständar da oryndav kerek. Çosparda çoq dep qarap ottyruvlar bolmajdy.

7. Җова—tapsырьндың çimyständar istev, oryndav чөлөнда balalardын ыntalandaryruv, kenildendiryvdin məni kysti. Balalar ne qurlym ыntal, kenildi bolsa, sol qurlym үйликтөшүү өтөлөп көлемде сез çoq. Egerde isteletin çimyständar қоңат turmüssünda сез çoq.

сънда pajdalъ волър түнълъ балалар альп sezip belseне çана çумъсъ балаларга қызығътъ qоынан keletin tyrde qоjыlsa, mundaj çумъсъ tycleri balalardъ ыntalandырадъ. Çана balalardъ ыntalandырув қајнда qoldанылтып tyrli, çoldarъ әdisteri көр. Mьsalъ mekteptegi oquvсылардып çalръ çыjnalystаръ, kerkem syvretti әngimeleri, tanъsъ вытъjgәdilerinin qattаръ, seryven kitaptаръ, kезetten, cornaldan таңынан syvretti әngimelerди oquv ja оqытуv таңы таңылар...

Mine ось съяqtъ çoldardып pajdalыларып tandap альп qoldanыр отъruvqa bolадъ. Çalqыз—aq bulardып icinen istejtin çумъсъqa kerektsisin, pajdalысын tandaj bilyv kerek.

8. Eger balalarытъзъ çaqсы ыnta men çumъстъ orъndavqa kirisse, isteletin çumъстън çosargып, цъjmdastъryuv çumъстарып, bul çонде qandaj orъndar men bajланъсъ çasavдып kerek ekendigin, çана çumъстъ orъndav tәrtipterine өzderi belseне qатынасыръ, өzderi basqarадъ. Osь ajtъloqan tyrde ekpindi tyrde çyrilgen kynde, muqalым tek nusqачылъ пе basсылъ çumъстарып atqaraq отърадъ Barъq çumъstardъ oquvсылар өzderi basqaraq çyrgizip отърадъ. Этиjne kej bir қыjып çерин muqalimnen surap отърадъ. Çumъсъ muqalimni suraçына, balalardып çавар beryvi men qана vitip тъnвајдъ çана bul tәrtipte çumъста çyrgizilmejdi. Qorъtър ajtqanda çumъсъ тъна tәrtipte çyriledi: balalar muqalimderi men istejtin çumъстаръ қајнда kenesip, çasaqan çosparlarъ воjынса çumъстарып istep отърадъ. Çumъсъ aqытънда qoqъtър, kөркө tijisti mәlemetterin esittiredi.

9. Balalardъ çumъсъqa цъjmdastъryuv tyrleri тънлар men tolyq bajlanъстъ boluv kerek: isteletin çumъсъ tyrleri men, mektep pen, bajlanъстъ vag qоqам цъjmdastъrь men, çана balalardып çumъстъ виr-lesip atqaruv çaqтаръ men bajlanъстъ. Qazirgi kynde цъjmdastъryuv çолында en qolajъ sanalъръ çyrgen topqa, biriigadige вөlyv. Biraq çumъсъ aqытънда budan basqa tyrde цъjmdastъryuv kerek воjъr qalsa, keregine qaraq цъjmdastъrь отъruvqa çol aсъq.

Сова—tapsъrъндъ әdis arqып isteletin çumъstardъ iske аsъruv çолында çalqыз bir вөlim icin цъjmdastъrap qоjmaj, barъq вөlimdi цъjmdastъryuv ете qolajъ тапъзды болър sanalадъ.

10. Сова—tapsъrъндъ әdis arqып isteletin çumъstardъп tyrleri istetyv tәrtipteri tyrlice, bular kөvinecе balalardып sanына çана çumъсъqa тартув çaqтаръ men bajlanъстъ. Qazirdegi çumъстъ çyrgiziv, цъjmdastъryuv tәrtipteri:

1. Mekteptegei oquvсылардып варъсып цъjmdastъryuv.
2. Eki вөlimdegi balalardъ цъjmdastъryuv.
3. Bir вөlim balalarып цъjmdastъryuv.
4. Biriigadiler цъjmdastъryuv.

I—Basqысъ mektepterde сова—tapsъrъндъ әdis arqып isteletin çumъстарыга beriletin uvaqытъ мөлceri әr tyrli. Bizdin qazirgi тәcijvemizге qaraqanda azъ 10 kyn kөvi eki ajdyп icinde qandaj çumъстъ bolsa da orъndavqa mymkindigi Barъqъ вайqaldы. Kej

зир ylken kyrdeli çumystardы вир песе uşaq taqyryrqa wölip, istevge boladь. Kej bir cerler çumystь temengi wölimderge ye kynniñ icinde orьndatqan. Biraq bul sъjaqtъ çumystardын oquvtarviye çolьnda nətiжesi camalь boluv kerek. Mektepte—çova tapsyryndь ədis arqыь isteletin çumystardын tyrleri qandaj boluv kerek: 1) Ondiris enbekteri. 2) Ygit—nazyqat çumystartь. 3) Mədenij aqartuv çumystartь.

II—Mektepte çova—tapsyryndь ədis arqыь çyriletin çumystardын icinde en qalavь, pajdalasь əndiris enbekteri. Egerde mektepte əndirme enbekteri toльq orьn alьp çyrilse, balalarqa aleymetcildik, sajasь tərvije beryv çana palijteqnijkelik enbekterdi kədege asьruv çolьnda mymkindik berip otъradь. Çova—tapsyryndь ədisinin basqa ədisterden en bir ajyrmazы: mektepte qыjsып çyzinde bilgen oquvlaryn bilimderin əndiris enbekteri men vajlansыстьрыр biriktirip otъradь.

Endi palijteqnijkelik bilimniñ negizgi maqsatыn alsaq, bulda qыjsып çyzindegi oquv bilimdi əndirme enbekteri men vajlansыстьрыр biriktiryv. Sondьqtan mektepte palijteqnijkelik bilimdi toльq çyrgiziyv, kədege asьruv ycin çova—tapsyryndь ədisti qoldanuvqa tuvra keledi. Palijteqnijkelik bilimi mədenij aqartuv, ygit—nazyqat çumystartь da bir taravь vor orьn aladь. Bulardь çova—tapsyryndь ədis arqыь çyrgiziyve boladь.

12. Mektepte çova—tapsyryndь ədis arqыь çumystь çyrgiziyv ycin mektep icindegi ujымdastryuv, çumys çyrgiziyv tərtipterin qajtadan durьs çolqa qojuv kerek. Birъnpъ çumys çyrgiziyv ujымdastryuv çyjesine kөp əzgerister kirgizbejince bolmajds. Qazirgi oquv—tərvije çolьndaqь maqsuttarqa qaraqanda tьpa sъjaqtъ əzgerister boluv kerek. Çaloqьz mektep yjinde qana tərvijelep oqytuvdь azajtъr, tınpъ orьnla mektepten tьsqarqъ istejtin oquv—tərvije çumystartыn kycejtyv. Pijener ujымdarыnyп çana biriijadilerdin çumystartыn ujымdastryr durьs çolqa qojuv. Bularдын əz tustarlynan bilim aluv çaqtarыn kycejtyv. Ereskter wölimderinde oquvsylardь birlestiryv, kerekli çumystь istetyv taqыtaqыslar...

13. Kəmpilekis çyjesinde qoldanытыn negizgi carttar çova—tapsyryndь ədis arqыь çyriletin çumystarda da qalmaj iske asьruv kerek. Çova—tapsyryndь ədis çaratыстьрып tyrli qivvьstaryn vajlansыстьрыn zerttevge yjreniyge mymkindik berip otъradь. Kəmpilekis çyjesinde mekteptegi tyrli çumys taravlarыn belgili bir taqyryrqa ja bir maqsatqa vajlansыстьрыр çyrgizetin bolsaq, çova—tapsyryndь ədis arqыь isteletin çumystarda da osь col qoldanыладь. Kəmpilekis çolьnda çumystь tyrli taravlarыn oquvlardь vajlansыстьрыр, matastьtryr otъruv negizgi cartтыn biri bolsa, çova—tapsyryndь ədis tınpъ ystine qыjsып men təciriijbeni vajlansыстьрыр enimdi enbekterdi yjretiyve çetektejdi.

14. Kempilekis çyjesinde çalpъ bilim savaqtарын qandaj çol men bajlanystyrъ çyrgizsek, çova—tapsyryndь ədisinde de sondaj çol men bajlanystyrъ çygiziledi.

Çalpъ bilim savaqtарын çova—tapsyryndь ədis arqыь çyrgizetin çumъstar men bajlanystyrъ yjretyv тәrlipteri:

a) Çova—tapsyryndь ədis arqыь çyriletin çumъstardan balalardын emirine çana çumъстъ оғындауына kerekti bilimder, ereçeler mәseleler сыңырь отыратып bolsып. Balalar типъ bilyvge ыntalanyp qumarlansып. b) Ujrengen bilimderin, ereçelerin, çumъst tetikterin, çumъstarын оғындау çолнда qoldanyp kadege асыгырь отыратып bolsып. Çova tapsyryndь ədisterinin tyrlı kezenderinde daýyndav tөseldiryv qaçet bolsa, biqan arnap vaqыт beriledi. Çana kej bir daýyndыq tөseldiryv çumъstarына çyrilip çatqan çova tapsyryndь çumъstarъ men bajlanysъ çоq, өзгеце derekter kerek bolqan kynde bajlanysъ çоq eken dep qасraj, kerekki derekter men pajdanuvqa bolадь. Biraq ałqan derekterimiz kөmenestik төрвије çолна negizdelingen, kәmynestik төрвије beretin boluň kerek.

15. Çova—tapsyryndь ədis arqыь istelgen çumъstardы çыjnaqtav, qoxtutuň тәrlipteri:

1. Oqivcylardын вәrinde de istegenderin çazырь отыратып çumъs dәpteri çana вәlim çumъstarын çazырь отыратып ortaq çumъs dәpteri boluň kerek.

2. Birijgadilerdin çana toptardын kyndelik çumъs dәpteri.

3. Bөlimder istegen çumъstarъ çajыnda qoxtutuň mәlimetter berip otbrađ..

4. Mekteptegi barlyq oqivcylardын çana вәlimderdin bir nece вәlimderdin birlesken, çeke вәlimderdin çumъстъ çыjnaqtav qortyndь dәpteri.

5. Mektepte kөrinis çasap, balalardын tuvьsqandarыnyн çana qoqam ijymdarыny aldynda istelgen çumъstar çajыnda çazыr esepti bajandama çasav.

6. Basqa mektepterge, ijymdarqa qавырга kәzetterine istegen çumъstarъ çajыnda çazыр, mәlimet berip ottyruv.

7. Istelgen çumestardы tekserip, zerttep bilyv ycin suraqtar qojuv.

Avdarqan: *Cajman ulы.*

Qazaq pedagogijke ynisteti.

„Салың кенестер одағындаңыз сатсыжадың қырыстың екпінді қағыпты Qazaqстандың да қисаңына алғыр qatarqa қосты“. Qazaqстан еңвекcilerinin саруасың тұрмасың ондалуы мен qatar, мәдениj tilegi de өсти. Sol өsip kele çatqan tilek әsirese, маман қыzmetciler dajarlav мәсеlesин екпінді тирде алға тартты; виғын artta qalqan өлкеде қоғаңыз дәреңелі мектептер асыр, оның өrisinіn кеңіtyv мәселеi eriksiz kelip tuvdы. Mine, kəzirgi kynde Qazaqстан „авылдаңыз векътаңтың, үруңсыздың қалыпты қоюн ағыңын авлы саруасыңыңыз сатсыжадың сектінде болсын, өнерли кәсіпті өркендетивде болсын тарықта болмаңан үшін қарғын мен алға вазыр, авлы caruvalы өлкeden авлы caruvasы мен өнерли кәсіbi qatai өркendegen өлкеge ajnaλyр, kəryjtalсыңыqt attap өтиp, qol—ma qo' satsыjalijzim quruv құтысьна kiristi“ (өлkelik kәmijtet ревьера pilenymniq qavlysъnan).

Qazaqстанның caruva—мәдениjet өнинде өsip, өrkendef kele çatqandыңын kenestи Qazaqстанның duspandary, alac ordanың kəsemderi kərgisi kelmej, kəzderine ker torыraq quiжылды.

1928—çың туңғыс асylqan Qazaqстан memlekет унверистетiniq асyluында da olar өzderince waғa verdi. „Mәdenijettin en қоғаңыз тавызы sanalatын унверистет өг үлттың мәдениjet өниндеgi өskendiginin belgisi болып sanaladы. Al, endi ось қаңынан qaraqanda Qazaqстан memletiket унверистетинин асyluын çetiskendik dep sanavaqa bolmajdy. Ujtkeni ol qazaq qalqыңын мәdениj tileginin, tyrli қaqdajlarynyң өskendigenen тұвър отығын қоғ. OI қоғаңыз оғындарын dekireti men асырь отыр. Sondeqтан тиң өmirge қанаса qaladы devge bolmajdy“ (Bajtursын үльпин Qazaqстан memlekет унверистетин acuvdaңы merekeli չjinalysta qutъqataңынан.) degendi soqtı.

Mine, sodan beri eki қарыт қыл etti. Osь az vaqыттың icindegi tәciriјive, alac ordabastыqtarynyң „sәvegejligin“ adыра qaldырады. Qazaqстан еңвекcilerinin tilegi қалqыз qana memlekет унверистети emes, bir nece қоғаңыз дәреңелі oouv оғындарын (Avыl caruасыңың ynisteti, Mäl dәrgerlik ynisteti, Dәrgerlik ynisteti, Galacokin қoldas atындаңыз kәmunes унверистети, Tav ken qыбытyn ynisteti taqы basqalar) acuvdь kerek qылды.

Qazirgi kynde унверистеттің асyluы оғынды ма, оғынсыз ва? Өmirge қанаса ма, қоғ ва? degen tuvralы sөz bolmasqa tijis. Osь eki қарыт қылдың icinde Qazaqстан еңвекcileri авлы caruасыңыңдаңыз cala bektik қалыпты татыңына balta сарты.

Çappaj Qalqozdastыruv ағыңын вай, qulaqtar тавып myldem қоюнqа kiristi. Sapqoz, qalqoz өrcip, өlik dalaqa қan kirkizdi. Rijd ir, Qaraqанды, Qarsaqrajj, Emvi—nepti үңқылды алғы-

tardy turqyzkyp, irgesin pycqajtyn keledi. Mine, sejtip Qazaqstan enbekcileri qyzmetciler dajarlav, madenijet tenkerisin çasavdaqy tavystaryn ec bir qajmyraq ajta aladı. Kæzirgi soz osy tuvralı boylar otty.

Olaı bolsa, taman dajarlav majdanında qandaj tavystarynyz var. Kelecekte bul rettegi çimtysy kysejtip, Qazaqstannын өsип kele çatqan qazqypnan qaldırmav ycin qandaj caralar qoldanılymz kerek.

Qazaqstandaqaqy tuncqys memlekет унверистети osy 1931—çyly 70 ças taman dajarlap bergeli otty. Sondyqtan memlekет унверистetinin barlyq çimtysy Qazaqstandaqaqy barlyq enbekciler tyqtar sypda saluv kerek. Unveristet çimtysyndaqy çapqys çaman çapqyda ony keleceginde savaq boluv kerek.

Memlekет унверistetinin ałqasqy çyloq çimtysy—mektep ujin, oquv quraldaryny tavuy sýqyldy usaq çimtystardan bastap, unveristetke kerektili purapessyr, bilim qyzmetcilerin çetistiryv, ystedenterdi iriktep aluv boldy.

Qaraçat—caruascaşyq sýqyldy ujymdastryuv çapqypan vizdin kemcilekterimiz əlde bolsa var. Biraq naqyz ujymdastryuvcsyldyq dävirinen attap etip ottyrmız.

Mine, sondyqtan caruascaşyq, qaraçat çenindegi kemcilikterdi çojuv, unveristetke kerektili bilim qyzmetcilerin tez arada toltyruv men qatar, vizdin aldyrmızda: oqytuv—oquv çimtysyndaqy olqylyqtardy çoyp, endiriske cıdap bet vugyr, satsyjaldyq çarlıs, ekipindiliktin erisin kenituyv sýqyldy mindetter tur.

Partya men ykimet əsirese mektepterdegi, çoqaraoq däreçeli oquv oryndaranyaqy oqylatalyq savaqtardyn sajasat, qýjsyndan çapqypan asa zer sap otty. Bizdin dajarlap sýcqaraoq ottyrojan mamandardarynyz çalpı taman emes. Märkis—Lenin qýjsynda berik, enternatsanalcsy—puryltarlyyat taman. Teçypnikeni tetigin biletin, partyanyp sara çolyn, puryltarlyyat ysdemidiginin tilegin satsyjaldyq qurlybstyq qaj majdanında çyzege asyrylatyq mamandar, sondyqtan da biqan erekce kənli belyv kerek boladı. Maman dajarlaqtyn çoqaraoq däreçeli oquv oryndaranyaq barlyq purapessirleri men oqytuscsylar dajarlap sýcqaratyq mamandardyn sapalı boluvcyla çavapker boluv kerek. Ozderin soqan çavapkermiz dep mojndauv kerek.

Oqytuv çimtysynda Märkiscildik adisti qoldanuv retinde vizde sýryra olqylyqtar boldy. Myjsalsy: orys ədebijetinen savaq beretin purapesir Patyrtyq Märkis çolyn burmalaçy keldi.

Al etnogirarja çene, etnalogijadan savaq beretin Kyn degen purapesirde „taza qolyım“ degen boylar puryltarlyratça qarsy pikirdi qonqryslytunyp qojmadı. Mine bulardyn barlyqda oryndaranyaq alyp, unveristet manypnan alastandy. Endigi cerde unveristettegi bilim qyzmetcileri çoqaraoq purapesirlerdin istegen savaq alyp

qatalyq tyzetyv retinde tijisti qortyndy sъoqaguch kerak. Çeke masele çenidegi ədister (metodalogija) bul çerde biz sez qozqamatmajtymz bul çeninen çaqında „Adisteme maselesi çene salt—sana, ynistegegi bastı kemcilikter çene onı tyzev çoldar“ tuvraly bilim qızımetcilerinin çýjnalısynda bajandama qoýlmaq.

Onan son eski omirdin uň çajylqan eski ədetin, eski ədisin tez əzgertip çana çolqa tyse qojuvdы, ete—mote zatçyldыq qysypyn bile qojuv tolq bile qojuv qyjyp.

Cin nijeti men çumy় istejmin degen bilim qızımetcilerine bul çeninde tolq mymkindikte vaqutta bar. Biraq birevler bilmejmin dejdi duryysynda bilmejmin men bilmejminnin ylken ajyrmasy bar oqoj.

Egerde bilmey qaldym degendi çamyleşlap kyn men Patyrсылар əzinin eski ijisini qonqırsytuvcsylar bolsa, ondaljar men ic qasac ынтымаqqa kelip, avz çalasa almajmyz. Bolqan qatalıqtardy sъnqa salyp, esepke aluv, sъndy çeke bastı maselesine ajnaldyrmaj, naqyz iske çärdem beretin, mindi tyzejtindej qylyp çyrgiziyv aqzyqana bizi mojlytzdaqy mindetti oryndaj alamyr.

Ynistetke oryп tepken alac ordanyp vixyndy bastıqtarynyň „çumy়“ ynistetke avajyszda kirip ketken vajsyldar arqyly ult ala kezdiligin tuvqyzqan edi. Èlide sonyp qamalb vixylyr bolqan çoq. Ynistet rektirinin vixyndy oryп basary purapesir Dosmaqambet ulı Qaleldin „çumyssyclar pækoltetinin oquvsyalarında tazalyq çoq, olardy ynistetke çolatpav kerek“ degen „esijetin“ qolqa alyp, qozdatuvcsylar da bolmaj qalqan çoq. Mine, osyppa saldarlypan ynistet pen çumyssyclar pækyltetitinin arasynda qylyp qavaqtyq tuvdы. Kejingi kezderi ynistet oquvsyalar men çumyssyclar pækylteti oquvsyalar arasynda ol senimsizdikti, qylyp qavaqtyq çojuv tuvraly tysinik çyrgizildi.

Oquvsyldaryn bir—birine senbevciliği, men mendigi Dosmaqambet ىшыпбы çajqan icu ekeni tysindiriledi. Mine, osyppa aqza sъnda senimsizdik kez qarastı çoyp, çumyssyclar pækyltetin ynistetke telyvge mymkindik boldy. Mine, elevli pakti, Dosmaqambet ulı, Patyr, Kyn sъnqyldy purapesirlerden qalojan „muraqa“ qarsy belsene kyresyvdin kerek ekenin körsetetin pakti. Ulı orysyldyq, çergilikti ultsylqy pen kyresyv, partyańyp ult sajasatyla daq tysirmey, oquvsyalar arasynda entirnatsanalqy tarbijeni kysejtyv, oquvsyldar bilim men quraldandyriv men qatar naqyz puryltarlyyat mamandaryn dajarlap sъqaruvdy qamtamasyz etedi. Soqan çaqdaq tuvqyzadı. Mine, sondyqtan ynistetke de, çumyssyclar pækyltetinede oquvsyalar aloqanda olardy tap çaqypna bolsyп, olyp taqlımat çaqypna bolsyп ete kөnil welyv çoqagydaqy maseleler men pъc bajlanysty.

Qazirgi kynde ynistettin dajarlyq welimine oquvsyalar dajarlaityp kyris bar; sol kyris pen çumyssyclar pækyltetin bitirip sъq-

qandar ynistetke çat adamdardы çolatpavqa mymkindik beryvi kerek. Mine bularsyz etken qatalyqtы qajtalatpav, ynistetti tap, tegi çat adamdardan tazartuv mymkin emes. Ynistettin erkendev maselesin sez qylqanda, ynistet icinen qazaqtan bilim qyzmetcilerin qazirgi azdysyyn, keleekte, qazaqtan bilim qyzmetcilerin molajtuvqa mymkindiktin barlyqyp ajtraj, bolmajdy. Biz kezir qalyq aqartuv ynistetine, cumsusyalar pakyttetine, teqnijkemderge kerekti qyzmetcilerde dajarlav men virge oqytuscular dajarlaqtyn ynistetti bitirip syyqandar arassunan aյъqsa puraqyram men esperantter dajarlav mindetin qolqa alyp ottyrmyz. Bul mindetti oryndav ycin oqytuscular dajarlaqtyn ynistettin sonqy kyrisinen 10 adamdy alyp kamynester yniberistetine berip ottyrmyz, bulardan esperanttar, oqytuscular dajarlap syyqaramayz. Sony men virge ynistet cannda aյъqsa puraqyram men 10 adamdy dajarlavqa kirisildi.

Onan son Çavrupralyq bilim qyzmetcilerine qazaq tilin yjretyvdе ylken mindettin biri. Bul cениnde Çavrupralyq bilim qyzmetcilerinin ыntasъ ylken. Endigi cerde buqanda qolma—qol kirisyvimir kerek. Ujymdastryuv cениndegi maseleinin ylkeni bizdin ynistettin tyrin belgilev, odaq kilemindegi, oqytuscular dajarlaqtyn coqarqы dәreceli oquv oqyndaryny eki tyri bar (enerli kәsip çana avyl caruvacсыq oqytuscular unesteti). Mine bizdin ynistet qajseysna çatuw kerek degen masele keterilip ottyr. Qalyq aqartuv kamesereti men bizdin pikirimizce—bizdin ynistet avyl caruvacсыq ynistetke ajnaluv kerek dep ottyrmyz. Sonda endiris taçirijbesin etkiziy men qatar oquv cosraýnda—da ogyн berip, aqyransomdyq caruvalarqa kөbirek çol acuv kerek dep ottyrmyz. Sondыqtan ujymdastryuv cumsyyn qyaqtattuv ycin vilynoý us pakyttetke qosyntca oqytuscular dajarlaqtyn pakyttet pen sajasъ — aqartuv pakyttetin (2 pakyttet) acuvdy osy 1931—çyldыq kyzinde qolqa alyp, bitiryv kerek. Mine bul pakyttetter Qazaqstan çaqdaýnda ete — mote kerekti pakyttetter. Endiris taçirijbesi vyjylyq çyldan bastap cosparly tynde çyrgizilgeli ottyr. Ol budan vilaq oqytuscular ynistetinin çalpь cumsyyn çyjesine enyv kerek. Onan son enerli kәsip, avyl caruvacсыq taçirijbesi mamandыq oqytuscularq тәcirijsesi men kezektesip çyrgizilyvi kerek. Ynistette bilim aluvdy endiriske canastryuv ycin kezirgi kickene bir mastiriskij ujymdastrylyp, keleekte ony kenejtyv kerek boldy.

Oqytuscular dajarlaqtyn ynistet cumsyyn aqyransomdyqqа qaraq vejimdevdi kycejtyv ycin avyl caruvacсыq, ylgili egis taçirijbesin qolqa aluv kerek. Mine bul cениnde qalyq aqartuv kamesereti men cer suv—kamesereti oqytuscular darlaqtyn ynistetke kyrdeli kөmegin kөrsetyv tijisti. Qysqaca bolsada, ynistetti keleekte erkendetyv maselesinin betin acqan boldyq. Endigi cerde osy caralardы çyzege asyruvoqa kirisyv kerek. Mine bul ycin qalyq aqartuv kamesereti taqы osy sъqyldы qatynasz bar mekemeler tyrlı çaqypan çärdemdesip, äsirese oquvcsylaroqa kerekti çataqqapanalъ

kenityvge qaraçat қақынан да тьңтар qarajlasuvь kerek. Qazirgi kynde оқытучылар dajarlajтын ynistet pen ұтмасылар рәкyltetine kerekti saluv ұтмасы өаван çyrgizilip keledi. Egerde bul qarqынды ketermese ynistet pen ұтмасылар рәkyltetinin ajaq alьsta kedergi боластьп səzsiz. Sondыqtan виқан өлkelik оғындардың kөnіl вөлип, keregimizdi өтевге qolma—qol kirisyvi kerek. Bir сърьга қыжыл-шылqтар bolsada, ynistet цылмастырув dәvirinen өтип irgesin пъфаятты. Выйыңы қысы тиңдес iret bir сърьга маман съфарғалы отыр. Өзинин 2 қағым қылдаq өміринин icinde пъфажта отыгър Qazaqьstandaqaqь satsыjaldыq qırғылбаш qalmaj, erlegen ystine, өrlevi səzsiz. Endigi өркендетүү bizdin mindetimiz: өndiris tәrtibin пъфажтуv, satsь-жадыq қарыс, ekpindilikti ydetyv olqыштып оғын tolтыгър, өndiriske bet виғър, partya men purыltarыjat ykimeti алдында тојына алоqan mindetti оғындаv boluv kerek. Еңвекciler ҹүртсөңөqь bizdin ұтмасытъңдаqа icin көзи men qarap minimizdi tyzetsin.

Ynistetti өrkendetyv қақынан tijisti çәrdemin bersin. Bizdin kәzirgi bir tilegimiz ось. Partyajanып sara қолы ycin kyresyv, eki majdanda birdej kyresti kycejtyv, әsiresse, salt-sana majdanындаqь kyreske belsenip tysyv, өз kemcilikterin сыңқа saluv men qatar оқытучылар dajarlajтын ynistet Qazaqьstandaqaqь basqa софарғы dәreçeli oquv оғындар qataрында teqnikenin tetigin biletin partyajanып sara қолы, purыltarыjat ystemedigi ycin kyresetin mamandar dajarlap съфарув өниндеgi mindetterin өtejdi.

Сырақ.

(kazguvdi sitiretinderdiң silim qızmetkerligine „Aspijranttyqqa“ dajarlanatndarqa arnap).

Ajsyz kynge çarqyrap,
Ojsyz ynge sam сырақ.
Bolqandaj bir altын tek—
Kek тұманын serpilte!...

Çana енвекci el keгine.
Tekserysiz tegine,
Salqandaj bir çana өрnek—
Çansyz çанды sergite...

Sam сырақта çanqan өrt.
Өртте çigerli, tyjgen sert.
Sert umtlyqan tilekke—
Сыртъ bilim yleske!...

Markis, Dərvin qыjsынды.
Çyjeli aloqan bilimdi?
Qumsaқandaj kerekke.
Çaratyp taptыq kyreske...

Bizdin mine sam сырақ.
Bilim kenin qoparmaq.
Aqtarqandaj ақынды,
Təgilteki kəkten nur.
Çana өnerdin səvlesin
Çırtta eski perdesin.
Çajnatqandaj çaqымды,
Çana өmirge çana tyr.

Сыраqtar zatcyl ijesi
Sanacsylar kijesi.
Çemisi enbekci eline.
Өneri өrnek өmirge.

Cer qаватын Talqandaj;
Tav yngirin astarlaj;
Kek aspanqa көz tige
Syzgisin teniz tyvine.

Al sam сырақ;
Ucqып bol.
Satsyjalijzim çana çol.
Birin „¹) Pezik“ tetikcil.
Mәcijne men dengele!...
Birin zertcil „²) Вýjalok“.
Өsimdik өнимин, çyjelep,
Çazuvсы ақып syvretcil,
Birin kerkem өnerge...

Tilegine san вөвек.
Birin zaңsyl „Pedagék“
Satsyjalok bilimdi—
Birin Markis Lenincil.
Birin tənnin tirligin.
Birin soqys bilimin;
Bilip isker senimdi.
Boльndar bilim keni mol.

Çajna — çajna!
Sam сыраql!....
Qarap mylijen çan turat.
Өrge өrlesin ot tilek.
Danalы asqan bilim men.
Umtы — umtы!.
Сыраqtar!
Majdannan yles al!
Satsyjalijzime cыn tirek.
Сыраqtar bolat cetinen.

(¹) „pezik“ çaratyp teqnike rəmjin tilip сыqqandar wolaý.

(²) „өsimdik“ cer torьraq sylgalarыn tilip сыqqandar.

Бағыт.әңгіме.

Сорғың сұрь.

Көрпе — көрсікті арқалап сүгіріп келемиз.

„Аяңтың апат, ғелісіміз ғелдеj, савынтың qara davы“ sekildi. Мәденіjettin сымыт—сымыт қајнар қатқан қазапын қытасамда, „çыldam—çыldam“ деген давыстар оյынды визър қіберdi. Сүр—чұван, миқыльс. Қағұрттың қоныравадай сұлдырақан сұвранып давыстарын қындеғідеj емес. Bir tyrlı kyci var. Кекti torlap mylgi-gen тандайып тақылдатып қіберdi. Қаланың маденіjetin көк peridej алър қасқан қаңқырғы Almaty саян қылғеj қортып, сымын жақан қазың dalaqa qaraj төрер ғанарадь. Сымдастыр қалқан қырек қалажауыларын білмей, Әбдес pen Әlic keledi. Qara көленке әрде „осы арақа тоғташты“ dedi birev. Көрпе қастықты уje қојдаq.

Әбдес парығосын тартып болмаj аq көсе қарың ете tysti.

„Quq—quq“ деген aptavoz зыбындар қетip keldi. Қараныңың qara perdesin ассыр қіберdi. Aptavozдың қалттарақан eki көзі турған әрди eriksiz ақарытын.

— „Munda, suvdā!“

— „Kamanduýjgovosыj“.

— Въсовиүc (çalpъ bastauыc oquv) деген ynderdi, еktəvirdin suluvca тогъдаj, ғылпсаq ғeli, алър ғасыр ғөнеle берdi.

Cijinci suraқан baladaj, „Овичс, Овичс“ dep Alatavдың қојында, suluv қоппын ғалында cuvlasып қатты. Mymkin, mindeterin вөлип қојнау—қојнауна qulaqtandыrған съфаг. Ақынпа qaraj алқаптың қоq. Ортқыған aptamabil әрди bir—eki тарында „зы“ etti. Mәdenijet ғогсын—қағаз тijegen sandықсаны, он төт kisini arqalaқan tulpar majmandap, алды—артына qaramaj ажандап ғөнелди.

— Belet алъндар, ғынър қетемиз деген Jakyp, Pedаның, isterin—iske ulassын, деген Әбдес, Әlictin ағсынды алър давыстарын estildi.

Çele қортып syjegin қыздырған aptavoz, kickene қыресин тен- selte тегіп қіберdi. Savыттына suv qujsa tegilmejtin қорқадай ығалды. Былдар ишті ма? құлдыздай ақті ма? вайqатпады. Kezdin ғасын parlatып асқызып қіберdi. Arылдақан aptavoz ekpini men қeldi yjurip ujтқытты. Tulpardың kyci men eriksiz qan — көвеlek ajnaloqan қел, betti қыттар, qulaqqa сывыrlақандай boldы.

Çelpingen қeldiki me! Çelpigen әндіki me!

Qы қызыған qos narkөмдіki me! Tolqыndaj tolqыған sat-sыjaldыq ақытпыш екпини me! Kim bilsin, aptavozдың gyvlegen ғели мен qosын, vizdin çoldastarda „kamuvnardы“ kөterip—kөterip қіберdi. Сығақан әнниң қарысы көк түпқына syngip qaldыда, қарыс дөнгөлеk pen birge ajnaldы. Terbelgen ojdын қырқасын col-

дым да „Bul ekpin satsyjaldыq ekpinnin çeli“ dep mende qosyla kettim.

Энниң аjaq alyss da, tulpardын савсыз да satsyjaldыq tasqып-пyn исқыпь edи Ekpin kysti, ekpin ergizet, ekpin el tyzejit, ekpindimiz, erinvejmiz viz сыңтың dep sardaladan syjinci suraqan çyjrik çeldin sezin aqtajmьz. Sardalanың төsindegi, Alatavdын вaвтұндасы еңвекci el vizdi qarsы alады.

„Aptabozdыn dөнгөлегi qandaq capcan ajnalsa, vizde sondaj tez ajnalamьz“ degen yvadeleri көмекеjлерinde тұғыыр, көkirek-terinde sajrap turdb.

— „Ьstansa, ьstansa dep qabattasqan davystar, oj tyvine сомыр отырған meni ojatyr қиберди.

Aldы tysip, ketip çatыr, „Keterе almaqan qosыр arqalajds“ degendej, ьjmaстың sandықын keterip ьstansaqa keldim. Kisi kөrmejtin qaranqыs چerge kelgende, ortасын ojyr avzьsta tьqqan nandsy tavьspaj aq, aldьтың beletke kettik. Bos, qarap çyrgen birevimiz соq. Тьғыгыр, алqыптыр қyrmiz. „Bygingi pojzdan qalmasaq“ degen тәtti qыjal alasuradь.

— Beletti alamьz.

— Alalmajтыz.

— Възовысса vara çatqandardы kidirtpedji.

— Durьs!—Orьn bolmasa qajtesin.

— Огъп bolar.

— Эj, bilmejmin av, bolmas.

— Qazirgi myjnnettegi әngime osь.

— „Bygin kelmej aq, samnarkompan „въгон“ alyp, erten kelyv kerek edi dep Taqьs tur.

— Соq, вагамыз da kiremiz, kөp bolsa, ьстъrap alar, вiraq, is toqtamasын“ dep Sepen tur.

Әr qаjьstmyz eз ojstmyzdy аjtyr opyr çatymьz.

II

Çaنانан tigilgen otavdaj, ьstansanyң qonaq—yjı ici—sъrtъ birdej lьq tolqan. Tumsыq vatrajdы. Ajqasыр çatqan adam. Bөrkinin çurumы eki eli qazaq. Qара saqal qara cekpen.

— Daj daroguv!

— Qajda вaгасып?

— „Tek qana bilip съqaјып“ degen davystar, birinin ystine вiri mingesip tyjdek—tyjdek съqыр çatыr. Mәdenijet qoғсыпь var Muqulьs pen Naqъstь, tomaqasып sъryqan tuiqыndaj, kәssege қибердим de, kejinirek turдым.

Ekevi birdej kетkesin, отырғlavdь teris kөrdim ve, kөртпен çol tavьp çyre almадым va? Kidirip qaldым. „Мынау yjдин keregesин kenittirse sъjar—ediq av“ dedim. Qasьmda turqan тоqvaqtaj qara çigit meni оjымдь bildi me, nemese, опында оjь sol ma, ekevmiz cyjirkelese kettik.

— „Qazaqstan ortańçы kelmesten виғып, bul уже bes kisi-de ызтајып edi: Sansız қаппып қијыр қатқан уї вильтіг—ақ salынды. Endigi сыль qandaq bolqanып көзін көрер“ деп qara çigit көтерилип сојдь.

— „Выйы munda воір ра edin“—dedim.

— „Ol ne degenin, тұна ұттығып pen cegesin өзім қаңыстым сојо“ dedi.

Қајыгыр сөз аյтқанса, „belet aldyq“ degen davыs estildi. Biz қыктын қасына kele bergende, „santoktej“ төнкерилген көк, qara қадақајып ајқыра қамыльп, қавақып tyjdi. Altып тың pen cegelep tastaqan, aspanнып гөвхар құлдызы, ұттыңдар вагыр соқ boldы. Соқ болған соқ av, acuvыл qara вильтіп astыnda qaldы. Qalqozдып тың сојылып ортпандай, дәңгеленген kymis ајқа, қызқын көзинен өткен meryvert құлдызы „көмек беремін“ деп چел keldi. Өлкесине әсін қајыгыр, дыбыдауып pen (сывесток) қарапояғында „көс“ degendej ызқыгыр—ызқыгыр қиберди. Өткір најзасып qara вильтіп өнвепіне qaraj дөпти. Өнмennen сапсылан qandy qançardып қајратына сұдамај, qansylaqan bult, қыламсыrap byrkip қиберди.

Ottы kekilin culqыр, gyrildep qara аjoыг keledi. Dyrildegen қyregi, quсаq—quсаq alqan demi, қerdi қарыр қибергендегі, cuvdadaj cubańыр, көлвеj исқан, acuvыл кек tytin, kekte қавыр turqan qara bultqa zenbirektіn оғындаj atылады.

Қаралъ kijktiln ылағындай қыламсыrap bultтып қавақынан тамоған аявлы тамсы dirildep keledi de, көмейлеj better syjedi. Қыктын қасында, тамсынып astыnda Sepen men Тана отыр.

— Qalсыдаqan қыстып kyninde тұна kijim men ne istemekci, osынп қибериү „peregijp“ bolmasa, ijgi edi dejdi Sepen Танөнін тојынан sorqalaqan қапыры қыландай ijrendejdi.

Saqat tert camasында dirildegen moncaqtaj тамсы, kirpigi қырavlanыр qata bastады. Səvlesin byrkip turqan құлдыздай қапалаq qar, bizdi kytip turqan qara аjoырды aq қорғып men қаbuvlajdy. Сојып suvьып qarc—qarc саjnар, bolat dizgini men qantaqар-роjоqan qara аjoыг, kekilin қаңыр culqыжды.

„Сер арсынан қиынамып, алты айып солды алты basамып. Menin қyrysim satsyjaldыq ақыттып қyrisinen kem emes, қыстып qanatы, алтын тијақы күjetin қerdi қалқыз aq menin temir тијақын tarpyjdy. Satsyjaldыq turmystyn kirpicin taslyтып men“ dep esinejdi.

Qara аjoырды qaqbalaqan ұттыссы „қанулагып aq сојы“ dep kekilin sъjrajdy. Qara аjoырдып yzengisine аjaңып salыр һытас тур. Тамсы astыnda qalamытды қалап men turmyп. Sepen men. Tanә қавынды qardы қамыльп, өткіr қызды suvьып qarqa төsin асър, qasqaja tysedi. Buvra қавақты bultqa qarajdy.

— Qanatында қајоqan qarançынып bizdi тоqtata almajsып, bizer mәdenijet соғығына attanoqan saldatwyz. Keklin ajnasy — ajdы, ұттыңдаqan құлдызды kөmemin desende, kөme almajsып. Aspandy-

ajalaqan altyn kyn erten tuvadь, bykil əlemge çaryq səvlesin qujadь. Syjegindi aqartadь. Sol camdь qols men çaqsaп виздер degen aсimi betinde ojnap turдь. „Tegis qat bilmej satsjalizim qura almajmyz, as pisiretin əjelimirizge dejin ukimetti basqaratыn bolsыn“ degen Leninniң esijetin огындаjmyz dep bergen apytтаръ аյтраj aq belgili edi.

Beletke ketken Miqylas:

— Qoldastar belet aldyq, çorъqqa attanamьz—dedi. „Çorъq“ degen səz qulaqьmdь kymirletip, ijsqatap ketken ojdb qыtъqtadь. Qyjal eki çaryldь: biri sarь—arqaqa, biri Ala—tavqa ketti.

Belin kydirejtip, quijgьcьn sьrtыna salьp, qonq çotanyp vavьtyn qalqalaqan byldirgeli qajin soqqьp qatyla ilgen qaraqсь ıgylyk kordi. Cer qajystьgьr qaptar çatqan cыlqьp, cыlandaj cыjgьlydьgьr, solqыldaqan tal quryqty vavьzdavdan ilindirdi. Cuvmaqtagan kendir arqandь, kesektej saqtъgьr, irindej irkildek qы quijgьcь icine kirgen tuv bijelerdi saqaqtan tysirip qыlqыndьradь. Qara qusьna—soqqь tijgen uzaq tynge kirpigi ilinvej cыlqь kyzetken cыlqьcь, tumsъcь men çerdi syzip ьlygsъjdb. Qolьnda bes atar myltъq, cekesinde sojyn qalqan, çalan çyzin açal men sьrlaqan qands qançar, çan torsьcьp vekterip, aqçymaçыn өrge tьrmьstьgьr qanqa ansaçan tun balasь—an kydik erteginiң vaьtъn kordi.

Qajda baradь? Çorъqqa.

— Çorъqqa ma? dep qajta suradьm. Çorъqty astыnda çuzip çyrgen analardь kergende najza sапьcqandaj selik ete tystim.

Menin qyjalqa valqьr teris tysinip turqanьmdь, kenetten eki ret qaçqыlqan qonqraç cegedej tojtargьr tastadь.

Qançyrlaçan qonqravdьn assь davьs uzap ketti de, çarqa ıgylyr sejlep qoja berdi.

Meni mazaqtap kylgendej boldь.

„Sen qyjaldыn sonqьna erip adasьp tursьn, senin çorъqыn ol emes ol etken kynnin çorъqь. Bivьnqь ertegi sonqь tamьtgыn qыqquv ycin attanqan, seniki mәdenijet çorъqь“ dedi.

Senin çan torsьcьp; mәdenijet qorçьp, torьraqtaj bogar qaptar çatqan cыlqь—qaraçы eldin kem—ketigi. Cыlqь ustajtyn quryqьn: qaqaz qalam, etkir tilin. Senin bolat qançatыn өkimet vijgьcь—dedi.

„Dur—durys qonqravьm“ dep qostaqandaj qara ajqыr azьpar aqьgьr çiberdi. Cygirip kep yzengige ajaqtы sala bergende sьryldatyp avanyp çyregin tildi de, qazdaj çuzip, cыlçyp çyre. berdi. Kickene çyrip tanavь tercigen soj baltasqan sojyn dөngelekter birine biri „çetem kөzdenip“ dedek—dedek etti.

Qanatыn qaqqan qara ajqыr aldaçы suv icetin qudqьcьn kerdime, quç—quç tav—sar daladaj yjirin kerdime, vavьtyn tartyp kisinep qojdb.

III

Zыгъып етес тисти. Battasqan сојып дөнгөлектер tolqыбда, kilt тоqtады. Сыңсыр вијдаш, түрнүнан tirkelgen bagondar Ьысъыр тура qaldы. Qалып qизьqатай aqtaryldы. Birev қавып, birev sandыqып, birev balasып көтерип, qарсы çygirdи.

— Altыпсыз вагон.

— Çetinci —

— Реввај нөмір.

Degen ynder birine бiri mingesip çattы.

Bagønnen tyse çygirgender, meni отырвлары мен қафыр, иғсөң-тaj уйрildirdi. „Buvpetke“ qujыльп қатты. Qанаqтаj domalапыр мende kirdim.

Tuz төве. Rojна savlen tysedi. әскеkejlep sыrlap tastaptы. „Kamandijrovоспы“ бир веlek, çumtyscylarbir веlek өсiretkе turдь.

Роств ројьзыпап tysetin qonaqtaryna dajarlaqan ыстық tamaq-тып ысь түрнүндө қарады. Tанауындө суjirip ысьткы көмеkejine tartasyp. Esinep, tamсанасып. Qonatqar мөjмildete qujdygыр альп, түрнүппен astып тауып қатты.

Sol қаfta kitap вијьес түр. Irili—uvaqты kitaptar ijin tiresedi. Kəzət—çornaldып nece atasыпны шын bar. „Mindetti oquv“ tuvralын төрт kitap альп төnirekке қарадым.

Viжыпсыз baqzal, viжыпсыз виурpet emes. Mylde өzgerip ketipti. Kөrmegenge ус аq қыл etti. Ol kynde виурpette çalqыз aq сувар—ала paryros болатып. As icem desen, топыраq aralasqan „suвrтын“ tөrelkesin bir somnan көседе icetinbiz. Qara suvdып qазыңып bes түйнпап satuvсы edi.

Qazыр olardы emge tabalmajып. Bar keregin виурpette тавылады.

Ус қылqы өzgeris meni тандандырды.

Camadan, kөrpe—çастықымды arqalap, sытыңда съыра kelgenimde, әlenkedej çalanqan eki çigit kezdese ketti. Birevi — төritваq, çylan—көз, at қафтты, er түрнүндө kelsaptaj qara. Ekincisi: aq—qivasca, emsek syti erninen ketpegen bala çigit. Војын onса ylken depte, alasa, kickene depte ajtuvoqa bolmajdь „tak seve“. Aldында kele çatqan kel—saptaj qara, meni kөrip, вазып сүлqыр saldy. Mende вазымды qыыq etkizdim.

— Coldas, ось ројьзben tystiniz be? dedi kel — saptaj qara.

— Ije... dedim.

— Qajdan съыттыңыз?

— Almatыдан. Сыңсыrlav варамып.

— „Bizdin авылqa barады ekensiz, biz dem — альста çyrgen орумсy edik. Almatы варамыз“—dedi.

— Men „Narkomпrostын“ mindetti oquv çөнинде çyrgen өkili edim.

— Siz агванып qазында tura turыпсыз, ројьз qасан keledi eken bilip kelejin dep qara çalып berdi. Bocca ekevmiz агванып qазына keldik.

Çajdaq tırrantasta delve ustap, enkejinkilev aqsaqaldy cal otyr. Çasъ—iјe alpys, iјe çetpis сəmasъ. „Qajsъпп əkesi eken“ dep ojladym.

Bozcaqa qarap: „Qavac qajda ketti? dedi.

—Baqzalqa dep vozca выъq etkizdi.

Aqsaqal men aman sav surasър, əngimege kiristim. Elimdi, cerimdi qazър surap aldy da—„ezimizdin avыldып balasъ ekensin qoj“ dedi. Qonъrag qanoqъ etti. Arsyldaqan paraboz rъsqъryr—rъsqъryr aqa çөneldi. Tildej temirdin qыгъnda sъnpartaj zъgojanadь. Qucaq—qucaq kек tytin cuvmaqtalър, serpile cegindi. Biz paterge kelgende, тып buralър, çыlandaj ijrendep, тунъq avanъn qoјpъna otarva syngip ketti. Paterge tyse qaldыq. Tanъs yjdin turbasъ kezime ottaj ycti. Birъn „casпъj“ pater edi. Qazъr yki-mettiki.

Oterqasъп, aq samavъg „boс“ ete tysti. Qavac qartып avzъn cecip, çoloq ałqan et, vaвъrsaqъ men sъylaj bastadb. Mandajym tercip, qolsъm avzъmdы тавър çatыr. Cajoq aralasqan et, sorpalanър, çardan çыр—çыldam qulap aq ketedi. Kəsp ijdin aqъsъndaj, mәdenijetti an sap kele çatqan ystyvdent terdin kezi, avzъmta et apaqan qolsъm men etiр vagъr, tavaq qa ajta erip keledi.

Almatъ çajына qumartыр, Qavac dizesi men çылçыj tysti. Qaryndы qamryjtyr alъr, əngimege kiristim.

— „Өktəbirdin 19-i kyni pojzoja otъrdыq....

Almatъ qызъq. Qajnaqan is... Bәlcevpektik qarqып çujtkigen tasqыn sъqыldы“ dedim. Alaçqыр kөzderi çasavrap, betteri maqpaldaj qivylдь,

— Artъqraj, „padrobna“ aյтыс dedi Qavac. Ilgekti aqъtъr, əngimeni alystan oraqtytuqqa qaldым.

— Өktəbirdin 18—Almatъ çыn ete tysti—„Paqta—aral, paqta-aral“, „ovivc“, „ovivc“ (mindetti oquv) degen sezder kekte qulandaj orqъr, tajdaj tuvladb.

— Bir istyvdent qalmasyп, „atrygavijt“ Paqta aral, „atka-zajt“ çоq (Kirajkom).

Оvivcqa attan, soz wujdan... basta kөsti (Narkomryros).

Kamsamoldar ylgı bolsып, tartыndar enbek majdanына (Kirajkomol).

Oсь sъqыldы qыsqa—qыsqa vijtъqtar Almatъ ystinde kөve-lektej istь. Teleponnyп сыldыrlaqan ynderi qulaqty tundыrdы. Ystyvdenitter ersil—qarsыl çygirdi.

— Bygin ketemiz—

— Nan aldыңва?

— Actan əlmessin—

— Bol—

— Çygyr—

— Uc—degen ynder kœcenî çapoqyqtaydь.

— 6—da (altыда) çyremiz—

Saçat altыqa çylçyдь. Kyn çijekke enkejdi.

Kek tepebildendi.

Bult tepsinip, qojuvlandь da kenetten qijyr çiberdi. Çer beti telegej teniz suv boldь. Bes myjnette Almaty tolqyдь. Boraqan çavып, ciyçan qaraçqылq, tynneren bultqa qarъsъr, eñvek majdanьna attançan ystyvdenniter, toçtaryp съса keldi.

Çapqыrdып пигъпа сомықан qызы çalav, parыldaçan aptavoz, gyvlegen ystyvdennit osqыroqan qara ajoqъr, tynnin qojuv qajmaçып визър çiberdi. Nесer sъvar tur, eñvek çorqоyna attançan ystyvdennitterdin ekpini — çavыпса сомылдыра, talajdь syjrep alъp ketti. Men de ыстансаqa dejin вахър qajytтьm.

Kynnин kyrkili, aptavozdьn dyrсли, qoldып dybiri tykpirdеги ојдь, tınpıqtادь çyrekti bulqыndырьдь.

Alaqъzър otъra almaj çygirip sъgытqa съqsam, çurtta qaloqan buralqь qara avъzdaj virev tur выlqандар.

Sender bilesinder me? өне bir tajaq pen çyretin, bir Qapar dejtin bar edi ojo—dedim çulqьr alqandaj. Qavas—qajys? dedi.

Өлgi yngir kөz, ijmek murъп, qajqъ bas, uzып сәcti, ыгъq avъz—sandalbaj „dijuvana”—dedim.

— Ije, „uvqaçor“, вылъгъ „Mijtә men“ төbelesetin се... dep yndemej otъroqan vozca Qapacqa qaradь.

— Bildim—dep Qavas qajqъ—qajqъ kyldi.

— Sol barmaj qalъrtь. Ant — urqanqa çыпты keldi. Kөzime „albastъ“ nemese „martuvdaj“ kөrindi. Bul sъqылды qызыq, eñvek majdanьna barmaj qaluv maqan kecilmes kynä tәrizdendi. Almatyда, Qapardan basqa, birde ystyvdent qalqan çoq. Tegis „tavilijzabat“ etildi.

Almaty ystyvdentteri өzderin ekpindimiz dep çarqyaladь. Sender qыzьqitan qur qaldыndar dedim. Demin sъrtыna съqartmaj tьndap otъroqan Qavas:

— Qap!—dedi.

— Эттегene aj, qalъp qajoqan ekemiz.... dep sapып vir soqъp, Bozca qыjsaja ketti, сыпъ аjaçып tөnkerip çatъp.

— Olardь qajda çiberdi dedin? dedi aqsaqal.

— Tackende maqta съqатып „Paqta—aral“ degen çer bolatъl, soqan maqta çыjnaqqa çiberdi.

Qanca aqsa veredi?

— Aqъsъz, qoqam çutъsъ iretinde istejdi... dedim. Aqsaqal tumsatъp, „aqы çoq çarqы“ degendej balasьna qarap:

— Опън nesine orъndып? dedi...

— „Эj, kеке aj, сыqtagып qalmajdь av, qoqam çutъsънып sizderge витъ vir тьjып av, çutqыpsaqtагындь qana ojlajsъndar av“ dep Qavas aqsaqalda teçep tastadь. „Выlcыldapsып“ degendej, irgege qarap aqsaqal qыjsaja tysti.

Сыңғыrlаудың қәжин surap tyrli әngime мен отырғанда, күп енкеjip qaldы. „Сол ақъсың ұрын, киси ақъсың бетеру“ деген, вала-лардың өздери amaldar, qozqalsaq qajtedi dedi aqsaqal kyn вата атваға отырь, Almaty вара қатқан еki ystyvdent pen doqtastыq.

Ajdып qara çol. Sirestirip salyp kelemiz. Kyzdin salqып ава-сь қыттырь çol береди. Өrmelep aqър қатқан Elek. Қазоқь ви-ral-qan quba taldar sarojaýp, seldirejdi. Tertedegi boz at авыздықып тиңдьыр „tez çetkizem“ degendej, culоýжды. Pireekedegi тогъ çoldы ezyvlej вазър, соқтады. Qавырғалассан aqас, қыңғысъз dala қојып асыр keriledi. Топайraqtaj qara çol, beles—belestен, азыр tysip kөsiledi ынтығт yjrildi. Qaraңыңq qojuvlandы. Kectin suluv-ларъ қівек қапатып қәjди. Adыра qalqan „Sejitqalij qazirettin“ ын-тық тојын тунарась да қарағыз „Çetip kelemiz av“ деген қерде вір соқ қараң etti. Kejde irmegіl қазылар, kejde ыдыгар, kejde тујьqtaldb.

Қақындаған сајып: ыңа... ыңа... деген tyjeniң давъын estildi. Bizdi kөrdi de қыңғылар, bylkildej tysti. Соғтарлықан eki — ус tyje атва eken. Elektin etkeline kelgende aqас аввалип dөнгелеги qumqa qajrandap, tyjesi ојвај saldy. Qаjыссыртқы мен tyjeniң astavqomotына виљq etkezdi. Өtpedi. Qansықан dөнгелектер qum-qa alqымынан tireldi. Сырьldатыр кер qatarlastыq.

Bағыръ kele қатқан, sar qospaqtың досқын cuvdasының astын-да қалтрыған ottы kөzder kerindi. Meni қыркектен tyjrep ata вастады. Kezdin исқыпь myrdыn oqындай qadaldb.

- Qajdan kelesizder?—dedi bizdin otaqasъ
- Tuz—tөveden...—
- Ne satыр edinder, ne алдыңдар, tuz—tөведе астық qalaj eken?

- Bilgenimiz соq...
- Алър kele қатқандарып астық emes ре?
- Соq!...
- Cyristerin ете qattы qoj?
- Кес болған соң авылоја çete almaj qalamыз ва dep, азыръ kelemiz—dedi ijmek tumseң sagъ.

Sонқыsөзді аյтqанда давъын qalттар, аяқ қаңы mylde mingirlep ketti. „Aqsaqal, сырьлды bildim“ degendej, сывыртқысын keterip so-қыр қіберdi de, attardы bylkildetip кер suvqa tysti.

Qulazър қатқан Elektin kyzgi sunъ тұртastы өңтепенин tirep kejin calrydb. Tolqыqan suvдып qыр төз тұнгылар, qalqannып ernin қалайды. Kурсекке оратылар, attardып отырғашып qarmajdь. Аввалип қијүгъып вирап, қырғын съыгады. Attardып qыл сас-вағ suv qajтағыла qalqылды. Kөzdi aqъсыпа tigip qarasан, қы-състьр ыншады.

Қақапын қитына kelgende boz at eki vyktetildi. Qoldav etteri tostaqandaј волър вұлтыръ съыръ ketti. Muz belin kydirejtip, тојын-

icine aldb. Qumqa çyrelep, wyjiri soqyp qoje verdi. Sekirip tysiip çonqa sъqtym. Attardын soľqыn bastыra, ajandap aqsaqalda keldi.

Авлы eki atpada otыr eken.

Атваңа отыра bergende.

— Bala, қаңаң тује—арбаңылар Qalyj dejtin тавыппып атаңты savdegeri, қасырь satuvqa astyq alyp kele çatqan boluv kerek—dedi aqsaqal.

— Укимет astyq çetkize almaj çatqanda ej қавыздар ej, dedim. Biz avылqa қаңыndaqanda, вөгвасар, coldы ajaqtar yrip съкты. Cabalandaqan qara qansыqtardын davыс, irkildegen tuy ujtqысын buzда, çerdi timiskilep çajlарына ketti „Onha, Onha“ қолавсyz eken degendej, вөри basardын sonqы yni көк қијегине sinip çattы.

Syjrendep avыldып ortasына kirip bara çatqan, coldып ezyvinde turqan ças çigitten çөн suradыq. Basında „cәркеси“, өнirinde „iznagi“ kөрindi. Qandaj, опсып vaqamatyndы Qaraңы.

— Сығаңтым, kim balasьсын? dedi aqsaqal.

— Çalvyr саңыр kamsamol—dep bizdi colyp etti, атванып вөксе қаңынан qozqalыр qоjыр.

Kamsamol bolsan вери kel. Мынав aradь birev keledi. Θzi savdeger dejdi, bizdin otaqasы, sonь vaqqandar dedim.

Savdeger. Kәmsamol bala biletin съоғар osь аганып тавып.

Kәdimgi qызы Qalyj dep aqsaqal meniң sөzimdi tolqытырь qojы.

— Oj, marqumaj, Оғыпвогда, eki sъjyr sojyp, satqandsынап акыт қасалып edи, sonып aqcasынап astyq alyp keledi eken qoj—dedi kәmsamol.

— Osь arada тұна valanyp tanys yji var eken, вilesin ve?

Kickene ojlادда:

— Olar kim?—dedi

— Zergәr Muqat, Kamal dedim.

— Kamal kedej qoj dep kәmsamol cap ete tysti.

— Ije dedim.

— Aldына qaraq qoљп сосајтыр:

— Kamaldiki anav yj dep turbasь түңrajqan, azbar qorassы соq, çalanactav bir qыставдь kөrsitti de arыt қаңытмұдашы віr yjge kәmsamol қөnelip verdi. Siltegen yjine, at mandaýyn tirep, tura qaldыq.

Сынсын inir qaraңысын туныр, ictemе kөrsetpejdi. Ujlyqqan yjlerdin terezelerinen çылтыraqan қарыq, kөzin qызыр қытыйадь, алтыннып виңүндай исقындап, qaraңылып çyregin қарадь. Kamaldын esigenen sъqalaqan saңыlav, at doqaqыр çatqan bizdin aldbызды, erkelep, bijledi.

Ujdegi gurys—gurys soqылоqan kel—saptып davыс çerdi soľq—soľq etkizedi.

Aqtalärp çatqan tarıpnyп үйөв түрпнөндө қарадь (qazaqсылар аյтсаң).

— Kamal өкчес өсken ақатыз. Zыјва, саръ аjaq қengemiz, avыlda қyргende „çaken“ ekevmiz ajran, qajmaoып talaj urlap ic-kenbiz. Bular elden Tuz—tөбеge kelip, men oquvda қyriп ус қылдаj elge barmaqaптым bolmasa — tatav қoq. „Ыстоң“ (что же!).

Kamal Tuz-tөve kelse опып сағтысьна, еңек qазапында qaj-navoqa, tykpirdegi turmьsqa тұnqaqып saluvqa kekeldi. Men elge barmasam, oquv оqыр, kyndelik sajasь — caruvasышq павqannan doqыт tijmedi. Mine „sәti tysip“ kez keldim. Kamal men Zыјva qarsы alадь dep көр. ojlanvaj yjge kirdim.

Eki terezeli вөлме. Koldenen, tartылqan pec. Qazandыqь tere-zege qarsы qondыгырт. Pec artыnda Zыјva қengej, emen kel — saptы выlqaj soqыр, tur eken.

Meni kөrip tura qaldь. Қengejge kөrisip aman sav surastым.

Qolып selqos berip, ernin qывыг etkizdi. Bul aralarып aman va? dep cecine berdim. Sonqы sөzderge қavap bolqan қoq қen-gej kel — sapqa syjenip turып alды.

Qамыт—doqasып syjrep aqsaqalda kirdi. Қengej caloqa, cal қengejge qaradь. Añ—tan.

Meni tanыj almaqan қengejdin buvaldьr ojып tuvояш kөrme-gen aqsaqaldь kөrgenson, irə tumandaшь.

Kickeneden son қengej yjden tartып отырдь.

Capdarlanып қапып çatqan соqqa, beti almadaj balvyrar qazan-dыq avыzunda ojnap қyrgen syjkimdi вөвек — саръ qыз „aqa“ dep maqan қygirip keldi. Sijrektev, қуqa kirpiginin astыnan, urlap qana, betime qaradь. Эj, avыldaqь әjelder aj, bala asыravlarып kәm av, otqa tysip ketse qajter edi, ottы қavыр qoյыр, sъryttaqы cagivalarып сығыр қyre beresinder av“ dep ojladымда, uvylyсыдан nәrestenin betinen syjip — syjip alдым. Aldarqatыр қапыmdаqы kөn-petti berdim. Kөnpettin sъrytndaqь қazuvdь kөrip „a“ „v“ dep qaraңdasым оqыj bastadь. Kickeneden son выldыrlap қенeldi. Tysi-ne almaj qaldым.

Esik sъqыr etti.

Қengej men Kamal kirdi.

— Av, bala, aman қyrmisin? Kekten tystin ve, çerden ve? Almatыdan qacan сығыр edin? Arыgtы aj, соqalыр ketip, сығыр ete tysesin av! E... aman — sav қyrmisin? Iraqan yj ici aman va eken? Soqтып va? Oj, Qaçыт aj, seni bizdin qatыn tanьтаj qalyрт. Ana yjde қyrgen maqan вагыр: „oгъysca kijingen bir ças ci-git seni surajdь, qasында салъ вар, cecinip қajqasыр қатыр. Kim ekenin bilmejmin. Kөrgen kisim emes“ dedi, dep kamal qarыq — qarыq kyldi. Әncejinde сывырьмдь ustapaj ketetin әzir қavap bolsamda, Kamal syrindirip tastadь. Qajsсына қavap bererimdi bilmedim.

— Aman çyrmin, өздеринде амансыңдарма ыraqandikinede соқтым, аман... деп салғын qan мен qozqalып qайдым.

Kamal аттымъ аյықан соң esine tysti bilem.

— Qudaj үрған өзгерип ketipsin qoj, тапъмай qaldым... dedi çengej.

Үс çыlda kisi тапъмақандай qartajыр aq qalqапын ва?

Qalaj? dep ajnaqa qarадым. Сынънда çengej тапъмақандай, oquv туңір aq fastaқан eken. Qыгыр fastaқан saqal, тиңшытың орны, сарған вијдајықтың көтегіндеj, derdijip tur.

Poјz қаңты ма, ијдым cala boldы ма, көзим уңirejip icine kirip ketipti. „Nijcego“ сыңыrlav вагыр isti çolqa qojsam, вәри de дyzeler dep ojladым.

Въсълдап samavъr keldi. Ьјъфынан alqan demi қафраңып keterip—keterip fastajds. Çың yjde tercip, сајqa отырдыq. Kamal-dan eldin etken çылqың әngimesиү suraj bastадым Kamal қосқы миңшының қында қорқалап vara çatqan terin qоь men ырьыръ tastap, ojdың тујъфына сомылды.....

Blen

QAZЬR DALA.

Saja иль

Va, dala kynin kylip, tynin çыър,
Perdendi betindegi qoјдың сыгыр,
Dәl bygin sansыз еңвек tysiң kerdi;
Neceler çыл urlanqan сыгын bilip.
Esken kyj, bijlegen bij tamъында
Balqытыр, мавçыратыр ketti sinip.

Qandaj qol, qançar çyregindi,
Caralap qansырауыр ketken tilip?
Enirep „laqnat“ айтър мың тәртеве?
Estilip өкпек çelin çattы uльр.
Ol kezde еңвекci tap исър одда,
Irkildep ијъдан qан... aqqan çылçыр...
Көpti, az ol kezde вақындыгыр,
Turмыстан қызын берип turqan kylip.
Qыңq etse, тиңшың айтър ҹавыздарقا,
Kevdege almas qançar ketken kirip
Qoldanqan, qанын sorqan еңвекci eldin;
Әjtevir is — istegen өзи bilip.
Bul kynde еңвекci tap tendik aldy.
Neceler çыл dalanъ majdan қыыр.
Еңвекcim, erkin bijlep caruvan kyjli.
Kel dedin quсаq ҹайр sende kylip.

Çajrandap, çadıraqdañ sýrgyndy astyp,
 Tyrlydin enbek degen kyjge bastyp
 Kegerip kynnen — kynge çýldan — çýlqa,
 Aňqýtýr enbekci elge gylin saстып.

Kyn dala, kynim dala, gyldi dala,
 çýrtýlqan çyrektigi bitti dala,
 Kylimdeп kökke serpip nurla tysiñ,
 Tyr çaptýr sendi daqý qyzyl — dala.

Kek quraq, çasyl salqyn tyrli tysti,
 Ije wop maňn çajsa kece kecti,
 Kyl wolyp kosegesi talqandanyp.
 Büt cýt, wop saçýgaqy aspanqa isty.

Tap bygyn qoça saqan enbekci el
 Aqylqan enbek etip mandajdan ter,
 Mine olar otýndy ottap maňn çajdy,
 Al dala gyldene ber, tyrlene ber!

Ken aldy çer astýpan saldy zavyt,
 Ulý iske qojdý qolsy kirdi qavýrt,
 Altyn, myss, kymis, temir, wärin — wärin.
 Aluvqa kerdi enbekci tysindi qot.

Bular az myndap zavyt taqý salmaq.
 Çýlynda meljon myndap önim almaq.
 Sojyn çol „62“ tamtygypny.
 Ystinen taramidanyp ketpek carlap.

Bet qojoqan satşyjalqa senin elin.
 Bastýq qýr kóm partya kemengerin;
 Ijgi is, ekipindi enbek, tavadaj talap,
 Çetyvge nýsanaqa kycti senim.

Ulý ekpin, uwyttýr ekpin zavýtta ekpin.
 Birinen biri ozam dep varlyq seçtyp
 Qoragyr typ tamtygyn baltalaqan
 Çigersiz iske salaq erincektin,

Is qajnap enbek ydеп önim önip,
 Zavýtta döngeli, döngelenip.
 Bitirip ajlyq isti aptasynda.
 Udejdi qarqynna qarqyn berip.

Ekipindeп zorla mator, önim önsin.
 Erikken enbeksizdin kyni sənsin.
 „3“ te ekpin „4“ te tolqyn kycti qajnap,
 Kyc çiger „3“ ti orýndap „4“ ke tənsin.

Ken dala, kendi dala, kene dala,
 Gyldenip enbek venen boldy çana,
 Õne, ãne, çapparaj qýjтыл авыл — qala,
 Çosparqa qojdы qoldы attan sala

Ulъ ekpen, kyceti enim ãne bersin,
 Çanaqьq en dalaqa ene bersin.
 Begetti tasqan, tasqып, çoldan sъvър,
 Bizdin kөz çanaqьqet kere bersin.

.....

Өлең

EGIS MAJDANЬNDA.

Zejin

Qalqozsъlar çana egiske qamdana.
 Çigerlenip ekipini men qarmana.

Tap tartыста
 Kyc çarysta.
 Õner bilim,
 Zor tabыsta!

Kycin sъla quryльstъq majdanьnda.

Отъндандар satsyjaldыq sektirdi.
 Çыртър ken dala da gektirdi.

Egis — енвек
 Енвек — өнвек
 Bes çыldыqta,
 Egis — үенвек!

Zavlatыр balcavektik ekipindi.

Kөlektepti енвекеи men molajta.
 Çandandытър енвек isin пъсажта.

Tap majdanqa,
 Kez attanda!
 Qulaq tabын,
 Ormajdan da!!!

Negizin kөlekтип вен пъq zorajta.

Asъ bolat тұrактыгъп astыnda,
 Aqыраном — qызыл маман qолында!

Tuvra çol men
 Qajrat kyc pen,
 „Onсыldар ма“
 Kөrset is pen!

Tajmaston sekа partya çolында!

Kyrdeli tilekke қавъ қавар.

Сана авыл I—Basqыс мектептердин 2—сылдьығын окуу
китабы. Эдепки қазақтан Қызырек Ajmavt иш, екінчи рет түзөтіп,
толығтыр 1930—сыль қазақтан Әфавыт Мисырел иш.

Bilim кенеси унатқан, Qazaqstan вәрасын вәсан, көлемі
9 қаңынан вәспе таңаң, 75 тыйн дана.

Kyni вүгинге дејін окуу китабы сын алдын қенди көрген
емес. Кеј бир қолдастырын tilegennen suraqandaj қылъын qana тијип—
қасыр қазақтан сұндары болмаса, окуу китабын тиңер, қендең
мәсеlesine құртсыъық pikiri avdarлыр, назары толық salынqан соқ.
Bul қаңынан qarap үрген—quryq тијменен десек салын вәсважтыз.
Окуу китабын іріктеу, қаздьруу,bastыруу окуу кәмесерети мен
Qazaqstan вәрасынан қана тојпұна тесіп илініп, китартын salыр
төс қојыр қазуу мәсеlesi ustaqappын qолында tistegennin авзұнда
кeldi. Әдис қаңынан қоја түрлүп саясай қаңынан qarasaq еңбекciler
құртсыъынан ата қавъ alaccыldar қазыр keldi. Kitap қазуу solardын
дербес съвақасы boldy.

Caruvasыъық мәденіjet тәрвиже satsyjaldыq қол мен үрип
puryltaryjat dynijesi esejsin, olardын esinede kirip—съқрајтын үтимъ.
Olar syjkenip ketken өрнене ez отыргып қуқтыруvqa qustaj tylep
отырады. Сында ез мақсатынан puryltaryjat sanасынан тәрвијесин
сығыр беріп отырғандығы қазақтан kitaptarynan belgili. Bul өрнене
ol kitaptaryнан tysi tygin айтып қатуудын қацети соқ. Kөркө
mәlim nәrse. Biraq ajta ketetin bir сез — alaccыldардын қазақтан
kitabын acqanda, сълаqanda,qoldanqanda „vizge unaq qalatын өрнене
bar kerekтisin pajdalananamъ“ degennen вүртп, саясай betin қытбаq
qaraчымъз kerek. Olardын саясай beti вайсyldыq, қазақтан китабы
да вайсyldыq sanап kөksejdi.

Eңбекciler құртсыъынан мәденіj kyci çetilmej turqanda biz
olardы ылғасыз pajdalандыq. Sol kynde biz өзимизге өзимиз keldik.
Өзимизce kitap қазуунда qudiretimizden keledi. Kitap қазоаптызда
алдымызда қојатын мақсатызда, мақсатты оғындау қолтызда
qazirgi dәvirdin құртсыъық tilegine қендiryv. Biraq, sol көptin
tilegin bir kisi tappajdy, көptin өзи tabады. Kim bolsa, bolsын
satsyjaldыq quryltastan kөnlinen съода қызмет etem, мақсатын
yjlesem, tilegine puryltaryjatca қавар берем dese,kөр pen virge қаңын
қосыр отыргып istemej әddi соқ. Satsyjaldыq quryltastын damituына

ölcevic çalqız—qana eñbekciler çurtçısıyňpyn çimtyla belsendi dätyńasz. Onsyz çimtystan bereke cıqaram dev bos çuvanýs. Tav kekirektik çazalasa tipti ducpandıq; biraq osy çoldaçy kugdeli tilektin biri purultaşjattıq tärviye, onıq negizgi quralı oquv kitabы bolatın bolsa, biz viçan əli çurtçısıq kycimizdi tygel sala alçaptymyz çoq. Cınpanda bul ylken kemcilik çimtyztyzdañ biri. Minp çojuvtymyz kerek.

Oquv kitabыnyq aldaña assa qajta qurlyls dävirinin, qaldı soqan bajlanystı qalyq aqartuv mäselesinin aldaña qoýlqan dävir tillegi minp da aldaña qoýladı. Qajta qurlyls dävirine tarayıqtı tan qaldırqandaq qarçyp—çiger, qajrat pen kelip kirdik. Çimtyztyzdañ ədisi de, tyri de əzgerip satsyjaldıq çarsı, ekpindilikke tysti. Tap kyresi tap betin taptyq majdanında aqyndap asyr otıg. Osyńp varlıqy keneleq kele çatqan aqartuv mäselesine əserin tiigizvej otırqan çoq. Çimtystı çedeldetip, çalrı mindetti bastavıc oquvdı çygiziyv, savatsyzyqtı çojuv çimtystarlypny cındap qozqalısqı kiriyvine qajta qurlyls dävirinin qarçyp tyrtki bolır otıg. Oquv çimtyztypna çalan qarçypn keterip—qana qojuv əz aldaña, qurlysyın da, ədisin de negizinen əzgertip, mädenijet tenkerisiniñ ujymdastryuv ədisi mädenijet attańsz, mädenijet bojgesine qol arta qurlyp otıg.

Kejingi çana əspirim kilkindej eñbekci çastardı tärviyelev çimtyss da sonı men qatar ete kyrdenip otıg. Kämynetik ener-pazdıq tärviyenı qattı çyrgizvejince oquv çimtyss qajta qurlyls dävirinin dilger mäselesine çavap vere almajdı. Al oquv kitabы sol tärviyenin en negizgi quralı boluň taptyq cart. Olaj bolsa, oquv kitabыna durıls kənil bəlmecvilik sajasıq qatalıq. Oquv kitaptarytmyz qajta qurlyls dävrine kamil yjlesyi kerek.

Bizge qandaj kitap kerek? Oquv kitaptarytmyz qandaj boluň kere k?

Bizge vılynpıdaj çajdaq, çalaças söz mektebinin kitabы kerek emes. Quroqaq bilim beretin kitaptı därgeri çoq. Bizge yjlesetin oquv kitabы mektepti enerpaždıq (räleieqnijzim) bilimge kämynestik tärviye beretin mektepke ajnaldıratıp, osy çolda en negizgi quraldıq orınp basa biletin kitap qajta qurlyls dävrindegi satsyjaldıq qurlystyq orasan qattı keterilgen qarçypn, enerli käsip pen qalqoz qurlysyınp ərkendevin kərsetsin, alyq, aqyp, dəl kərsetsin. Biz eski çalqandaq qıjatıp çana turmıs ornatıp kelemiz. Mundaj dävirde oquv kitabы kərinisti kelenkeden qarap tanpytıp bolsa, odan çaman soraqıq çoq.

Bizdin oquv kitabыtyz ças valsevakterge beretin purultaşjattıq, taptyq tärviyesinin qaraçyyla qoqamıdıq əndiris eñbegin qoja biletin oquvdı sajasat əndiris, çana turmıs tilegine bajlanystıgra biletini boluň kerek. Ças çetkincekterdi satsyjaldıq qurlystyq mereji men otıqtıgyp cıqaratıp qural bolsın. Danybandaj ojlap,

پұрлытарындаға истеј вілетін қызы мамандардың тәгвіілер съоғаратып өнерпаздық мектеptін қаруын бола бilsin.

Mine biz oquv kitabының алдына сertti осьлай қојамыз! qajta quryls dəvirindegi tərəviye quralı osyqan adal چاрап bersin! oquv kitabын چazdýraqanda da, چazqanda da, sınaqanda da qaraqşyqa ось maqsattı aluv kerek. Maqsattı қарғын men çimyстың sapası men sooyr alatып boluv kerek.

Qolymyzaq „Çana avyl“ sınaqanda da alqa қojaýq dep ottyqaptyz ось maqsattar.

„Çana avyl“ ось tilekke qalaj چaрап beredi?. Bir söz вен ajtsaq bul suvalqa durys چaрап тава almajmyz. Çana avylын mazminыn qajta quryls dəvirinen əlde qajda alys چatyg. Çana avylыna қaрап ottyrъ kenestin dalasy men qalasy tarlyqta bolmaqan tarlyqy taptyq talastыn majdanynna ajnalqapыn, emirge masы — kerena aram tamaq çandardын төве қazығына тајапыр turqapыn, kyn sanap ərcip — əgvir, qajnar — tasyp varsa çatqan satsyjaldыq өnerli kəsip, qalqoz — sapqozdardыn var ekendigin alyqtar қoja tanuvoq bolmajdy, виыноqыр.

Olardы az keryv men qatar, тaңызын durys tysine almajmyz. Mısalqa kitaptын 12-бетindegi „Sərsen nege qıjnaldı“ degen səzdi oqyjq, onda: Sərsennin on bes saatı qara qurasy bar eken, solarım ortaqa tysip ketedi dep, qalqoz quruv çimyсын sozalanqan sala beredi eken. Bir kyni qızыr surap qaloqanda çaltara almaj сыпын ajtady. Sodañ kejin qaladan kelgen enispektir qalatasынан kellektiptin ustavыn suňtyrъ alyp, kiriy čarnasыna ralen, вөlinwejtin qorqa tygen tysedi, چalqyz qarandы ic kim pajdalanyp ketpejdi dep вәrin tysindirdi. Sərsen ottyrъ — ottyrъ:

Başaçыдан beri tysinwej çyr ekem, endi menide қazындар dep qulcypyr qalqozqa қazылады.

Виын qalaj tysinemiz? Alqasqы rette durys tysinwej çyrsin, „enispektir“ kelip nenı tysindirdi? Sərsen nege tysinip qalqozqa myee bołyр қazыldы? Maqan qaranqы.

Ojlajmyн: eger „enispektir“ kiriy čarnasын ralen, вөlinwejtin qor tygen dep tysindirse, onda Sərsen qalqozdыn тaңызын tysine qojdы dep ajta almajmyz. Bul asyra ciltempazdardыn, əzi bilmeytin, bilgennin tilin almajтыn cältirekterdin ajtatyп səzi. Qalqozdыn тәni naq „enispektir“ ajtqandaj emes qoj; kiriy čarnasы, вөlinwejtin qor, qalqozdыn тәrlip қaфы, Sərsenge kerek emes pe?

Al kerkem ədevijet tili men қazam dese, sajasattı qытър қоныр suluvlavqa bolmajdy qoj; ne kerek tap тына söz вен kenes mektebinin tojyp — tojlavqa bolmajdy. Kitapqa kirgen məterijaldы тым qurqatыр, васып қa莽ы, kəzin съоғатыр ajtuv degen ось boladы. Budan basqa da 113 — bettegi „bizdin avы“, „kellektip ne?“ degen əngimeler сырь suluv bołyр kelgen men icine kelgende қa莽ысаq

сыңыр, таңыз турулар қартымдау ес нәрсе айтрайдь. Бар айтатын „birigip istese үтимді болады“.

Китартың таңың вір кемсілігі алған мәтеріжалдар ески, 28—сыңыр мәтеріжалдар волып келе береди. Мұжалың үшін, кәннеске съяңтъ. Әткен үтимдің тап быгингіде айтады. Bras татыққа salыстырғанда опың быгин волып отырғандыңда сез қоқ. Biraq қарыпқа qaraqapтыңда ол әлде қасапқа вазыр озған үтимдің.

Салоңың үшін, кәннеске емес, кенес сајлавъ, кедеј төвъ съяңтъ үтимдістар да ески қаваңы үзин тастақан қоқ, тұмсаң: 65—бette: доссыз одаңы қандай ијим? dejdi. Syjtedi de tysindirip қондедиди, biraq опың кедеј төвъна ауқапын айтрайдь. Сында виздин ось kyngi 9—10 қasar оқынчылардың доссыз одаңы не десеніз типпі kyndelikti emirinen kezdestire alama? қоқ. Тек кедеј төвън айтър, васта доссыз одаңы волып edi, десеніз — қана tysinedi.

Qaldы кенес сајлавъ турулар альпдан мәтеріжалдар 28—сыңыр сөздер. Опың визге qanca darkeri bar?. 28—сыңыр кенес сајлавънъп алдына қоялатын uran мен 30—31—сыңыр кенес сајлавънъп алдына қоялатын uran eki aluvan емес ре? „Çana avyl“дьң аյтуныңа 28—сыңы: avыldы kenestendiriyv uranъ, қарыз serik isteri алға тартылатын bolsa, быгінде виз будан әтип ketkemiz қоқ ра? Ol urandardы qajtalaqtav тарыңта қынанат.

Bygingi kynnin велгілері тым az. Azdь — көрті вагъ өте kyngirt. Bygin ne bar? qavlap өскен qalqoz bar; ylgisi kyci мен qalqozды, өніми мен satsyjaldыq qırlyсты demegen sapqoz bar; өнерли кәсіптен авылақа qujылар қатқан тұракты, камбајып, неce aluvan avыl caruvasылар тәсіjneleri bar; өзгерілген turмыс өркендең мәдәниjet bar. Осьпің вагъыңып авылдаңың — espirim çetkinsekter көзі мен көріп, үзегі мен sezip, доңынан kelse cegezin итър отыр. Qalyң өнвекciler мен қемисін birge қесіп отыр. Bul турулар „Çana avyl“ ne dejdi? Tyk deme demejdi. Үтимдің авызын асраjdь, bolsa ески; qalsa qurqaq, альп болмыстың аյғындар bere almışjdy.

„Çana avyl“ виздин çana авыттыңда qalaj, қандай қол мен esip отырғандыңып вылай tysindiredi:

„Bizdin avыldың qırlyluvъ da қызық boldь.

Bir kyni qaladan bir enispektir çigit kelip: kejdejler bir چerge چىنالىندار orta caruvalar da senderge qosysын. Рәлен болады, tygen болады degendi айтты. Avыldарындаqы Musabek pen Çantaj bajlardan belininder, caruvalaгыптың вір сұрьralарын qosыр қиберип, үтимдің birge istender. Birlesip turмыстарында tuzender“ dedi (113—bet).

Артыңа кедеjler ilip алър ијымдаса қояжды. Сында өмір осьлай ма? Оғавытке кедеjler: „ata ваватың осьлай—aq kyn көріп келген. Osylaj үзип — aq ағтьың қој, alalы қылғын айдақатыз. Сығақтың таңында ортақа sal dep on yjge вір qazan astырајып

degeniň ve? dep durse qoja berse, ne dep çavap berer edi?
„Рәлен боладь руңтын боладь“ dep tysindirer me edi, қыжыпь соq—aq.

„Авыла çana өmir engizyvdin kesemi bir enispektir“ qalmajdb. kitaptyn ajtuýcyna, bajlar men syttej ciýr ottyqan kedejlerdi bir bir enispektir keledi de сыгсын бузадь. Kedejlerdi sonypa ertip alýp, qalqozqa ciýmtastyradь, kedejler ekipinge ergen ebelektej daqyrqtqa cabady. Bul çerdegi mäselenen negizi kedejlerdin taptyq sanasypyn ojanuvynda, ezderinin elevmettik belsendiliginde emes pe edi? Qalyп еңвекcilerdin taptyq belsendiligin bir—çana „enispektir“ ojatyr ottyr ma edi?. Tamaca! esitpegen elde kөp degen.

Bygingi avyldyп caruvasylyq sapasypa tyг verip, iren kirgizip kele çatqan mäsiyne—qural tuvralы kitap tым sýrdan tartyp ketkei. Mäselen: 123—bette търактыйн sygiretin salyp kөrsetken. Qarap tursaңyz търактыйн тарыjып soqadь. Çer, aqac, soqa, odan търактыг сырьтп. Maqul—aq. Biraq bul çerdegi maqsat qoqamnyн өndiris kycinin esyvin, tarayqyj damuyp aytuv ma, соq bygingi teqnijkenin satsyjaldыq caruvasylyqtaqy ornpyn aytuv ma? bizdince opyn aňyq keskinin kerseytv men birge өmirdegi ornpyn, qalaj iske aýp, çana turmystyп caruvasylyq tөsegin saluvqa qalaj өser etip ottyr; mine osy kol men avyl eңvекcilerinin çana turmystsqa qalaj aýp ottyqandыqyn qyjmyl ystinde, qyzmet ystinde çenil—çana qylyp kөrsete bilyvi kerek edi, bul соq. „Търактыйн çimtysy qajda, oqan esep barma?“ dep tuýq tastap ketyvdin qaçeli tipti соq. Mundaj tysindiryv men aq yurpik, kөk qavrysyp, balaraппын sanasynda cып өmirdin damin tattыra almajmyz.

Munanda basqa turmystske sevin qalqozqa salmaj çekece, çaj caruvaqa kөbirek syjelyv, ult caruvasylyqyn salystsyrqanda (16-bet) çekece çyrgen kyjindegى qalpь men aluv sýjaqtы bygingi өmirden uthyп bara çatqan keskinderdi aladь. Biqan aýygыqsa toqtalyp mysal alýp çatuvdып qaçettigi соq.

Kitartyн uzyn—urqasynnda өnerli käsipti çimtyscь avdandarы tuvralы tis çarxп „lәm—mem“ degen sez kezdespejdi. Sondыqtan çimtyscь avdandarыna bul kitap qol emes. Bir ынаj avyldyп mektepke arnalyp çazlyqapь dup—durъs. Asylynda ekevinin çaqdajy eki aluvan bolqandыqtan budan vylaj-da kitarty өз bojlaryna caqtap arnap czazuv taptyrmajtyп aqы. Kenes pedagogikesinin miniskerligi osyп qoldanuvymyz kerek.

Al endi biz соqaraда enerpaздыq тәrbije, enerpaздыq bilim degendi aýtyr etken edik. Soqan azylqaq toqtalyp ketejik.

Өnerpaздыq bilim bizdin oqivytysdyп паңыз çанды çeri desek tым asyraqan bolmajmyz; biraq тына kitaptan oqan çavartы taqy taba almajmyz. Bras, bul kitarty çazqan kezde өnerpaздыq тәrbije mäselesi top çarxп kөp aldyна сырьp, kөptin nazaryp tarta qojmaqanda сыqar, osy kynnин өzinde ajaqыда ары—tary

васър çыр; көвимиз tysинеде дојџаптың çоq. Olajda, kitap қазуусын тиң апъңыраq, қыттараq тапър, етек алдырунса qыссына kirisyvi maqul—aq нәрсе; degen men „Çана авл“ да ol çоq. Өнерпаздаq тәрвиjeniң ijsi sezilmegen-de сыяqtы. Bul ojsъraqan yлken kemciliги. Bul tuvralь kitapta ic нәрсе bolmaqan son сынап çатувqада tyk derek тавылмайды. Biraq, өнерпаздаq biliminin çuvan bir витаçы agiranomdaq bilim. Az bolsada, munda eptep olar bar, мәселең қазоq түркө bөlimindegi egis үтмисында „egin quraldаръ, тиқым tazalav, топъраqты вақылав, egindi majdəlav, çer ondav, esimdirik tamaqъ, suv, suvqarav, çerdi qalaj çыrtuv, qalaj sebyv, eginnin چавларъ сыяqtы tolър çatqan aqыldar bar. Вәrin саңыр kelsek өнерпаздаq тәрвиjeni сүв basta betke ustaj отыгър қазваqандыqтын saldarъ mundada bar, yitkeni ылqыj кәзетten alqап, көвіне қајсаqivalarqa берилген аqы, mektep өmirine қанасындысы az. Mektep gektirinde үтмисть qalaj çyrgiziyv kerek ol үтмистардаq negizine izerttev, tysinyv qoqytuv сыяqtы bastavыс mektep balalarының balalыq қәbiletine ылајштар өнерпаздаq bilimge çetelejtin qыльр аjtraqan. Aqы, mektep qol emes, caruva qol.

127—bettegi „топъраqты вақылав“ degen 72—үтмисында balalarqa zerttev retinde beredi, вираq tapsыртасы 2--bөlim balalarыna авырлыq qылады. „дым топъраqты алър keptirip, nece pursenti исир ketti qarandar“ dejdi. pursenitep sanav balalardыn qoљнан kelmejdi, bul ilgergi bөlimderge ajtlyluv kerek, „pursent“ қалоqыз bul emes talaj қеринен kezdesedi.

„От қақуvala ne kegек? әүенiн salmaqъвартма?“ 28—bettegi tuz qalaj valjanadы “バルコьыда пәзик үтмис. Balanын sanasъ men vaq qozqalystarynyң çetilgen kezinde isteletin ister. Al mektep қасындаqы balalarqa kycinen artъq, ne kem үтмис beryv yлken zyjandy. Kitap қазуусы balanыn pedalogijaъq қәbiletin eske ala otymasa bolmajdy. Olaj bolsa, қазуусы pedagogija, pedagogijke bilimderi men әдеми tanыs boluv kerek. Қаq çоq aqып, komeji çоq сесен oquv kitabын қaza bere almajdy. Oquv kitabының çye, әdis виchынqa өlcev degendej dәldigi қаj әdevijettegi geroj emes, „Элиппенi қазваj nesi вар“ dep kөz үтмисын тым qav kekirektik boladы.

Qazir bizdin mektevimiz yzdiksiz çылоq көcip отыр. вираq „Çана авл“ yzdiksiz oquv қыльна көckeп çоq. Қылдың төт mezgili atalqan men onda әve ыраjь, çer tygi, tircilik kezegi tolъq ajtymajdy. әsirese қазоq bөlimi tipti çоq. Қаз. kyz bөlimin tuvra mektepten bastajdy. Al қаз, kyz tuvralь balalardы tanыstyruvsa ol bөliminde tyk çоq. Qыs bөliminde de „qыs“ degen vir өlen men zaviap өte съoqады. Bul kitabының осы kemciligin avыloja varqanda da sezdik.

Puraqъramoq aqylarlaq қазылаqan. мәсалоqа вытъргын съoqan әdis виjrasының съoqarqan риғыр гатынъын negizinde, өzeginde sajasat, caruva-

съып, navqanda ister çata тып bolsa, „Çana avыл“ da olar ете sijrek көвisi çata тып тапуңقا берилген.

Buv, suv, muz, әве, төрт tylik mal, опь вақыр даңғыл, өсімдік, тирли andar, тирли tarықыj ertege әngimeler болыр kele beredi.

Eger mektep ajnaladaoq өмірді, bolmystь oqyjdb, oquv turmyz таçirijbesinen tuvsyn dejtin bolsaq, mektep kyndelikti partya men kenes ykimetinin çyrgizip отырған sajasij—caruvасың navqanda-rynan сырт qala almajdb.

ajtalыq астъq, et дајындаv, qарыз taratuv, egis, қыjып terin, таңы таңылар. Avыlda çyrip çatqanda „Çana avыл“ тарықыj әngime, ertegeini соңыр отыras, çalqannып qорлықы будан астъq ne bolsyn. Ondaj kitaptы сарырма сез мектебинін kitaby demegende ne dersin. Avыldыq muqalimiderimizdin көвисине көзет, cornal aj çyriп, атър—асыр әрен çetedi. Onda da çetse, çetбese kim keringenni qolында ketedi. Sonasын muqalim sorly qarap tura almajdb da, çatыр çапын qarы;anады. Partya sajasatы мен tildesip отырақасын kәdimgidej sajasattы визър отырады; mundaj muqalimder ekinin birinen, egizdin съңдағынан тавылады. көзимiz ben көріp keldik, кінә qоja almajsyn, olardын qolынан kelgeni solaj (әrijne muqalimderge tatuvlyq qoldы usыпниңa болмайды, menin атър отырғаптыt енвекciden съқдан kenes muqalimderi).

Kitartyп syvret çaqына kelelik, munda da ajdагылан çel esip отырғандыqты sezvejmiz. Syvrette өnerdin bir salasы qoj. Syvretke qaraqanda kөryvcі syvretti aпьq, aжып, асыq kөrsin. Syvretke tyskende өмирdegi nәrsenin ylkendi—kiciligi belgili болыр tursyn. Sezim mycesine tysken syvrettin kөlenkesi, zerdege зlevmettik өміrdіn sърын beretin bolsyn. „Çana avыл“ da biraq olaj emes. Birinci çaqынан syvret az. Bul kitaptы aпьq tysinyuge ylken веgettigi bar. Ujtkeni birev qыraqы kөzi men tyjgic, birev saq qulaq, esitkenin имытрайды. Birev qolsы men ustamaj kөnili—kөncimejdi. Pedagegijka әdisinde осыптын barысъ qatar qoldаптыр отырылады. Bir nәrseni иңдеңдерда сез ben de, syvret ben de, nusqasы mende kөrsetedi. Эр kim өзиниң qabiletine qaraq biledi. Bul kitap odan bir aqattyq istegen, bul bir.

Ekinci—syvrettin quryымдастыqь соq. Kөzge kөrinwejtin dotырдың qurly adamnan ylken, Çolvarыs, Мъзыqtaj; әdemі qivyg-саqtaj, Qulыn ajoqыдан әjdik, tyje сып qoj игър çыqыр ketkendej. Baалып kөrmegen nәrsesi bolsa, опын ylkendigi qaj cama ekenin асырата almajdb.

Үcinci—syvret асыq emes, 13—bettegi at çekken laragirejke, 82—bettegi bala men ijt, cetendegi qasqыr, tordaqы çolvarыs, ajuv men albsqan adam, çajlymdaоqь çaqыs qoj. Barlyqыda асыq emes. Ylken adamның өzi zorqa aյyradы. 90—bettegi qojdy aյyra almajsыzda, sodan son bala tyjdek nәrseni tygel аcыгата almajdb, munda icte тәn qырь salqan syvrette san—sapa соq.

Tərtinci—14—bette myaşanç çajdaç, 133—bettegi maqtanç tyjnigi, 135—bettegi alma—ylken aqasça eşe me,? çoq şerpe eše me, nemese çerden çaloqz tamış voşp eše me, bala tygil, kərnienegi ylken adamnıp ezi bilmejdi. Məselen vıjy maqtaca varoğanda Qazaqystannıq entelegentleri—aq „maqtanç ylken aqasça vaxşna cıçoq teremiz“ dep ojlap vardı, barsa, alasa, vojla vuta eken. Mine oşınç vaxşna tysinyvge, çansaq ketyvge eṭe—myte çyla tartıp turadı.

Biraq, „Çaşa avyldıq“ bir maqtanaşın çeri tili çatıq kədimgi qara vaşım qazaqtaşın tili men s u l u v l a p, v a l a n ç n ı p ə z s e z i n d e j k e l i s t i r i p ajta bilgen. Teginde oquv kitavınyň tili oşındaj voşp kele verse, ic kimniň qoşın vaqbas edi. Biraq tilge qızıçoq, balalardı qızıqtbırıvqa eligip orınsız ertegilerdi kirgizip çibergen, məselen: „ijt pen bala, arystan men kycik, çolbarıs soqqan Turlıbek, cəmsek ergen qızdar“ taçq—taçqlar, bular orınsız. Eger andı, oňıq qısqıçın kərsetem dese Əmir men vajlanıstıgyp caruascaşyqda zıjandı, zıjansız çaoçınan keltirip tanıştıruv kerek edi. Ne qılıçın men kelisbejdi.

Səzdi savırp kelip ajtarıym: „Çaşa avı“ tən maçınna çaoçınan „çaşa avıyyıtzdan“ avlaq, bul „eski vıv“. Eger çşaşa avı etemin dese kəp epvek pen çəndev kerek.

Endigi vaspasında bolmasty, kərinisti oşy kyngi avyldan alyp enerpażdıq mekteptin quralıq qılyr cıraqınuqda tıtyısuv kerek. Əmir kytip turmajdy. Qattı ketip varadı. Oquv kıtavı keneç qaldı, çetiy yicin qarqıpoqa qarqıp, savırtıqsa savırt qosırp otıgyp çimtasty ydetyv kerek.

Bilim—ədis kenesi „Çaşa avı“ kıtavı—aldaçq oquv çyılıpan bastırap qoldanımasınp dep qavıl cıraqıqan. Ekinci çıldıq oquv quralıq çazuv kəliktepke tabsırylıqan. Bul kynge dejin kitartıq sajasıy tapanız, kəmynistik vaçır qattı eskeril nej balançın kənjinin avlajıtp, qızıqıqıqty ertegi çaoç basım bolsa, endigi mindet balançın sana—sanlavına dəl keltirip qajta qırılsız dəvirinin mindetterin tysindiryv bolıv kəzdelsin.

Çañađan çazılyr cıdqatıq kitaptarqa sılp qattı qojuvınpa tıjis. Baspa səz betinde kitapqa sılp çimtassynda təorden oňıp berilip otıgsınp. Sılp arqasında kitaptardıq qaj çaoç bolsınp tyzelip ondaşınpa zer saluv kerek boladı. Basqa vaxşıp cıqqan kitaptarda, viki qalmaj sılpqa tysip zıjandı, çaramsız dep tabsıqandaların qoldanıvdan tez tıjuv kerek.

Əlivək Qolpıratbaj ulı.

Barlıq Qazaqstan mektepleri mal azıñoň daýndav çimşyňna çimşla kirissin.

Mektep oquvyn qajta çujelev men qatar ət bir mektepter өз төнегерегиндеgi caruvacısı—qoqamdyq, mindetterge birdej qatnasyr atqaňyr ottyruvoqa mindetti boladь. Bul ycin mektep çana is çosparъ negizine quryloqan çospar tapsyryndy ədisine kese bastamaq. Çoba tapsyrynyndy ədisi mektep balalatypyn kycine çasyna lajыq is tapsyruvdы tilejdi. Mektepte tek qana oquv bolmajdь, oquv çimş pen, ənimdi enbek pen çapsarlas boladь. Bul çönen mektep balalarы, əsirese egis navqaplynda səp egin çyjnav navqaplynda, kөvine bav—vaqsa da—egistikte çimş əndiryv kerek. Mekteptin palijteqnijkelik çolqa tysip balanъ iske yjretiyvi ycin bul ədistiň tańczyz aýgырса. Ər mektep oqystatyn savaqçып—esep, ana tili, çaqrapıja, çaratybz tanuv, sajasz savaq dep çiktev ogtynna az vaqyt icinde orxandalatыn kicirek qana bolsa da çimş belgilep alýr—osy çimştyň tyrine teqnijkelik tәn çäjyňa qaraq esep ana tili sýjaqtъ savaqtardan bilim beredi. Balalaryna tapsyrgan çimştyň duryz iýümdastyrъ çimştyň tәrtisini tysindirip çosparып kөrsetip çeke birijgadilerge çimş wəlip beryv kerek.

Aldımyzda turqan iri caruvacısıq mindettin biri mal azıñoň qorъ daýndav. Minnyň caruvacısıq tańczyz erekce. Mektep ycin bul navqan kezinde tolýr çatqan çimş tabyladь. Oquvsyalar tovy tek qana tıpyň tańczyz tuvralы əngimelespej çimş istevi kerek. Avyl ycin, qalqoz ycin qanca mal azıñoň daýndav kereginen bastap alýr mektep tıypa sýjaqtъ çimş tyrlerin zertter yjene nyvine boladь:

1. Mal caruvacısıqып kәlektiptendiryvdin keregi.
2. Maldы duryz çajıv—vaqıv.
3. Mәlecbalar arasynda savatsyzdar bolsa, olardын savatyn acıv savattylardы ərmen qaraq oqystyr bilim dendiryv.
4. Syt ərtelderler acıvduň keregi, iýümdastyruv çoldarъ, ustabы.
5. Syt—maj zavyetyna çärdemdesyv.
6. Maldып tılycып alatyn, malqa dopyr zýjan keltiretin masa, cıwıp bygelek sýjaqtъ çändikterdi qurtuvdyн carasып istev.
7. Səp mәcijneleri men səp savatyn qural sajmandardы mezgilinde daýyp qyluvdyн qamъ.

8. Picindi kezinde orър çыjnavdьп qатъ.
  9. At, тәсіjне kyci men сөр сауър çыjpaјtъп ьstansalar acuv ne ycin kerek.
  10. Çuqralъ avruvdan өлgen malдьп eleksesin ketyv. Basqa malqa zyjalyп tiigizbevdin qатъ.
  11. Mal avruvlарып taramav çajыnda mektep balalatып avы caruvalar arasynda qandaj çumъstar өtej alадъ.
  12. Attып çavъr bolmauыna, qojdьп qurttap çydemevine, qozъ men qojdь тоqыluв çajыnda balalar ne istej alадъ.
  13. Qoldan egetin сөptерdi egvv.
  14. mal qorasып tyzev.
  15. Сөр тәсіjnesi men çumъs istegende adamnyп, kelik maльпып аратqa исъгамаш çajыnda ne billyv kerek.
  16. Сөpti syrlev ycin cunqыr qazuv, syrlejtин orъndar acuv (ismetesi men pylanь men tanъsuv)
  17. Asъrandsъ qusqa qandaj çana qanca çem kerek boladъ.
  18. Kelik maльна, savып maльна, buvaz malqa, irи usaq maldarqa, ças төlge qanca çana qandaj azъq beryv keregin mөlcerlev.
  19. Savыndьqь qoruv ne ycin kerek.
  20. Savыndьqь çerdi çaqsyrtuv.
  21. Сөр egvv çumъsında, oruv çumъsında kedej orta caruvalar qalaj ujымdasqan durъs.
  22. Çut sъjaqtъ аратqa исъгамаш ycin zapas azъq qoљ dajarlavdьп keregi.
  23. Mal syjip çejtin сөр tyrlерin тапъjьq.
  24. Mundaj сөр tyrlерinin esyvi, çetilyvin, gyldenyvin zerttev çaz—çazъq.
  25. Qyr сөpterinin icinen malqa çiօqymdaлагыпн түr—tyrin terip keptirip kermegе dajыndav.
  26. Bul сөpteridin тицьтып çыjnар kelesi çыlda egvvge dajыndav.
  27. Savыndьqь çaqsyrtuvdьп qатъ, дым toqtatuv. Bul ycin mal çibermev, qыs kezinde qar toqtatuv sъjaqtъ amaldар.
  28. Savыndьqь çerdi ondav çaqsyrtuv tuvralъ agronom qandaj aqыl beredi. Sonь өzimiz bilip elge tysindirejik.
  29. Сөpti qalyrqa salъp виvъp vajlajtъп тәsіjne men tanъsajъq.
  30. Mal azъqып molajtuв çana аsыldandьruv tuvralъ ykimet otъndaraғып berip otъrqaп nusqavlarъ.
- Таңы ось sъjaqtъ тәseleler, caralar.
- Mektep bul atalqan çumъstardъ çazqь çana kyzgi ajlarda çyrgize çеке birijgadilerge istin tyrin mөlcerin, orъndav retin çana syregin kөsetip çumъs tapsыradъ. Çumъsa dajыndьq reti, çumъsі endiryv тәrtibи, orъndaqandaғыn istev, eseptevev çumъs kilas icinde etkiziledi.

Оқытушылар көзөвілер.

Mal азъоъ дөгіп дајындаудың саясат карунасыңың таңызь туvrалыk eskertyvler:

Partыяның орталық кәмістетінін qavlyssынан! „астық мәсеlesinen sonqы qolqa айналаң typkilikti мәсеle et мәсеlesi boluv kerek.“

Өлкелік партия кәмістетінің pebiralda болған pilenumtъ qavlyssынан „Qazaqastan топрағында mal caruvasыңып qajta quruq чана mal caruvasыңып вазарда съфатын вијымдардың tysimin molajtuв mәсеlesi caruvasыңып satsyjaldыq tyrde qajta quruq ағыры qана durыs cecile alады. Bul rette waj, qulaq тавыла сави-
vyl kycejtilyv kerek. Ekinci mal caruvasыңып qajta qirlysy
çalqыз qана mal sanып көвейтүв dep qaravoda bolmajdy. Mal азъоъп қақыртуv kerek. Maldы asыldandaryv kerek. Syjtкende qана maldыn salmaoъ kyci, syti çyni molajadы.“

3. „1931—ci қылда mal азъоъ дајындаv mindetin өtesek, wes қылдың icinde mal caruvasыңып qaj çol men өsetini ajsyndaladы“. (Pilenum qavlyssынан) sondыqtan mal азъоъ дөгь қынав саясас caruvasыңың таңызь ylken iri mindet.

4) Pilenum çer suv kәmeserijetine 1931—қылда 20 mylijan gektir савындың çерden mal азъоъ дајындауды tapsыrqan (20 ei қылда 15,132 gektir çерden picen савылqan bolatып) Munan tissqarы 300 тың tonnадай сөр syrlep saqtav kerek. 200 тың gektir çerge сөр egip esiryv kerek.

5) Sapqoz qalqozдаoъ сөр мәсіjneleriniң bir birevi 200 gektir çерden сөр саватыn bolsып. Çaj serikitikter qolsыndaoъ сөр мәсіjnelerdin bir birevi 175 gektir çерden сөр саватыn boluv kerek.

Mekter құмбыs bastar aldbынан авыл qalqozda qanca азъоъ дөгь dajarlavqa çospar berilgenin, mal sanып, мәсіjnе kelik sajmandar ne kүjde ekenin bilyv tijis. Ötken қылда çut bolғan bolmaoъп, mal өlimi, keterem boluv çajыnan mәlimetter tavыр aluv kerek.

Mekter osь maqlummattaraq syjenip kөpciliktiң kөnilin caruvasыңып dұrystavqa avdaruv çolыnda ne mindetter өtej alatып қана qandajып құmбыs orыndaj alatып camalajdy. Osь Құmбыs-
tardың çosparып çasajdy. Minь men qatar mekter balalarы qalqozcysar arasyна ygit—nasъjat çyrgizip сөр мәсіjneleri men kөlik daјyndav tuvralы ne istej alatып belgilejdi. Bul ycin yjirmelerge biri jadidlerge вөlinip ylkenderdin сөр құmбыsып basqaratып iуjымдар мен bajlanysады. Bul rette balalar egis picen naqdanы қајынан ilgeride tergen maqlimetterine syjenip ygit—nasъjat құmбыsып çyrgize bastav kerek. Minь men qatar mekter balalarы тұна mәselelerdi tekserip, zertep өz betteri men cecedi. ԇонғысқань oratыn mezgili. Suvly kөlderdin, suv çyrgen çolqalardыn савылатын mezgли. Bijdajыq qacan савылады. Qыг сөві qacan савылады.

Qaj maloja qanca qыстыq азъоъ daјyndav kerek. Bir iri sъjyrqa qыстыq азъоъ 1500—2000 keligiram, zapas дөгь780—1000 keligiram,

keler çıldar ycin saqtıq qorqa 80—160—keligiram 1—çağım casqa dejingi malqa (Taýnca torpaq) tınyň cerigindej.

Iri çylqıfa azıq . . .	2400—1200	—keligiram
Zapas	1200— 600	"
Saqtıq	160— 80	"
Qoj eckige	Azıq 400— 240	"
. . . . .	Sapas 150— 110	"
. . . . .	Saqtıq 30— 20	"

Qızılıp uzaq, qızsa boluňına qaraq qalqozdıp өzi məlcerin kesip belgilejtin boluň kerek. Onyň esebiň tınya kesteden qarap tavuňça boladı. Usaq maldı iri qaraqa aňystıgыr eşeptep, qalqoz qolındaqы varlıq malqa bir kynde qanca azıq ketetinin bilemiz. Munan basqa maldıq qızs voj nece kyn tebinge çagyňmaça sırabrajtyň camalav kerek.

Mısalı syt caruvasıçyň basımt sol tystik avdandarda qızs 165 kyn, on tystikte 135 kyn mal qolqa qaraqdy dep camalajmız. Qoj sol tystikte 100—kyn, on tystikte 75—kyn qolqa qaraqdy. Söp tasyńnasy bir kynde 10 saqat çumıys qılsa 4—gektir çerdin cəviničı sava aladı.

Balalardıq çumısy.

Bir gektir çerden qanca picen tyasetinin wylaj camalavça boladı savınpıda kez kelgen çerden bir carşy metir çerdin cəvin savyr salmaçyň bilemiz. Bir gektirde on tıq carşy metir bar. Soqan qarap varlıq savınpıqtan qanca picen tyasetinin tawatyz.

Picen mezgilinde gəzət çornaldar oqyladı. Avylaqa caruvalar-dıp çagyňstarına avdannan өlkeden kelgen өlkelerdin səzi tındaladı. Avyladaqы kelik, məcijneler men basqa qural sajmandardıq esebiň çazır, məcijnelerdin qurłyşын çumısyň zerttep yjreniy kerek. Məcijne qajda neden isteletini väsi qanca turatıny tuvralı maqlymat çyjnaladı. Məcijnenin aqac temir wölikteri qaraladı. Çyrıs çyldamdıqyň zertteledi. Söp dajyndav navqanı tuvralı mektep balaları uran pylakattar çızır taqraq өlender ajtıp kəpcilik ortasında çyrgizilgen yigit nasyjyat çumıstarına qatnasadı. Oquvsıclar egin söp məcijnelerinin sýnqapıny bylingenin ondajtyň dykender men tanılsadı. olarqa birijgad wolyr çärdemdedesi.

Çumıscılardıq envegi kyn kerisi, enbek aqısy, dykennin qural sajmandarın basqa çavıqtarın men tanılsadı. Məcijne sajmandardıq kəbine qandaj çerleri qyrajdy. Usta bylingen çerin qalaj tyzetedi Ballar. bulardı kərip tanılsadı.

Balalar birijgadıysız өzderine tapsırylaqan çumıstardı qaj tyrde oýndaqanın çeka dəpterge çaza varıp, kejin esebin beredi. En aqırdı çalrıp mektep balaları ja wölim balaları söp navqanı kezinde qandaj çumıstar orındaj aloqanın tolıq kərsetetin körmeça sajdı.

Avyl qalqozda сөр даяндағы қосарға qalaj оғындалоғаның caruvalarqa sygiretter савъын кеси жоада. Satsyjaldыq қарыс екпидилік qaj tyrde оғын алған. Iske salqын salaq qaravсылар kim—kim! duspan тартып avyl qalqozda сөр даяндағы қимызьына қастығын zijkesteigi съяңтъ әрекеттери болған ва? Миппен варъың ојын retinde съода сөз, kyldirгic әнгіме retinde caruvalarqa tysindiriledi.

Qalqoz қастаръ мектептери balalardын сөр науқапъ туында қасајып қимызьы соғарада аյтылғаннан көлем retinende сапа retinende basqaca bolада. Соғарадақы mindetter tөrt қылдың bastavъс mektepterden balalarына қыткеletin mindetter.

K. C. M. derniң oquvsyларъ qalqozсылар men mijdaj aralasa үрип қызын тәңпүкке қөнинен olarqa вассыз ете үрип қимызь қасавъ кerek. Qalqoz qырыльыптың пъфажиң qalqozдың бире бире камуунда съяңтъ satsyjaldыq caruvasылың соғарагы tyrine көсүви, qalqozсылардың teqnijkeni mengerip aluvqa имтилиув, turмысты bytindej қана tyrgе көсірүү таңы осылар съяңтъ маңызды қимызьтар tuvralы yigit, пасыңат үргизүү k. c. m oquvsyлardын сөр науқапъ туындағы қимызьынан пън оғын aluv kerek. Bizdin oqытусъларъ таңыздың әсире bastavъс мектеп muqalimderiniң oqытұн қимызьына оның icinde palijteqnijke қимызьына соңақтъың әdis қова съяңтъ қанаңың pen emestigin апъң пәрсе. Sondыqtan oquvsyлardын сөр науқапъ туында oquvsyлар men virge boluvъ қен. Bul naуқапъ oquvsyларqa palijteqnijke әdis қова қөнинен көр өнеge тәлиmet beredi.

Mekteptin сөр науқапъын арасынан увақытта satsyjaldыq қастаръ kөtermeleв, ekpindilik съяңтъ камыннеске әdisterdi тоңыq maldanuvъ erekce mindetterinin biri.

Әr мектеп naуқапъ варъында қасақан қимызь cekken tәciriжbesi tuvralы avdandyq oquv әdis vijralaryna toңыq esep вегүүге mindetti. Qalqoz қастаръ мектебиниң oquvsyларъ men oqытусъларъ picen dаяндағы науқапъын ystinde өsimdik өmiri tuvralы tyrlı tәciriжbeler cegip yjrenyvleri kerek mәselen:

- Avdanda қоq өsimdikterdi egip kөryv.
- Avdanda bar, azqын өsimdikterdi egip kytip turuv.
- Өsimdikterdin tyrlı indetterin emdep tәciriжve ceguv.
- Өsimdikterdin qazaqca attaryn, quraldарын қазыр алър syvretterin saluv.

d) Өsimdikterdi қынтар, durystap keptirip, qatyrma qaқazoғa tigip қавыстыгър мектеп kәviijnetine kөrniske ilip qojuvqa dajarlav.

e) Әsirese сөрти syrlev, uvttaq қөнинде agronomardың вассызғы мен toңыq pajdalanyr caruvasылықqa pajda keltiryv, mekteptin oquvъна pajdalы tәciriжve ceguv.

i) Avyl caruvasызғы avyl caruvasызғына kerekti өsimdikter tuvralы қазылqan kitaptardы, maqalalardы naуқапъ варъында, is ystinde tekseriyv, tyr, til, mamunyz, salt, sana iрetterinen kemcilikterin tabuv, апъqtav, taңы osy съяңtъlar.

Bul qatta аjтылған сөз берілген көзевлерге қана syjenip сыръяна съорай is қасав durыс emes: әр мектеп өзинің турған үеринің қаңдайтарына qaraj құттысып kenitsin. Avdандыq окуv әdis вијуяralаръ bul қенде мектепке вассыльq қасасып.

Qалъq ақартув кәмесеріjetinin окуv—әdis sektiriniң bastыры:

Çoldıvaj uls.

Редактор: Жулдыбаев Мулдагали.

Redaktir: Çoldıvaj uls Moldaqalıj.

г. Кзыл-Орда. гостилография КЦСИХ № 1. Заказ № 1936—1205. Главл. № 258.
Тираж 4000. Стат-Формат В 5. 176 250.

**Qazaqstan baspasınyң „QAZBZDAT“ 1931—çылдағы
baspa қоспары.**

№ №	К И Т А Р А Т Т А R ь	С ы қ а г и ү с ы လ а г	баспа та- вақ үалы
	I-баспас мектептердің оқуғұралдары.		
1	қазақ (әліппе)	санан үль	5
2	қана әнна (әліппеден соңғы I-kitap)	жолдаш үль	9
3		сонан үль	
4	қана авлы (II-kitap)	мұхірел үль	10
5	енеңек пен мектеп (III-k.)	калеңтір	15
6	қылғоз авлы (IV-k.)		15
7	til damyatav (I-я.)	сонап үль	3
8	" " (II-я.)	"	6
9	" " (III-я.)	"	6
10	қаңторлық үелн қазақса әліппе	"	6
11	" " " (I kitap)	ақмет үль	8
12	" " " (II- ")		10
13	қазақ мек. үелн орысса әліппе	ыңдақ үль	6
14	" " " (I-kitap)	қајыр үль	10
15	" " " (II- ")	солонъо	10
16	" " " (III- ")		
17	есеп құралы (I-вөлім)	вегелі үль	10
18	" (II- ")	қасым үль	6
19	" (III- ")	" "	6
20	" (IV- ")	" "	6
	I-баспас үелн қаңтарыбы (аймақ тарниш тә- терілік) мен		8
	ојоғыр тиліндегі оқуғұралдары.		
21	ојоғыр әліппесі	ансары	5
22	ојоғыр әліппесі		5
23	" " (I-kitap)		
24	" " (II- ")	мұғамеділ үль	
25	" " (III- ")	әділ үль	10
26	" " (IV- ")	қоғамберdi үль	15
27	til "damyatuv" (I-я.)		3
28	" (II-я.)	мұғамеділ үль	3
29	есеп құралы (I- ")	қоғамберdi үль	6
30	" (II- ")	" "	6
31	" (III- ")	" "	6
	" (IV- ")	" "	6
	екінчи баспас мектеп оқуғұралдары.		
32	қазақ әдебиетінің қызыстаматысы (I-я.)	қансыгир үль	10
33	" (II-я.)	majыл үль	15
34	баспа тілдердің індең қазақ тили	doliyvanp	12
35	қазақ әдебиетінің тарығы (I-я.)	sejpulla үль	15
36	XIX-жылдардың орташынан белгілі қазақ әдебије- тиның тарығы		
37	математика (I-вөлім) 5 - жылдақ	тиңан үль	15
38	" (II- ") 6 "	жылдақ үль	12
39	pizjike (I-я.)	" "	12
40	" (II-я.)	" "	20
41	қазақстан саруасыбыз қоспары	важытқашет үль	12
42	с. с. б. г. қаңтары	ынвар, есінбај үль	10
43	көрініп дынжесінің қаң	тевзіс, омар үль	15
44	қаңтары дә тері	боян, асылбек келір	2
45	кімдеје (I-я.)	зеведер	12
46	" (II-я.)		12
47	қаратылсын тарниш (I-я.)	әдітағман үль	10
48	" (II-я.)	калеңтір	15
49	" " (III-я.)		10
50	egin egivye çardemci	некет	4
51	қордат тарниш китабы	temirbek үль	15
52	саруасыбыз sajas үль	бекезін қана ваз	30
53	tip tirtibasylyq taroqylyq қызыстоимат	весагыр, sygir үль	35
	(II-вөлім)	зарбадас	40
54	sajasat саруасыбыз	байқас әүл күспөр	
55	коғамбыз түрпартардың дамув тарығы	жолдаш үль	12
	(I-II-я.)		

№ №	К Ъ Т А Р А Т Т А Р Ъ.	Съягачусылар	баспа та-ваq сань
56	тарыжъ затсылдаq	tengirt	16
57	кәмynes partya жынып қысқаса тарыжъ	çartslavaskij, sepes ulb	25
58	k. t. sijezinin тарыжъ	sepecinskij, таңым-чан ulb	10
59	markis сылдаq қана ult мәсеlesi	ъстальп	6
60	lenincildik мәселелер	ъстальп	40
61	кәмynestik тапиес	k. markis engilis tokgovskij	5
62	оръз тарыжъ (I-II-в.)	"	30
63	(III-в.)	luqsemwibq	10
64	sajasat салуасызьбыя kiritisme	markis	19
65	çol азы қана рајда	olgovbj	6
66	lenincildik ellipesi	kerçenstep, leotmyr carslavaskij	14
67	qalqoz мәсеlesi сајындаq	ъстальп	6
68	lenircilik ellipesi	lenin	15
69	bolt. part. pas. тарыжъ (оjoырса)	gälacokin	8
70	markisc Idыq қана ult мәсеlesi (оjoырса)	"	22
71	ult мәсеlesi тұртал	"	20
72	кәмynester арасындаq solcىldaq caruva	qaýj; nazar ulb	2
73	memleket қана tenkeris	qaýj; nazar ulb	3
74	qazaqystannып partya qırlyzь (il-tom)	men qararlар	2
75	(II-")	eresekter mektebi ycin.	1,5
76	etken "10 ө. қана sizdin mindetterimiz	mysirep ulb	5
77	16-partya sijezinin qortындасы	naïqac ulb	12
78	7-partya кәперенсиесинин qortundassы	kel-p	15
79	partya: degen ne қана оl qalaj qırlyqan	mysirep ulb	5
80	ortalыq partya көмітеті мен вазы lav кәм- siesinin dekəbir pilenyminin qortындасы мен qararlар	temirbek ulb	8
81	қана kyc	mysirep ulb	8
82	çetkencек (elliçpeden sonoy kütap)	majly ulb	6
83	qalqoz av. I (IV-кытап)	vegeil ulb	10
	savatsydar ycin.	mysirep ulb	10
84	қана kyc	temirbek ulb	10
85	kyc	cärip ulb	15
86	calal savatsydar ecep quralt	marqulan ulb	5
87	qızzy asker ellippest	bilim keleşi	1
88	sajasat tanuu kütast	älçyn ulb	1
	kemekci kitaptar:	v. k.	10
89	nepti	vojnen ulb	10
90	orъsca qazaqca tilmee	naçam ulb	5
91	askeri pen sedzigi	avduvqap	15
92	tyzyv ғызув кестес (qajtä baseluñ)	dinge qarsy ygitei oquv qurali	15
93	22-с. qara car. kal.	avylan ulb	10
94	tilder çaj-ndaq ყылqыramdar қынарь	zaqynpor	10
95	calal savat pıraqylaram	dijnegi	4
96	eresekter mektebine pıraqylaram	merim ulb	3
97	tyrlı pıraqylaramdar	"	1
98	enispektirge çetekel pıraqylaram	"	1
99	temengi sajast aqartuv çitmyz	"	1
100	markis сылдаq pedagogijke qыlystamatyjash (I-baspa)	"	1
	(II-baspa)	"	1
101	dinge qarsy ygitei oquv qurali	"	1
102	enæk tarbijsi	"	1
103	internatsyonalduq төрвиже	"	1
104	kesindi ellippe	"	1
105	dene сүльгүрүн ყылqыram	"	1

„Çaғсь“

**Аյла віг съоғаңып саясыј, көркем әдебијет,
syvretti kylki—съдаq қорналь.**

„Çaғсь“ 30—çылqы уjenniң birinen bastap qazaqystan
basrasypyp eз qolsaпa көcti.

„Çaғсь“oғa Qazaqystandaqъ qalamъ çyjrik aqып, çazucysъ-
lar, syvretciler, elevmet qыzmetkerleri at
salbsadь.

„Çaғсь“da Qazaqystan emirinen alyпqan tyli kөrkem
syvretter basyladь.

„Çaғсь“da Qazaqystan emirindegi, çalpkenesterodaqъ-
daqъ istelip çatqan илъ чумбыстар, kyrdeli
tabystar men dynije çyzindegi aqbarlar da
çazырып отырадь.

„Çaғсь“ велimderi: çalp велim, kөrkem әdебијет, съдаq
dyrbis, bizdin tabыs, bilim—teqnijke, tyrli
qabarlar usaq—tyjek, ojlasan tabasyп çana
basqatar.

тына adamdar уz vej сазър тугады-
saken, səeijt, sejimset, qavыjt, təcijt, iljas
(çansygyr), iljas (qавы), elcas, (seken), саған,
qalmaqan, оqытъм, tajъr, qappas, cijenqatalj,
tepeqat, сыjар, zediraqman, (ajsarъ), zedilda,
asqar, cajmerden, ortmek, moldaqaljy,
aqmza, emijne (mamat) sara (es), ensarb,
zajda (aq с), cysippek (valijt), sarb (qazavek),
emirsek, etesaj, moldaqalj, esim, evlerek,
mansur, emirçan, raqmetçan, adil илъ тицат-
madij, ansarbъ, latyjr, sarkesaj илъ, qаfыт,
qавыл илъ, esençan илъ, t. t.

çazlyluv вадасы: bir çылqы 3 som, 6 аjoда
1 som 50 tijin, çеке санъ—35 tijin.
almatidaqъ, qызы ordadaqъ qazaqystan bas-
rasypnan aldrynuvqa boladь. posta велimderi
aqtыы çazlyluvqa da boladь. aldrynuvсыларqa
әdiris:

Подписка приимается краевым отделением ОГИЗ'a.
Алма-Ата, всеми его филиалами и особыми
уполномоченными ОГИЗ'a.

maqala, өlen, qabarlardъ тына әdiris pen
ciberinder:

ОГИЗ, А л м а - А т а и его филиалы на местах.

Qazaqstan puryltaryjat
çazuvusçalar atyłan

„ÇANA ƏDEBIJET“

Ajnda bir ret sъoataň ker-
kem ədebijet, sъn čornalı.
Uzaq əngimeler, poemeler,
ajtys maqalalar basylýr
turadъ.

Çazlyv nesit:

çыldыръ . . . 7,50.

6-ajlycъ . . . 4s.

çekesapъ . . . 75t

BILIM KEÑESININ
ATYLAN

„ÇANA MEKTER“

Ajnda bir ret sъoataň
bilim pedagogijke čornalı.

Aylı muqalımdarъ
yçin taptyrmas qural

Çazlyv nesit:

çыldыръ . . . 3 s.

6-ajlycъ . . . 1,50

çekesapъ . . . 30t

„EKPINDI ÇAS“

Ajnda bir sъoataň balalar čornalı.
Balalarqa arnalqan qыzъq əngimeler,
elender, maqalalar basylýr ottyradъ

Tyli syvretter basyladъ.

Çazlyv nesit:	çыldыръ	2,50.
	6-ajlycъ	1,50.
	çekesapъ	25.

„CARCIB“

Kerkem ədebijet, kylkili zыqaq, ener bilim čornalı
Puryltaryjat çazuvusçalarъvд bir ýrygasy „Carcib“
oja yzdiksiz çazlyp turadъ.

Çazlyv nesit:	çыldыръ — 3 s.
	6-ajlycъ — 1 s. 50 t.
	çekesapъ — 30 t'

Bul čornaldardың vәrinе çergilikti posta orыndarыnda çaz-
luvoa boladъ.

Đadirisi: г. Алма-Ата ОГИЗ, „Книго-центр“

Подписка принимается красным отделением ОГИЗа Алма-Ата,
всеми его филиалами и особыми уполномоченными ОГИЗа